

A
SZÉKELYUDVARHELYI

M. KIR. ÁLLAMI

FŐREÁLISKOLA

XXVI. ÉVI

ÉRTESÍTŐJE

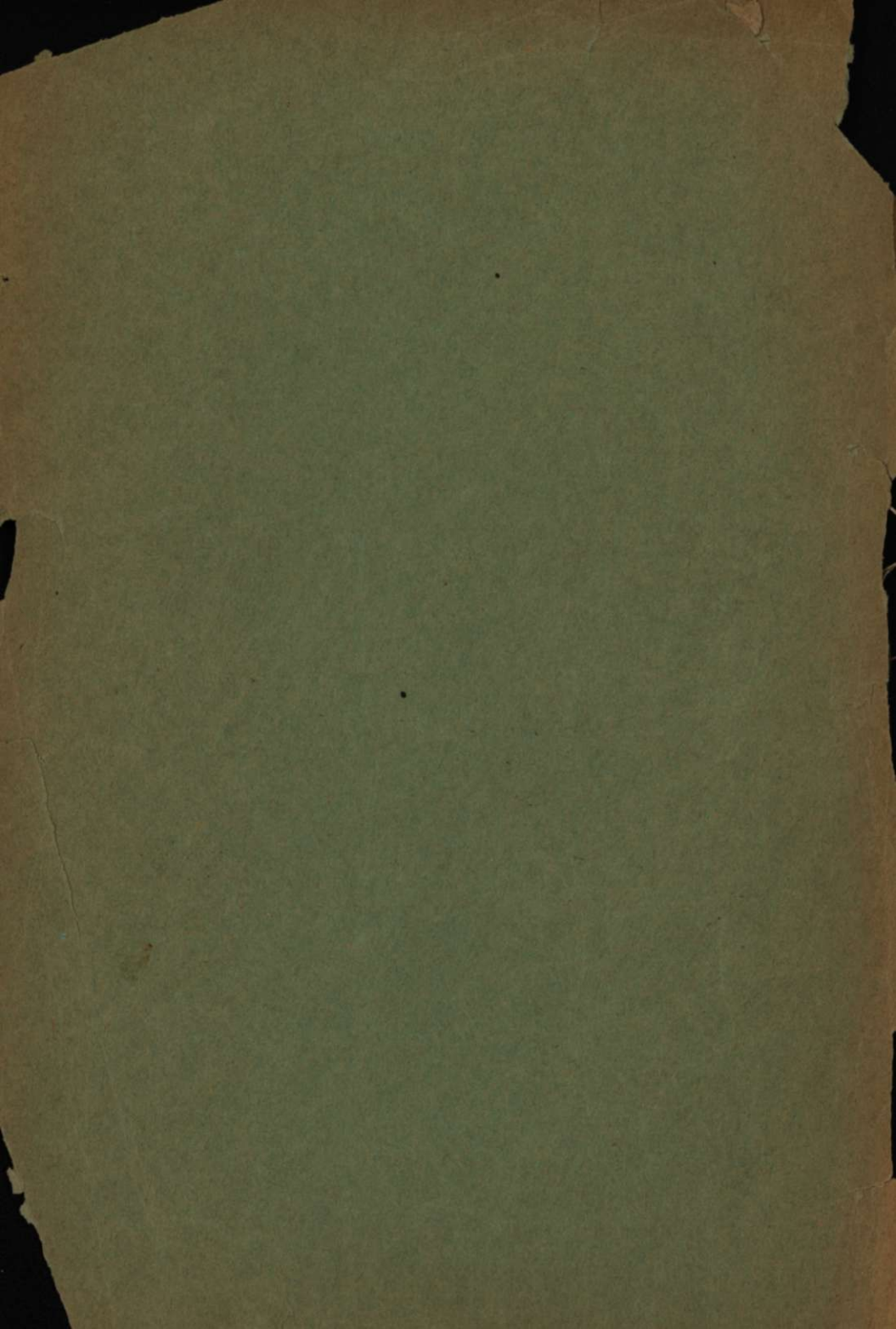
AZ 1896/97. ISK. ÉV VÉGÉN.

SZÉKELY-UDVARHELY

NYOMATOTT BECSEK D. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1897.

A SZÉKELYUDVARHELYI

MAGY. KIR. ÁLLAMI

FŐREÁLISKOLA

XXVI-^{IK} ÉVI

ÉRTESÍTŐJE

AZ

AZ 1896—97. ISKOLAI ÉV VÉGÉN.

SZÉKELYUDVARHELY,
NYOMATOTT BECSEK D. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJÁBAN

1897.

42950

NŐI MAGYAR LEVÉLSTILUS

A 17. SZÁZADBAN.

A *Loveles Tár* II. kötetéből veszem a jelen értekezés anyagát. A kötet teljes címe ime ez: „Magyar hölgyek levelei. 499 darab 1515–1709.” Közli Deák Farkas, a m. t. akadémia tagja. Budapest 1879.

Nyelvtani tekintetben e mű nem nyújt biztos alapot a vizsgálónak; mert szókincsét már földolgozta a *Ny-Szótár*, egyéb szempontból itélve pedig az adatok nem mindig fogadhatók el, mert a közlő csupán mutatványt adott az eredeti írásmódra nézve, a többit saját olvasás módjával s a mai helyesírással és kiejtés szerint közölte. Így pedig — az eredeti levelek ismerete nélkül, — sok következtetés nem érne többet egyszerű föltovésnél.

Ezért tehát, követve *Simonyi Zs.* tanácsát, melyért e helyütt is hálás köszönetet mondok, nem annyira a nyelvet, mint inkább a stílust, az írásban való társalgás kifejezés módját vizsgáltam e műben. Elvégre is a stílus éppen nem olyan mellékes dolog, hogy vizsgálása ne érdemelné meg a fáradságot, s a mellett nincs annyira kötve a külsőségekhez, mint a tulajdonképen való nyelvtan, melyben gyakran egy egyszerű vonás, egy pont is sokat határoz.

Már jó mélyen haladtam az anyag kiválasztásában, mikor hirtelen megakasztott egy gondolat: de hát mi is legyen ennek a dolgozatnak alapja, mily céllal és címmel dolgozzam föl a gyűjtendő anyagot? Ha a *Stilisztikának* minden pontjára akarok felelni ennek a kötetnek az alapján, akkor akár egy új könyvet írjak, ha pedig csak egyes pontokat tartok szem előtt, ki találom feledni azt, a mi legfontosabb. Erre nézve aztán maguk a levelek adtak utbaigazítást: a mi csak elvétve itt-ott fordul elő, vagy a mi inkább a költői, mintsem az egyszerű, mindennapi levelezés sajátja, azt csak futva, röviden említem meg; a mit azonban az egész kötet előtűntet, részletesebb vizsgálat tárgyává teszem.

Igy jutottam a következő fejezetek címéhez:

1. Levélcímzés kívül. 4. l.
2. Levélcímzés belül; megszólítás; rólaszólás. 8. l.
3. Egymásközi viszony a címzésben. 16. l.
4. Záró sorok, aláírás. 22. l.
5. A levelek tartalmi értéke (tárgyuk, okirat-értékük). 29. l.
6. Különböző levélformák. 34. l.
7. A levelek belső értéke (világosság, szabatoosság). 45. l.
8. Idegen nyelvek hatása. . l.
9. Egyéb nyelvészeti megjegyzések (hang-, alak-, jelentés- és mondattan). . l.

Most még csak azzal kellett tisztába jönnöm, hogy mily terjedelemben vegyem föl a tárgyat, hogy se többet, se kevesebbet ne mondjak, mint a mennyi éppen elég a 17. század női levelezés módjának föltüntetésére. Ha átveszem a Deák Farkas adta címet, az sokat jelentett volna, mert magával a levelek tartalmával, az adatoknak a történelemben való illesztésével nem bajlódhatom. Minthogy nem akartam másról szólni, mint a mit épen az előbb említett fejezetek címei mutatnak, — s azt is csak a nők leveleire vonatkozólag — nem lehetett másképp szabnom ki a tárgy körét, mint a hogy tevém.

Ez adja magyarázatát annak is, hogy sok forrás munkát nem említek: A Levelestár I. kötete, A nyelvtörténeti szótár. Simonyi: Magyar Nyelve, Beöthy Képes irodalomtörténete és Szépprózája; Névy Stilisztikája, a Nyelvőr néhány füzete, Tsz.³ — s ezzel bevégeztem a forrásmunkák lajstromát. Ezeket is inkább utbaigazítóknak, s nem azért használtam, hogy belőlük idézzek; idézetre ad elég anyagot a könyv maga.

Ezeket előrebocsátva áttérek a könyv rövid ismertetésére.

Deák Farkas, a kötet nagy érdemű közlője rövid előszavában utal arra, kik, milyen viszonyok közt élő nők irták ezeket a leveleket, s miről irtak általában. Szavait idézem: „Van szerencsém ez alkalommal a t. olvasó közönségnek 499 levelet bemutatni, melyeket a 16. és 17. század legmiveltebb magyar hölgyei irtak, még pedig 20—25 levelet kivéve mindeniket sajátkezüleg.* A levelek tárgya a társasélet sokféle viszonyaiból van merítve, a mint azok a nők életkörébe vágnak.”

* Ez ugyan nem állja meg a helyét, mert igenis, jóval több van idegen kézírásu, bár az aláírás eredeti is. Itt nincs terem ezt bővebben bizonyítani.

Ezekből kitűnik először az, hogy nem általában a nőknek, hanem csak a főrangú nőknek leveleiről, s ezzel társalgási módjukról és stílusukról lehet itt szó. (Vö. Beöthy Széppr. I. 88). Ez természetes is, ha elgondoljuk, hogy abban a korban még nemes urak is akadtak, kik nem tudtak írni; annál inkább föltehető tehát, hogy az írás s vele a levélírás művészete is inkább csak a főbb rangú nők kiváltsága volt. Ezt egyébként sok adat igazolja magukból a levelekből is, melyekben gyakran fordul elő az a panasz, hogy „nincs kitől küldeni a levelet“, vagy az a kérelem, hogy „engedjék meg, ha vétkes az írás“ (pl. 286. l. alul).

Másodszor kitűnik a fent idézett sorokból is, de meg főleg a levélírók névlajstromából, hogy nem is lehetett más, alacsonyabb sorsuak leveleiről már csak azért sem szó, mert azoknak levelei — ha voltak is — az idők viszontagságai miatt úgy se juthattak ránk, mert nem voltak oly jól megvédve, mint a főurak nagy gonddal ápolt és őrzött levéltáraiban.

A gyűjtőnek tehát már előzetesen is lehetett oka, hogy szeretettel, élvezettel gyűjtse ezeket a leveleket, — mint előszavában mondja — mert annyi érzés, annyi érdekes adat van bennök, hogy még a közönyös olvasót is nem egyszer magukkal ragadják. Csak egy példát említek itt: a Csáki Anna Franciska leveleit, melyekben ő — a valószínűleg szerencsétlen szerelem miatt apácává lett főuri nő, legtöbbet s legrészletesebben éppen a mások házasításával — elszerzésével — bibelődik; bár maga egy helyütt tagadja is ezt. Ugyancsak ő ejt el egy pár szót, mintegy akaratlanul, véletlenül, mely egész történetét megvillantani látszik. Azt értem, a hol Vadasról szól (271. l. „Az Kd beteges voltát bánom, mert én is igen kívánám, csak még egyszer látjuk vala egymást úgy, mint Tordai uramnál sétáltunk“ s a 276. lapon „Vadas uram levelét senki sem tudja honnét jött, az kapu előtt az földön találták“). S az ilyen részek, mint azt Deák előszava is előre jelzi, nem ritkán egész levélben végig tartanak.

Maga a gyűjtő csak rövid, odavetett szavakban említi ezeket. Alább majd bővebben lesz alkalmunk megismerkedni egyenkint a kiválóbb levélírók stílusával. Azt azonban mégis sajnálnunk kell, hogy bővebben nem okolta meg legalább egy s más eljárását; s hogy a nevezetesebb írók leveleiből egyet-egyed hű leírással nem közölt. Mindössze öt van, a melyet — a kötet elején — eredeti és mai helyesírással mutat be, azután végig csak a mai helyesírást használja. Sőt az első levél sincs egészen rendben: a mai

átírásban egész sorok maradtak ki s oda sem illő szók kerültek belé (vö. 12—16. sor 4. l. alulról; másbol meg újkori használatot ír, régibb helyett, mint: *tessenek* o. h. *tetnek* = tetszenek).

Még nagyobb hiba az, hogy a kevésbé olvasható helyeket egyszerűen ő magyarázza; sőt egész levelekkel is megteszi, a mint a 48. levél (46. lap), továbbá az 50. lapon az 52., 53. és 54. levél mutatja. Ezeket egyszerűen fölemlíti, a miből bizony nekünk kevés hasznunk van, akár el is hagyhatta volna. Neki, történetírói szempontból, igaza lehetett ez eljárással, haszontalan mindennapi dologról ír bennük valaki; de nekünk tán éppen ez lett volna a legérdekesebb. Annál is inkább, mert gyakran a tárgy maga omeli, vagy könnyíti az író stilusát, s így a kevésbé érdekes dolgok leírásában jobban látszik az írói orő, mint abban, mit bárki is könnyen elmesélhet.

Mindezen apró hibái mellett mégis nagy kincs van összegyűjtve e vaskos kötetben s méltán megérdomli, hogy vele nyelvészeti tekintetben is bővöbben foglalkozzunk.

LEVÉLCIMZÉS KIVÜL.

Mint mindenben, úgy a levélírásban is, a műveltség előhaladása, a napi teendők sokszoros elágazása, szóval az író szellemi és társadalmi viszonyai határozzák meg a külső és belső formát egyaránt.

Ma már csupán annyit írunk a levél címlapjára (ha csak hogy tréfálózni nem akarunk) a mennyi éppen elég arra, hogy a levél oda jusson, a hova szántuk. Abban a korban, melyből tárgyalt leveleink származtak, az írónak még bőven telt az ideje akkor is, ha nagyon sietve írt. A közlekedés mai fejlődöttsége még csirájában se volt; s ha ma boszankodunk azon, hogy Pózonnyból Csikig a levél három nap alatt se érkezik meg, a 17. század emberei meg voltak teljesen elégedve vele, ha két hét alatt eltudták írásukat akkora távolságra juttatni.

A levél tovaszállítására akkoriban három mód volt általán szokásban: pósta, követ és „alkalmatosság“. A levelek egyes helyei-

ből kitűnik, hogy akkoriban már volt állami, jobban mondva királyi pósta. (100. lap: „Magister postaeum = postamester“ és 319. l.: „Az póstákon elvesz a levél“. Vö. még Pallas lexicon *levél* = epistola cikkét). Természetesen ez csak a nagyobb városokban volt s ott is oly formán, hogy a levélküldéssel addig vártak, míg vagy útas nem akadt, a kit postakocsin tovaszállítsanak, vagy a levelek annyira föl nem gyűltek, hogy érdemes volt értük külön elindulni a legközelebbi állomásig.

A levelek biztossága se állhatott itt valami jó lábon, mert többször fordul elő az a panasz, hogy a levél eltűnt a postán. Főleg befolyásos, szerepet játszó személyeknek nem volt tanácsos így küldeni. Szép rövidséggel utal erre Máriássy J. Kata a 383. lapon: „Több jószágomról szép reménység vagyok, de papirus nem jó arra.“ Ez egyébként a levélküldésnek más fajtájára is sokban ráillik.

Aztán meg a felelősség igen-igen kevésbé terhelte a postást s ha a levelek eljutottak is a kellő helyre, más már rég olvashatta (bár a pecsétet feltörni általán tilos volt, l. alább), s ez nem egyszer okozhatott kellemetlenséget.

A másik mód a követtel való küldés volt. Ilyennek rendszeren magasabb állású szolgáljukat, vagy egyéb megbízható emberüket használták. Költségesebb is volt, bár biztosabb, mint a másik két mód. De nem mindig akadt alkalmas ember se erre a célra. Révay Judit írja Forgách Máriának: „keresünk olyan alkalmazottaságot, hogy az magunk szolgálja által fölküldjük és rövid időn Ngod kezéhez méltatik“ (235. vö. még 15. lap közepe); Széchenyi Anna pedig így ír: „Irtam ezelőtt ötöd-hatod nappal levelet ő kmének, az kiben hívom. Mindazonáltal ím ez órában expediálom asztalnokomat Permailt, valahol találja ő kmét, kérem azon, hogy eljőjön“ (256). Egy helyütt pedig egy apáca panaszkodik, hogy azért nem ír sűrűbben, mert nincs kitől küldenie, nem lévén az klastromnak arra való embere, és attól fél, hogy az póstákon elvesz a levél. (Kapi Éva, 319. lap vége felé.)

Annál szivesebben kaptak aztán az alkalmon, ha ilyen emberre találtak. Pougrác Borbála egész tisztán meg is írja: „Módom s küvetem lévén, nem tűrhetem, hogy Kdnek ne irjak.“ (298). Azonban az ilyen követek se voltak mindig megbízhatók, amint azt a Brandenburgi Katalin szavai is igazolják: „Kételkedem is benne, ha adták-e meg leveletem“.

Legkényelmesebb, de egyuttal a legmegbizhatatlanabb módja volt a levélküldésnek az „alkalmatosság”. Vasútak akkor még nem voltak, a kinek valamerre dolga akadt, falun-városon keresztül kellett utaznia. Ilyenkor aztán útba ejtették a rokonokat, ismerősöket s üzenetet, levelet, küldeményt vittek egyik helyről a másikra. A levélszállítás ilyen módjára annyi az adat, hogy szinte fölös idéznem is; egy párat még is említek. Így Csáky Anna Franciska anyjának írva, ezt mondja: „Tudom, eddig megadta Gombkötő Kdnek levelemet“ (272); s ugyancsak ő a 275 lapon: „Sennyeiné asszonyomtól vettem a Kd levelét“. Az egész levélszállítást pedig, minden bajával egyben, legjobban jellemzik Révai Juditnak anyósához írt öme szavai: „Ha mikor Ngodnak böcsületes levele érkezik, avagy innen való alkalmatosság adatik, semmi várakozás nem lésson, hanem ha a levélhozásban avagy vitelben találkozik vétek“.

Mindezeket azért bocsátottam előre, hogy megértsük a levelek külső címzésében azt a furcsa, manapság legalább is mosolyt keltő szokást, mely elmondva az író és címzett egymásközi viszonyát, a levelet szinte végig kísérteti velünk egész útjában. Mondom, manapság ez már furcsának tűnik föl, akkoriban mégis helyén való volt. Gyakran előfordult azaz eset, hogy a posta, követ, vagy alkalmatosság nem találta ott a címzettet, a hol remélte. Ilyenkor aztán teljes útbaigazítást kellett adni annak, ki a levelet továbbítás végett átvette, hogy az a maga helyére tudjon jutni. Legérdekeesebb és legszebb az utasítás tekintetében a Mariássy J. Kata következő rendelkezése: „18. Just Juditot köszöntöm minden háza népével, elvettem irását kedvesen. Ezt ha kezében akad kérem küldje tovább a hol kedves lésson“ (384. l). Tehát meg se nevezi acímzettet, csak benn a levélben s a kihez küldi, mégis tudja a pár idézett szóból, mit akart vele, kinek szánta.

Hanem, természetesen az ilyen utasítás igen ritka, mert nagyon bizalmas jellegű. A kinek szól, annak az egész levelet el kell olvasnia, hogy helyre juttathassa. Pedig a levélpecsét feltörése, a levél elolvasása, még rokonok közt is nagy hibának tudódott be. Azért mondja Csáky Anna Franciska egyik levele végén: „U. I. Ime reá vöm magamat az levelet felnyitottam, ha Kd bánja, máskor soha nem mivelem“ (286. Vö. még 137, alul). Hogy tehát az ilyen hibát ne kellessen elkövetni, a levél külsején jól megjelölték a címzett nevét, állását, hogy könnyűvé tegyék a ráakadást. Nekünk különösnek, a költő régiség-jelző szán-

dékának látszik az, mikor Arany János „Szilágyi Erzsébetje” így címezi a levelét:

„Adassék ez levél Hunyadi Mátyásnak
Tulajdon kezébe senkinek se másnak”.

Pedig hát ez egyszerűen csak a kor viszonyaihoz való ragaszkodás jele, s nem „poetica licentia”. Elsorolok egy néhányat az ilyen külső címzések közül:

1. Mint tudjuk, a főrangú nők közül, igen sokan értettek, írtak, sőt beszéltek is latinul. Ezek aztán gyakran latinul címezték kívül levelüket; esetleg a viszonyok is ezt ajánlották, a melyek a levél útját kísérték. Ilyenek: „Egregio Domino Emerico de Putnok (5). Reverendo domino, domino Episcopo Vacienti Profecto Camorae Hungaricae S. C. Mattis, domino meo observ. atque conf. (6). Magnifico domino Michaely de Reva comiti cottus Thurocz etc. do (=domino) et fri (=fratri) mihi longe charissimo dentur (9). Egregio domino Matthiae Ivanka, Prefecto arcium nostrarum Sclabinya et Blatnyica etc. Domino nobis semper honorando”. 137. Nőknek általában ritkán címezték latinul, bár előfordul ilyes példa is: „Illustrissimae atque Excellentissimae Dominae Susannae Lorántffy, Dei gracia Principissae Transsylvaniae, Partium regni Hungariae Dominae et Siculorum comitissae etc. Dominae mihi gratiosissimae” (303).

2. A levelek legnagyobb részén azonban magyar címzés van. Nem mindenik levél után van oda téve, mi volt a külső címe; másoknál meg röviden csak utalások vannak, mint pl.: „Révay Péternek stb.” 95. l. vagy: „Révay Ferencz címe latinul” 240. l. „Radvánszky I. címe magyarul”. 361 l. Ezeknél a gyűjtő fölöslegesnek tartotta a cím teljes kiírását. Igaza volt, mert ugyanazok a levélírók, ugyanannak írva, nem sokszor változtattak a szokásuk szerint való külső címen, s így az egyikből következtetni lehet a másikra. Azonban nem minden levélíró címezte mindig egyformán kívül a levelét: némelyik, mint Mariassy Johanna Kata is, rendszeren csak néhány szóval útalta a levelet; pl. „Nemzetes Radvánszky János kedves fiamnak adassék” 360. „Tekintetes méltóságos vitézlő Gerhard György kedves fiamnak eo kmének”. 377. Néha azonban ő is hódol az általános szokásnak: „Nemzetes Géci Mária asszonyoknak, néhai nemzetes és vitézlő Csemnyiczky Péter uram meghagyott özvegyének az én kedves komám asszonyomnak ő Kmének”. 379.

Általában ez az utóbbi uralkodó; sőt némelyek egyes utasításokat is adnak, mint azt a Révai Erzsébet levelén látjuk: „cito,

cito, citissime (ez igen gyakori jelzés). Cassoviae Dus. Magister posteorum rogatur pro diligenti transmissione praesentium" (100). Vagy: „Tekintes (!) nzts Lessenici Nagy Ferenc komám uramnak 6 kmének adassék. Enyiczkei tiszttartónk az annexákkal együtt nagy sietséggel küldje praefectus uram után valahol értheti lenni 6 kmét" (254. vö. még 253. „Jolsvai biránk" stb. jegyz.).

A hivatalos iratok rendszeren latinul vannak címezve; ha papnak, bírónak, „deáknak" irtak, rendszeren latinul címezték s általában az egész levélen meglátszik a hivatalos stilus. Hasonlóképpen vannak czimezve a nyílt levelek, parancsolatok is; igaz, hogy ezeket rendszeren más („író diák") irta. Ilyen példák: a 356 lapon Helen Zrinyi Zimmermannak; a 228. lapon Károlyi Zsuzsánna (principissa) a Rákóczy testvéreknek stb.

Szóval a levél külső címzését illetőleg el lehet mondanunk, hogy az, a viszonyoknak megfelelően, bőbeszédű, általán latin nyomokon haladó s az író egyéniségével csak ritkán, csak a kiválóbb levélírók családi jellegű levelein egyezik. Ezekután lássuk, hogy címezték a 17. sz. magyar asszonyai leveleiket belül.

LEVÉLCIMZÉS BELÜL, MEGSZÓLÍTÁS, RÓLASZÓLÁS.*

Főnebb említettem, hogy főrangú nőink nagy része, úgy, a hogy, irt és beszélt latinul. Szükségük is volt rá, mert nem ritkán az egész család minden ügyét ők maguk vezették s így a hivatalos iratok szerkesztése, vagy legalább megértése is őket terhelte. (Vö. Tartalmi érték).

Ez s más részről az a körülmény, hogy a férfiak hivatalos és magán levelein is úgy látták, arra vezette őket, hogy leveleikben gyakran a szokásos latin kezdősorokat és címzést használják. Különösen hivatalos ügyben írott leveleik — főleg a 17. század közepéig, — nagyobbreszt így kezdődnek: „Reverendissime domine, domine mihi semper observandissime atque confidentissime (5). Prudens et Cirumspecte domine et vicine nobis honorande salutem

* Vö. Nyr. IV. 88.

(23). *Egregii magistri et reverendissimi*“ etc. (55). Vagy a nyílt levelek, a minők a 264–265 lapon Brandenbúrgi Kata levelei. (Vö. még Beöthy: Széppróza I. 116.)

Később azonban, bár kevésbé gyakorlott írónál; vagy másaal iratott levelekben még itt-ott előfordul, a hivatalos levelekből is kezd kivészni a latin bekezdés. Így látjuk a 451. lapon: „Néhai Kemény János édes uram boldogtalan özvegyének Teleki Annának, alázatos könyörgő supplicatioja Ngdhoz kegyelmes urához“. Vagy: „Üdvösséges jókkal áldja meg az Isten Kdet kívánom“ (399). Hasonlóan a nyílt levelek: Jakusics Katáé 397 és a Berzeviczy Annáé, 385 l.

Egészben véve a levélcimzés belül magyarnak mondható. Ennek oka világos: a külső cím hivatalos, a közletőknek szól; belül azonban az egymás közti bizalmasabb viszony magyar címzést, megszólítást követel. Nökhöz intézett levelekben nem is emlékszem egyáltalán latin megszólításra; a férfiakhoz intézett levelekben is a családiasabb magyar nyelv nyer kifejezést ott, hol férjének, fiának, vagy testvéreinek ír a levelező. Kezdetben ugyan ez nem egyéb, mint a szokásos latin levélkezdés (l. fönnebb) szolgálai fordítása, mint azt a következő idézetek is mutatják: „Szolgálatomat írom Kdnek, mint uramnak, sógoromnak (111). Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint szer. bátyám uramnak (93). Szolgálatomat ajánlom Ngdnek, mint uramnak, sz. bátyámnak „(231)“. Ez körülbelöl a következő latin szöveg fordítása, melyet Czobor Erzsébet szokott levelei elejére írni (illetőleg iratni, lásd Deák jegyzetét 181. l. alul): „Spectabilis ac magnifice Domine frater observandissime! Post salutem et precationum meorum commendationem“ (187), vagy még inkább a következő latin bekezdés magyaráítása: Prudentes et circumspecti domini mihi observandissimi. Servitiorum meorum paratissimam commendationem (174).

Ez később némileg magyarosabb alakot öltve, állandó, mintegy megkövült kezdő-szólásnódba megy át, melyet a tulajdonképváló levélhez gyakran semmi se füz. Így találjuk ezt Czobor Erzsébetnél: „Szolgálatomnak ajánlása után, Kdnek — üdvösséges erőt kívánok megadatni“ (192). Vagy még rövidebben Forgách Máriánál: „Szolgálatomnak utána szerelmes uram! Az Uristentől minden kívánta sok jókat kívánom Kdnek megadatni (134). Köszönetem után az Uristentől“ stb. (135). Sőt így is: „Szolgálatomnak utána szerelmes uram! Vettem az Kd levelét és megértöttem“ (133. L. még Putnoki Afra, 5. l.)

A legtöbb levélben ez a kezdő sor látszik; kisebb-nagyobb változattal hol magyarosabb formát ölt — főleg műveltebb nőknél; majd meg, a 17. század vége felé is, egészen régi formájában is előfordul, főleg kevésbé gyakorlott írónál. Csak jó későre jelentkezik az igazi magyaros megszólítás, mint a levél bekezdő sora, akkor is még keverve a megszokott régi formával. A legelső levél ilyes kevert formáját s a 6. lapon a Paxy Margitét s még több ilyet: „Szerelmes leányom köszönetemnek és magam ajánlásának utána. Az te leveledet vettük“ (63), vagy: „Nagyságos és kogyolmes asszonyom! Örökké való szolgálatomat ajánlom te Ngdnak“ (65), nem számítom a magyarosabb formák közé, mert ezekben a megszólítás nem külön álló rész, hanem csak kiegészítése a formának. Egészen más a Csáky Anna Franciska megszólítása: „Én édes Vadas uram Isten sok jókkal áldja meg Kdet“ (271), vagy: „Adjon isten minden jót néked édes fiam“ (Máriássy J. K. 359); „Isten áldjon meg édes fiam“ (363). Különösen szép a Kamuty Kata kezdő sora: „Adjon Isten minden jót édes fiam Serédy Benedek“ (343), melyben a levél közletlen hangja szinte közelébe hozza a megszólítottat. (Különben is a Kamuti K. két levele a leggyönyörűbb stilussal van írva, a többihez képest).

Érdekes a külömbiségtétel is e levelek kezdő soraiban. Az alattvaló, gyermek, vagy testvér rendszeren „alázatos szolgálata után“ kezdi levelét, a föllebbvaló így ír: „Sok jókkal áldja Isten Kdet“ (335, 328). Üdvösséges jókkal áldja meg Isten Kdet kívánom (399). Kivánta jókkal áldja Isten Kdet“ (255). Vagy pedig, a mint Bakics Anna szokta írni Mátyás diáknak: „Köszönetemet írom Kdnek“ (51). Hasonlóan ír Sigér Anna fiának: „Köszönetemet írom mint jó fiamnak“ (75).

Mind elősorolnom az ilyen levélkezdő formákat fölös volna, s talán — a térhez képest — lehetetlen is. Az előbb mondottakat is összefoglalva, tehát a következőket tartom megemlítenédek:

A levélkezdés is latinos nyomon indul s itt-ott még a 17. században is a régi, avult forma használatos. A jobb levélírók rendszeren külön megszólítás-formát használnak, akár követik benne a latinos szokást, akár magyarosan irnak. Különösen a későbbi időben az udvariasság erősen kifejlik, annyira, hogy az anya menyének, vejének, sőt fiának, is alázatos, (vagy) böcsülettel való szolgálatját ajánlja; egyrangú rokonokkal, ismerősökkel és idegenekkel szemben, avagy föllebbvalókhoz intézett levelekben már előbb is ez a szokás. A 16. században még az anya, nagynéne,

idősebb testvér csak „köszönetét, (esetleg) köszönetét és szolgálatját írja“, mint bármely alantassal szemben, kiket különben is latinul szoktak rendesen megszólítani. (l. 58, 329, 334).

Később ezek irányában is nagyobb lesz az udvariasság s vagy „jót kívánva“ vagy „üdvözölve“ kezdik a főuri nők hozzájuk intézett levelüket. Sőt néha, ha bizonyos családi viszony is fejlődhetik ki közöttük, egész bizalmas, családias hangon szólnak hozzájuk (l. Széchy Anna Mária Nagy Ferencnek írt leveleit, 252—260; és Bornemisza Annáét 338—340).

Valamennyi formától elütő, külön álló szokást követnek az apácák a levél kezdő soraiban. „Alázatos isteni imádságát“ s nem pedig „szolgálatát“ ajánlja ez a megszólítottnak. Így ír pl. Csáky Anna Franciska „Jézus + Mária. Alázatos isteni imádságimnak ajánlása után Istentől“ stb. (áldás. 268—290). De Vadasnak csak így: „Jézus + Mária. Én édes Vadas uram az Isten sok jókkal áldja meg Kdet“ (271. NB. Csak ezt az egy levelet írta neki?) Hasonlóan ír Kapy Éva is: „+ Jézus Mária József. Méltóságos erdélyi országejedelem asszony, nékem kegyelmes asszonyom. Alázatossággal éltémig való isteni imádságim által szolgálatomat ajánlom Ngdnak“ (319). — Egyébként az „isteni imádság által való szolgálat“ mint a hála, köszönet kifejezője gyakori. Így az 1. levélben is.

Meg kellene még említenem a szerelmes levelek bekezdő sorait is, (lásd: Bakics Anna, Barkóczi Krisztina). De minthogy a III. fejezetben még ugyis szóba jön, ez alkalommal csupán azt említtem meg, hogy szintén az általános szolgálat ajánlással (Bakics) illetőleg áldás kívánással kezdődik (Barkóczi).

Eddigélé a megszólításról, mint a levélkezdés szokott formájáról volt szó. Lássuk már most mily szókkal hívták föl valakinek a figyelmét, röviden — hogy szólították meg egymást.

A megszólításnál a maitól elütő szokást találunk különösen a bizalmasabb levelekben. Manapság barátoknak, testvérnek, rokonnak vagy fiatalabb korú jóismerősnek így írunk: „Kedves Pista; édes Gizikém; aranyos Misi bácsi“ stb. Szóval a megszólított keresztnevét a legtöbb esetben belevonjuk a megszólítás körébe. Az itt tárgyalt leveleknél ezt nem találjuk sehol, hacsak a Kamuty Kata idézett sorát ilyenek nem vesszük. A helyett mindig a családi, rokonsági vagy egyéb ilyes viszony jut kifejezésre; még pedig a hol csak lehet, mindenütt a szorosabb családi viszonyt jelölő: apám, anyám, bátyám, néném, öcsém, fiam stb. szokat hasz-

nálják még olyankor is, mikor após, anyós, vő, meny stb. vagy egyszerűen csak megfelelő koru rokoni, esetleg ismerős forog szóban. Minthogy a nők rendszeresen saját családi nevüket irták levelük végére, ilyen esetekben a történet utbaigazítása nélkül sok helyütt nem bírtam eldönteni, lányának, vejének szól-e az anya, vagy menyének, fiának. Különösen nehéz annak megállapítása az olyan esetekben, mint a minőt a Forgács Zsuzsánna leveleiben találunk, melyeket Poltári Soós Klárának, Zay Péter feleségének irt. Ő maga Révay Ferencz felesége, nevét Forgács Zsuzsannának írja, P. Soós Klárának az ura Zay Péter; hogy lehet hát mégis így szólítania a címzettet: „Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint szerelmes a s z s z o n y o m a n y á m n a k“ (142.)? Hiszen a név után itélve sem anyósának, sem anyjának nem látszik. A Soós Klára leveleiből aztán félig-meddig kiderül, hogy ez Révay Ferencnek mostoha anyja.

Hasonló eset fordul elő Thurzó Borbálánál, mikor Révay Ferencnek így ír: „Spectabilis ac magnifice Domine et frater mihi observandissime“ (242), holott ő Erdődy Kristófné, tehát azt se lehet mondani, hogy a férje nevét használja a neve aláírásában s azért lehet a Révay ‚sororja‘. Több ilyen esetet hozhatnék még föl (144. l.), melyek mind azt igazolják, hogy igen gyakran távolabbi viszonyt is a közelebbivel fejeztek ki (mint ma is szokás).

Érdekes e tekintetben tudnunk, hogy e levelekben a *nagy*, *öreg* szó, mint a rokonság fokának kifejezője, sehol se fordul elő a megszólításban (a rólaszólásban is a *nagyatyá* csupán egy esetben „Az ő édes atyjának anyja és az te *nagyatyú*d az én édes atyám, mind egy ember gyermeki voltak.“ 78. Sigér Anna). Van ugyan olyan hely, mely ennek látszólag ellene mond; azonban én az ilyen használatot: „Én édes uram öcsém látogasd (!) meg Kd öreg nénjét“ (88), a szónak ‚idős‘ jelentésében fogom föl, annál is inkább, mert a levélíró ezzel akar hatni unokaöcsésére, hogy meglátogassa. Egyáltalában nincs olyan hely, a hol az unoka írna vagy üzenne nagyanyjának, nagyapjának. A nagybátyát, nagy-nénét csak bátyámnak, nénémnek volt szokás, úgy látszik, szólítani; a nagyapa, nagyanya meg (talán) *jobbapa*, *jobbanya*, vagy csak egyszerűen ‚apa, nanya‘ lehetett. Ezekből, a levelekből eldönteni nem lehet; de úgy látszik egyebütt is kevés nyoma volt ennek, mert a Ny-Szótár az *apa*, *anya*, *néne* szóknál alig tud egyebet egy két grammatista idézetnél fölmutatni az ‚öreg, nagy‘ szókkal összetéve, *bátyánál* meg éppen semmit.

Mindez azt a gondolatot kelti bennem, hogy a ma anyyira elterjedt *nagybácsi*, *nagynéni* a német *grossmutter*, *grossvater* fordításából lett *nagymama*, *nagyapa* analogiájára keletkezett s ebben a korban még e két utóbbi mellett nagyon is ritka volt.

Viszont a megfelelő *kisöcsém*, *kishugom*, mint rokonsági fokjelző megszólításban sehol se fordul elő. E helyett mindenütt *öcsém*, *hugom* egyszerű kifejezéssel éltek, ilyenformán: „Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint szeretett öcsém asszonynak“ 323. (A *hugomasszony* jóval ritkább, mint az *öcsémasszony*; de előfordul. Lásd alább a nyelvtani részt). „Szolgálatomnak ajánlása után szerelmes uram öcsém az te Kd egészségét“ stb. 8. Sőt Csáky A. Fr. így is: „Édes szerelmes öcsém uram, kedves fiam“ 290.

Uokának irt levél nincs e kötetben (én legalább nem találtam. L. fönnebb az *anya* szónál); azonban azt hiszem, ezeket is *fiam*, *lányom* néven szólították. Hasonlóképen nincs *nászuram*; *nászasszonyom*; ha esetleg ilyen viszonyban levő nők irtak, csak az általános *uram*, *asszonyom* szót használták.

Hasonlóképen csak az *uram* szóval éltek a férjhez intézett levélben is. Érdekes, hogy a szerelmes asszony minden címet (szerelmes, édes, kedves, szivem) ráhalmoz urára, de azért keresztnevéen soha se szólítja és — mindig magázza. (L. erről III. fej). A *férj* szó megszólításképen sose fordul elő, címzésben is csak egyszer találtam a Forgách Mária levelén: „Révay Péternek stb. kedves férjem uram stb.“ 113. Ebből én azt gyanítom, hogy itt sincs az eredetiben férj, hanem csak a másoló hibázott.

Egyáltalán sok bajom volt azzal a „stb.“-vel, mely sokat is mond, semmit se mond.

A rokonság jelző kifejezések közül még csak a *koma* és *sógor* szók fordulnak elő (*keresztapának* stb. nincs levél). Az előbbit különösen a Bornemisza Anna és Széchy A. Mária leveleiben találjuk gyakrabban: „Isten sok jókkal áldja Kdet édes komám uram (339.). Édes komám uram, az Kd itt hagyott jegyzetén által nem bujhatunk“ (=nem értjük) 259. Egyszer-kétszer latinul is így: „Spectabilis ac Mgnce domine Compater observandissime“ 161. Asszonynak írva: „Szolgálatomat irom Kdnek, mint szerelmes komám asszonynak.“ A *sógor* különösebben a későbbi íróknál gyakori, így Vizkelety Máriánál: „Alázatos szolgálatomat ajánlom Kegyelmének [?] , mint bizodalmas jóakaró sógor uramnak“ (311. Thurzó Katánál 150.). Sokan, s főleg az első időszakban (1515—1550) a sógort is csak *uramnak* szólítják. Így Bakics

Anna (39). Forgács Mária: „Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint uramnak atyámfiának“ 130. Ezekben csak az aláírásbeli: „Kd szolgáló ánya“ mutatja a családiasabb viszonyt. *Sógorné* helyett *ánygot* irnak. Így Czobor Erzsébet: „Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint sz. ánygom asszonynak“ 181.

Az itt tárgyalt levelek legnagyobb része missilis családi levél volt, természetes tehát, hogy a családi viszony nyer bennük főleg kifejezést. Azonban van elég adatunk arra nézve is, hogy szólították meg alantasabbak a főbbeket és ezek viszont alattvalóikat. Röviden szólva: mindenkinek megadták mindig a neki járó címet. Ezért a Bakics Anna leveleiben épp úgy, mint a nyílt levelekben s egyebütt, a deákot, birót stb. szintén *uramnak* látjuk szólítani; s ha asszonyról van szó, az *asszonyom* a megfelelő megszólítás. S ebben a tekintetben alig van egy pár kivétel, a melyben az *uram*, *asszonyom* szó mellett egyéb is áll, mint megszólító szó. Ilyen kivételek a Bakics Anna levelei, melyeket Tothprónai Mátyás diáknak írt. Ezekben mindig így szólítja; „Köszönetem után jó Mátyás uram“ (40—54). Tóthprónainak különben más is úgy ír: „Szerelmes Mátyás uram, én nagy biztomban találom meg Kdét levelem által“ 83. (Ha ugyan neki ír Révay Anna).

A másik kivétel Csáky Anna Fr. levele Vadasnak (L. még 431.). A Wesselényi Anna megszólító formáiról („Tekintetes és Ngos úr“ 217.) a következő fejezetben lesz szó, hasonlóképp a Széchyéről is, (pl. „Méltóságos Judex Curiae uram“ 250.), mint-hogy ezek már a különbözőféle viszonyokhoz tartoznak.

Összefoglalva az egészet, a megszólításról a következőket mondhatjuk. Megszólító szavakúl rendesen a családi viszonyt jelző szók használatosak, a hol csak lehet, a szorosabb vérrokonság kifejeződi. A *sógor* helyett gyakran semmi más, mint az *uram*, *sógorné* helyett mindig *ányg* fordul elő; a *férjem* megszólítás ismeretlen.

Az *uram*, *asszonyom* egyaránt jelez alantast és főlebbvalót; de néha ki van mellé téve az illetőnek vezeték-, keresz- vagy egyéb (nemesi) neve. Az *asszony* szó helyett gyakran áll *asszony-né* mind a megszólításban, mind a rólaszólásban. Erdélyben itt-ott (pl. Gerenden) ma is szokásban van a *né* szótagnak a névhez függesztése: Zsuzskóné. Annané, a mi azt mutatja, hogy ez a *né* semmi egyéb: mint *néni*.

A tegezés igen ritka; nő férjét *te*-nek soha se szólítja; mindig *uram*-nak. Egészen szokatlan a manapság üzleti levelek-

ben használt megszólítás, mely a külső címmel teljesen egyező. (Pl. „Deutsch Mór úrnak Budapest. Kérem küldjön“ stb.)

A levél további folyamán a megszólítás vagy ugyanaz, mint az elején, vagy — a legtöbb esetben — *Kegyelméd, Kegyelmeitek, Nagyságod* (röviden *Kd, Ktek, Ngod*); az utóbbi még családi viszonynál is (anya menyének, vejének; nő öccsének, bátyjának stb). Az *uram* szó levél közben, magára állva igen ritka, különösen ilyes használata: „Uram, hogy az én írásommal Kdet megbántottam, Kdet kérem (106.). Ez órában juta, uram, Kornyis Boldizsár uram szolgálja Thelegdi Márton uram levelével“ (204.).

A rólaszólásban* szintén ugyanazok a szók vannak használva, mint a megszólításban, azzal a különbséggel, hogy itt már szükségesebb lévén a pontosabb jelölés, gyakran találkozunk a nevezetnek teljes nevével (vezeték-, keresztnév, nemesi cím stb.), a mi a megszólításban teljesen hiányzik. Hasonlóképen gyakori, sőt mondhatóak családi viszonyoknál állandó a becéző keresztnéven való nevezés. Ilyes példák: „Az Kd böcsületes levelét Szegedy uram meghozá 205. De én félek, ha Csáky Ferenc uram érkezik, hogy vizet zavar 324. Akkorbeli udvarbeli udvarbíró Tarnóczi András uram contentálta Kdet“ 328. stb. „Jó Kemény Simon sok németekkel“ 341. Cselédről, jobbágyról szólva: „Uramtól ő kemétől csak tegnap jött Horváth János“ (295.).

Becéző nevek használata: „Frissen viselte az comediában Imricskó magát (238.). Esterházi uram is commendálván, Pali kedvesen fogadta (285.). Ferkó szólanai kezd. Sokszor megvigasztal (381.). Az Panoka (Anna) im kivarrva ő kemének küldte (283.). Az Jutka most igen beteg“ 352.

A családi nevezetek közül mind előfordúl a *nász* kivételével. Igy: „Cecilia nénémnek küldött az ő öccse (276.). Asszonyomnak, ángyomnak az én szerelmes leányimmal mondjon Kd, szolgálatunkat (187.). Az Szombatban tanuló öcsém felől Ktek semmit ne gondolkodjék“ (240).

Sőt ilyen érdekes alakok sem ritkák: a leányasszony (260).

Néha nem szokás az üdvözlötet nevéen nevezni, hanem csak a címzetthez való viszonyával. Igy: „Ezzel ajánlom istennek gondviselésébe *szerelmesével* együtt (338. = feleségével). A kisasszonynak ő Kmének ajánlom szolgálatomat (240). Kit én keserves

* Ezt a szót használtam a Nyr. XXIII. kötetében „Palóc megszólítások“, című dolgozatomban a „szóban levő 3 személy“ jelölésére.

özvegye isteni imádságimmal, kis árva úrfia pedig, Homonnai István minden tehetségével egész életünkben meg igyekezőnk szolgálni“ (209).

Ha ismerős, vagy ismeretlen férfiről, nőről van szó, ki a levélíróval semmi különösebb viszonyban nincs, azt röviden csak *uramnak*, *asszonyomnak* nevezik, még olyan esetben is, a hol ezeknek használata nekünk szokatlan.

Ennél a résznél meg kell említenem egy bizonyos dolgot. Azt t. i., hogy az *uram*, *asszonyom* mód nélkül gyakori használatát nem tartom eredeti magyaros sajátságok. Bethlen említi, hogy „Bethlen Gergely, Mikes, Apor azelőtt kicsoda és micsoda voltak“ (Életr. 483). Ebből arra lehet következtetni, hogy a válásháborúk alatt főnnálló folytonos érintkezés, mely a magyart Európa többi népeivel közletlen kötötte össze, a társadalmi élet minden ágában, tehát a társalgásban, a levelezésben is lassanként bizonyos franciás formát honosított meg. Sajnálom, hogy eszközeim hiányos volta miatt erről bővebben nem szólhatok. De különben tárgyam is arra kényszerít, hogy csak röviden említsem meg e sajátságot. Én egyenesen a francia *monsieur*, *madame* hatásának tartom az előbb említett szertelen használatot; nálunk tán a latin közletésével, de nem egyenesen annak hatása alatt terjedt ez el.

Véleményemet igazolni látszik az a körülmény is, hogy a könyv első levele végén olyan szokatlan használata van az *asszonyom* szónak, mely csak a francia *madame*-mal magyarázható: „Ez levelet írák Nyéken, szent Dorottya *asszonyom* nap után való kedden“ (3).

Azomban ez már inkább a címzéshez tartozván, erről a következő fejezetben fogunk, idézetek mellett szólani.

EGYMÁSKÖZTI VISZONY JELZÉSE.

Az előbbi fejezetben arról volt szó, hogy micsoda szavakkal vagy mondatokkal kezdték az itt előforduló írók leveleiket; továbbá mily szóval szólították meg a címzettet, végül micsoda szók járták a 3. személy jelölésére. A mennyiben a családias *apa*, *anya* stb. használata már magában véve is viszonyt jelent, melyről már

előbb szó volt, e fejezetben csupán még azt kell hozzá adnom, mennyire fejeződik ki egyéb, a tárgyaltak mellé adott 'szavakkal a rokonság, barátság, alárendeltségi és egyéb viszony. Más megközelítő szót használva: hogyan viselkednek a címzettel szemben a levélírók.

Volt már szó róla, hogy a levelek nagyrésze missilis családi levél volt. Természetes, hogy olyannak nem irtak az itt említett főrangú nők, kik legalább is a műveltségnek azon a fokán nem álltak, mint ők maguk. E levelek tehát vagy 'uri rangban levő', vagy 'deáki tudományban jártas' személyekhez vannak intézve; s ez adja okát annak a minden tekintetben azonnal szembeötülő udvarias, sokszor alázatos hangnak, melyen e levelek legnagyobb része írva van.

Mind a mellett a levelezők egymáshoz való viszonya tisztán látható. Nem csak az egész levél hangja, hanem az egyes megszólítások, címzések is elárulják a fokozati különbségeket. Egészen más az *uram*, *asszonyom* kísérendő szava, ha följebb valónak, s egészen más ha alantásnak ír valaki. De egyebekben is érezhető, a viszony jelzése. Másképp ír a nő úrának s másképp fiának; különbözik a lánynak irt levél, a menynek címzettől; s jól érezhető a a különbség a jó ismerősnek és az ismeretlennek irt levél között. Érdekes tehát stilisztikai tekintetből is bővebben foglalkoznunk a jelzett viszonyok kifejezőivel.

Mindenek előtt szembeötülő a *Kd* használata. A magyar nyelvben — ép úgy mint más nyelveknél is, a műveltség alacsonyabb fokán nem volt meg az az egyenes megkülömböztetés a megszólításban, a mi most a Te, Ön, Kegyed, Maga, Kend szavakkal van kifejezve. A 2. személy jelzője a *te* volt urra és szolgára, nőre és férfira nézve egyaránt. Tehát így beszélt a szolga urához: „Ha te uram meg nem teszed, ki teszi meg más?”

Később a műveltség, csiszoltság a 2. személy jelzésében is szükségesnek érezte a megkülömböztetést az úr és szolga között. A megtisztelő 2. személy fogalma megvolt, meg kellett rá a kifejezést is teremteni. És a nyelv a maga egyszerű eszközeivel meg is tudta teremteni. Ma már annyira vittük, hogy a fönebb elősorolt, 2. személyt jelző szók mindenkinek más jelentést tulajdonítottunk, őket más viszony kifejezőinek tartjuk.

Az *Ön* szó egészen újkori ebben a jelentésében, Széchenyi használta először. A *maga* szó is, bár régiebb keletű, ilyen érte-

lemmel nem éppen rég óta lett általános használatuvá. A Nyelvtörténeti Szótár is csak azt a mondatot tudja idézni, a melyet én e levelekből. Egyetlen egy esetben, a Botka Kata levelében fordul elő: „Édes uram, én bizony olyan embertől, mint *maga*, meg nem ijedek (321).

A *kegyed*, *kend* szók eredete ismeretes. *Kegyedet* állítólag Szemere használta először, a Széchenyi hideg, kemény hangzásu *Ön*-je helyett. A *Kegyelmed* szónak legtermészetesebb átalakulása a *Kend*, mely manapság a szolga, paraszt megszólítására használatos (a köznépnél *Kiend* most is följebb valót jelent). Ennek a tárgyalt levelekben következő alakjai fordulnak elő: *Kd* (kegyelmed), *Ktek* (kegyelmetek. Gömörben ma is még: *Kigyelmed*, *Kigyelmeték*; Nógrádban a *Kend* többeseként *Kieték* *Ketük*) a megszólításban; *Keme*, *Kemök* a rólaszólásban.

A mi már most ezeknek használatát illeti, csak egy pillantást kell vetni a könyv bármely lapjára, hogy teljesen tisztában legyünk vele. Néhol az egész levél ezzel van tele tömve. Egyszerűen a mai *ön* helyett használatos. Érdekes különösen az igéhez való viszonya: hol a 2. személyben, hol meg (legtöbbször) harmadik személyben áll ez mellette. Ebből világos, hogy a tegezés még érezhető volt rajta.

Magának a *te* v. *ti* szónak használata elég ritkának mondható. Régebben gyakrabban fordult elő, aztán fokozatosan ment át az udvariasabb *Kd*, majd később egyéb viszonyjelző szókba: A 16. század elején még az anya lányát, fiát, menyét, sőt egyéb emberét is legtöbbször tegezte, a 17. végén már csak a lányát, fiát és unokáit tegezi Máriássy J. K.

Paxy Anna még így ír Pestyén Andrásnak: „Azért irj énnékem a te állapotodról“ (18). De Révay Mihálynak (vejének) már ő is a *Kd*-del vegyesen: „Köszönetemnek utána jó fiam kívánnám minden jó egészségedet hallanom. — Isteu tartsa *Kdet* minden javával (18—19). Azon kérlek szerelmes fiam, mikor ide akartok jöni, *Kd* izenje meg“ (19).

Hasonló vegyes használatot mutatnak azok a levelek, melyeket Paxy Borbála Paxy Annának (nénjének), Zrinyi Kata Bakics Annának irt. Bakics Anna férjének és anyósának mindig *Kd*-et ír, Mátyás deáknak vegyesen a 47. lapon: „Továbbá az ki prókátor levelet Lőrincz küldött, kérlek ne élj vele a gyűlés előtt jó Mátyás uram. Azt is akarnám, hogy *Kd* alá jöne hozzám.”

Férjének írva, egy esetben Zrinyi Kata is így ír: „Kivánok az atya úr Istentől sok jókat, kiben én édes szívem lelkem uram ő szent felsége Kdet sok ideiglen megtartson“ (68).

A férjet különben egyáltalán nem volt szokásban tegezni; még a legszerelmesebb nők is, mint Bakics Anna, Lorántffy Zsuzsanna, Barkóczi Krisztina stb. mindig megtisztelő 2. személyt (Kd) használnak velük szemben, s az ige is e mellett 3. személyben áll.

Tisztán tegezni elejétől fogva csak gyermekeit szokta a nő. Szolgálati viszonyban álló alantásnak azonban még Károlyi Zsuzsanna is így ír: „Azért ez levelünk látván vedd meg nekie, Eperjesen eleget találasz“ (229). A *Kd*-del vegyesen használva a tegezést, úgy hogy az ige, egyszer 2., egyszer 3. személyben állt, mint láttuk régebben, egyéb esetekben is használták, később azonban ezt legfőlebb a menynek és vőnek irták, minden más esetben a *Kd* mellett 3. személyű ige állott. Azonban a *Kd* mellet régebben még itt is igen gyakori a *te* szó használata, ilyenformán: „Kérem is Kdet, mint szerelmes asszonyomat atyámfiát, hogy te *Kd* eljőjjön, mert te *Kd*, öreg ember“ (84).

Érdekes a *Kegyelme* szónak *Kd* helyett való használata a 311. lapon: „Alázatos szolgálatomat ajánlom *Kegyelmének* mint bizodalmas jóakaró sógor uramnak“. Csupán ez egyetlen eset van arra, hogy a megtisztelő 2. személy nemcsak az igében, hanem a megszólító szóban is ki van fejezve, ép úgy, mint a manapság cselédektől hallható *Nagysága* szóban ilyenkor: „Nagysága, kérem, hány font húst hozzak“. A levél többi részében szintén *Kd* van, a miből arra lehet következtetni, hogy ez is a másoló hibája, *Kd* helyett.

A *Kd* és társai, mint láttuk, általában minden viszonyra alkalmas. Ezért később helyébe egy másik viszony jelző szó, a *Ngd* (*nagyságod*), 3. személyben *Nga* lép olyankor, mikor valaki úri renden levőnek ír, vagy mikor ilyenről beszél. A *Ngd* kezdetben általános használatu volt s minden följebb valónak csak ez volt a címe. A címek divata csak Széchy A. korában lép föl, a mint' alább látni fogjuk, addig az alantasabb csak *Ngd*-nak szólította urát. A külső címzésben is csupán ez volt divatos; a ,nemes, nemzetes és vitézlő' alacsonyabb rendet, a ,tekintetes és ngos' főurat, a latinban ,prudentes et circumspecti' (= ,bölcs és körültekintő', mint valahol régebben olvastam), a ,deáki tudományban jártas' embert, bírót, prókátort, deákat, provisort, praefectust, legtöbbször városi polgárt jelzett.

A *Ngd* használata itt már a 2. levélben lép föl, de még csak ilyen alakban: „Szolgálatom után Ngs uram te Kd én tőlem kérdi volt“ (5), tehát még csupán a kezdő megszólításban, azontúl Kd van végig. A 3. levélben már teljes használatban van, így: „Ngd ne hagyná, hanem Ngd adatnája meg“ (6). Mint látjuk, a *Ngd*-nak ugyanaz a szerepe, mint a *Kd*-nek, csupán használatában van eltérés.

Ngd-nak volt szokás címezni, mint mondtam, minden főuri személyt. Különösen így nevezték alattvalók; továbbá fiu, leány, vő és alacsonyabb sorsu rokon a család fejét, nőt és férfit egyaránt. Ámbár itt megjegyzem, hogy nem minden családban volt ez a szokás; később mindinkább elterjedt: előbb rendszeren csak Kd volt az ilyenekben is: „Alázatos szolgálatomat ajánlom Ngd-nak, mint uramnak szerelmes atyámnak“ (230) Vő „Tisztelendő uram, énnekem szerető atyám, szolgálatomat írom Kdnek“ (3).

A *Ngd*, *Ngtok* stb. helyébe később teljesebb cím lépett; azonban itt csak kevés író használja. Kitették t. i. a címzettnek nemesi rangfokát, esetleg hivatali állását is, mint azt a Széchy Mária leveleiben látjuk: „Nemzetes Ngs jóakaró asszony! (252). Méltóságos Index Curiae Uram!“ (250).

Ezenkívül használatos még a *méltóságos*, mint társadalmi állást jelző szó. Így a Lónyai Anna levelében: „Méltóságos gróf uram“ (336). Latinul: *Excellentissime Comes, domine observandissime*“ (332). Nőnek írva: „Méltóságos palatinusné! Kedves asszonyom néném“ (336). Róla szólásban: „Méltóságos főbb marschal Pálffy János uram ő excellentiája“ (370. Vö. még Teleki Anna leveleit 454—456; de csak a megszólításban).

Az előbb elmondottakon kívül figyelembe kell még vennünk azokat a szavakat, melyek nem a külső társadalmi, hanem a belső viszonyt jelzik. Ezek két csoportra oszlanak: a megszólító mije-nek nevezi a megszólítottat, s mije ő aláírásában a címzettnek, vagyis az én és te milyen szókkal van körülírva.

Az első csoportba tartozók a „megszólító melléknevek“. A fiu, leány, vő stb., az apát, anyát, nénét stb. *szerető*, *szerelmes* szókkal illeti, hasonlóképp gyakran a családon kívül állókat is. Így: „Édes, szerelmes öcsém uram (290). Szolgálatomat írom Kdnek, mint szerelmes komámasszonyoknak! (159). Szerető atyám“ (3). Leginkább fokozva fordul elő P. Soós Kláránál: „Én édes szerelmes drága kincsem“ (157).

Ezeket, ha alantasabb ir főlebb valóznak, *kegyelmes*, *jóakaró*,

bizodalmas stb. uramnak, asszonyomnak nevezi. Így Margit asszony: „Köszönetemet és szolgálatomat írom te Kdnek, mint jó uramnak“ (23). Lengyel Zsófia pedig: „Alázatos szolgálatomat ajánlom Ngdnak, mint kegyelmes uramnak“ (347).

Sokszor ezek társulnak, halmozódnak is. Pl.: „Kdnek, mint jóakaró szerelmes asszonyom ángyomnak az úr Istentől kívánok (192). Ngs nékem jóakaró uram, szerelmes atyámfia (211). Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint bizodalmas és jóakaró sógor uramnak“ (317).

Ha főlebb való ir alantasabbnak, ilyen viszonyjelző melléknév használata nem állandó, nem általános. Így például Illésházyné Pogrányi Benedeknek csak így ir: „Szolgálatomat írom Kdnek. Kd levelét énnekem megadáék (164). Kivánta jókkal áldja Isten Kdet!“ (255. Széchy; de már az u. i.-ban: „Édes komám uram“). Hasonlóan ir Bornemisza Anna Naláczai Istvánnak. Sőt Lorántffy Zsuzsánna is egyszer így ir férjének: „Szolgálatomat ajánlom Kdnek, Istentől kívánok“ stb. (222).

Alantas, ha ir főlebbvalónak, mint pártfogójának, rendszeren *kegyelmes* névvel illeti, pl.: „Kegyelmes uram, szolgálatomat ajánlom Ngdnak“ (297. l. még Kapi Éva levelét).

A második csoportba tartoznak általán a családi nevezetek. A meny magát anyósa lányának nevezi; ez viszont anyja amannak, valamint vejének is. *Anyós* sose fordul elő. Legfőlebb abból érezhető az igazi viszony, hogy a meny gyakran Ngdnak szólítja anyósát; anyját ellenben csak „sz. a. anyámnak“.

Bakics Anna férjével szemben e kétféle jelzést használja: „Az Kd leyana (25). Az Kd atyjafia“ (27). Lorántffy Zsuzsánna pedig hol ‚szolgálója‘ (220), hol meg ‚szerelmes házastársa‘ (222). urának. Barkóczi Krisztina ellenben mindig így nevezi magát urával szemben: „Ezzel maradok Kdnek édes szívem igaz hites-társa“ (441).

Rokonok leggyakrabban a címzett a tyjafiának nevezik magukat. Érdekes itt az *asszonyom atyámfia*, a mint Bánffy Anna nevezi Bakics Annát: „Szolgálatomat írom Kdnek, mint szerelmes asszonyom atyámfiának.“ S alább: „Kérem is Kdet mint szerelmes asszonyomat atyámfiát“ (84).

A rólaszólásban sajátos egy alak az *uramné* szó, a mint azt az első levél írója s azután még Paxy Anna és Kata használják: Ez levél adassék az ngos Révay Ferenc uramnénak (22). Továbbá Moyses uramnénak vagyon némi dolga (2). Im Bakity Pál uram-

nének irtam“ (21). Később ez mindig csak *asszonyom*. (Vö. még: Lipót asszonyt mi lelte 33.)

Általában véve a címzésben arra törekedtek, hogy akár megszólításban, akár rólaszólásban mindenkinek megadják a maga címét; s a mellett kifejezést adtak tiszteletüknek, szeretetüknek, alázatuknak. A főlebb valók is, a hol csak teheték (saját tekintélyük csorbulása nélkül) teljes címén nevezték és szólították az alantasabbakat. Vannak ugyan, mint általán minden szabály alól, itt is kivételek, melyeket elősorolnom nem lehet; de a viszonyjelző szókról általában azt mondhatjuk, hogy jó ideig szolgálai hajlongó alázatnak, fennhéjázó nagyúri dőlyfnek vagy semmi, vagy csak kicsiny nyoma van e levelekben. Később ugyan változott az erkölcsökkel, viszonyokkal a viszony kifejezése is: már Telcki Anna így könyörög Rákóczi Ferenczhez: „Méltóságos fejedelem kegyelmes uram, boldogtalan árvaságra jutásom kényszerít ez igen alázatos supplicatiom által Ngd méltóságos tekinteti előtt alázatosan megjelennem“ (451). Mind e mellett az egész levelezést tekintve, a legbőbeszédűbb szolgálatajánlás s egyéb szerénykedő kifejezés ellenére is bizonyos emberi méltóság látszik a megszólításban, címzésben és rólaszólásban is egyaránt. Ezt különben igazolják a levélzárás szokott formái is, melyekről az alábbiakban leszen szó.

ZÁRÓ SOROK, ALÁÍRÁS.

Mint az eddigi fejezetekben láttuk, a latin nyelv hatása főleg ott érezhető, a hol a levélíró egyéniségének semmi különösebb jelét nem adhatja, tehát a hol vagy a hivatalos közletőknek szól, mint a levél külső címzésében, vagy a hol a megszokott, általános forma csak gépies kiegészítése a gondolatok közlésének, mint a levelek kezdő soraiban. Ezért a levelek jó részében a záró sorok szintén latinul vannak írva. Azt nem is említem, hogy a keltezés latin. Hiszen még a 48-as években is előfordul akárhányszor ilyes keltezés: „Datum Budae, 7mo septembris“ egészen tiszta magyar levelekben is. (Kisfaludi: Tollagi.)

A 17. század magyar női leveleiben sok helyütt már csak azért is természetesnek fogjuk találni a latin záró sorokat, mert ez a hivatalos levelekben különben is szokás lévén, az írók fölmentette bizonyos szellemi működéstől, mely a magyar forma megteremtésével járt volna. Gyakran még szellemesebb levélírók is, mint pl. Bakics Anna, így végezik levelüket: „Irtam Holiciban 17 februarii secundum novum kalendarium. Anno 1586. Bakyth Anna de Lak“ (42). Ez az egy példa is eléggé mutatja, hogy nem annyira a magyarnyelv nem tudása, mint inkább a megszokottság iratja a 17. sz.-beli nőkkel a latin levélzárást.

Mindazáltal korántse található a latin levélzárás (mondom, a kelteztést nem számítva) oly mértékben, mint a latin levélkezdes. Akárhány levél van, mely latinul kezdődik, de jó magyaros mondattal záródik (igy a 245. lapon Nádasdi Katáé: „Spectabilis ac Magnifice Dominice . . .“ s a végén „Kdnek szolgál — Nádasdi Kata“. Vagy: Széchy Kata, Széchy Anna Mária levele a 249. lapon. Pállfy Kata II. nyílt levele a 263. l. Kéry Fruzsinaé 5. l. stb.)

A latin záró sorok használatára nézve tehát azt mondhatjuk, hogy sokkal ritkább, mint a kezdő soroké, bár általában véve az a szokás, hogy latin kezdetű levél latinul is végződik. Tudjuk, hogy latinul rendszeren csak hivatalos levelek kezdődnek (parancsok, nyílt levelek, bírának, papoknak, deáknak' stb. irt levelek) s csak elvétve akad egy-egy családi levél, mely a régi szokást követi. Ezért aztán könnyen érthető ezekben mindenütt a hivatalos latin nyelv nyoma.

Maga a levélzárás latin formulája kétféle: vagy összefüggésben van a levél tartalmával, vagy csak egyszerű stereotyp kifejezés, mely sokszor egyébre sem terjed, mint éppen a levélíró címeire. Az első fajták nagyobbrészt ilyenek: „Eundem valere opto. (Datum és latin aláírás) 5. Quod super est generosam et egregiam dominationem vestram deus incolumem conservet 58. In reliquo G. D. V. (= generosam dominationem vestram) feliciter valere cupio. 212. Secus non facturus. Praesentem pro sui expeditione reservatis 226. (általán így végződik a fejedelmi parancs; l. még 227—229; ellenben a Széchy Katáé magyarul 249; Pállfy Katáé 263.)

A második csoportba valók az ilyenek, különösen a 17. sz. második feléből: „Excellentissimae Dominationis vestrae Observandissima Báthori Zsófia mp. 334. Generosae Dominationis Ve-

strae benevola S. B. (329.) Spectabilis magnificae Dominationis Vestrae Soror ad officia paratissima devota: Spectabilis ac magnifici quondam dni Georgii Széchy de Rimaszécs etc. relicta Homonnay Mária" (298). Végül azok, melyekben az író csak a saját címét mondja el: „Anna Paxy relicta quondam magnif. domini Franc. de Rewa 20. Magdalena ország de Guth Magnifici dom. com. Stephani Bánffy de Alsó-Lindva dapiferorum magistri consors (63).

Egyetlen egy esetben van német aláírás is: „Euer Liebden freundwillige Catharina (267. Brandenburgi Kata Rákóczi Györgynek). Az egész könyvben nincs több német szöveg; hogy mi ennek az oka, nem tudom.

A levelek záró sorai s az aláírás legnagyobb részben magyar. S itt már sokkal több a változatosság is, mint a kezdő sorokban. Külömben is ha máshol, úgy a levélnél főképpen áll az, hogy a vége csattanós legyen. Ámbár a formák állandók, bár az egész levelezésben megvan bizonyos rendszer, s a járt úttól kevesen térnek el annyira, hogy egészen önálló formának tekinthetők, a búcsuzó szavakon mégis bizonyos egyéniség érezhető, s gyakran találó összefoglalása ez az egész levél tartalmának.

Egy érdekes, női levelekben régen ismert sajátságot kell első sorban említenem. A legügyesebb, hogy úgy mondjam legnőiesebb levélíróknál is gyakran találhatjuk e sajátságot. Néha bár mily hosszú levelet ír is Csáky Anna Franciska, a neve után még mindig akad valami mondani valója; ha egyéb nem hát ilyen: „Igazán irom, nem értem az holdvilágot, nem is kérдем“ 293. Tizenkét levél közül 7-ben van utóirat, a mi elég jellemző erre a női szokásra nézve. Hasonlóan ír Wesselényi Anna, kinek stílusáról leveleinek (70 darab) közlése alkalmával bővebben szólott Deák a Nyr. IV. köt. 217. lapján.

Az utóiratok eredete egyébként a leveleknél nem csupán a nők szokásában keresendő. Akárhányszor megesett, hogy a kész levelet még otthon érte egy újabb posta, a melyre szintén válaszolni kellett (l. 449. lap. Barkóci K. levelét). vagy pedig az elküldés előtt pár órával, néha csak perccel érkeztek újabb adatok, miket a levélíró szintén szükségesnek talált a közlésre. Így Paxi Anna: „Osztán ím Szondi György két törököt küldde ide, ím az ő levelét oda küldtem Kdnek“ (15).

A legtöbb esetben a záró sorok egyeznek a kezdő sorokkal, abban a tekintetben, hogy az író vagy szolgálatát, vagy üdvöz-

letét írja; máskor meg csupán egészséget, áldást kíván. Az alárendeltség itt is ugyanabban nyilatkozik, mint a megszólításnál. Így pl. az első levél írója így fejezi be levelét; „Urísten tartsa meg Kdet mind asszonyommal, gyermekiddel minden jóval és nagy békességgel, sok esztendeig mint szerető atyámat. Amen“ (Kelet, aláírás) 5. Ez a forma rövidebben később így fordul elő: „Isten éltesse Kdet“ (144), vagy: Ezzel az úr istennek kegyelmes oltalmába ajánlom Kdet“ (183), Így ír Paxy Anna is, ki rendesen még hozzá teszi, — távol levő férjének irván —: „és hozza jó egészségben haza“ (13). Ez a záró mondat sokáig egyedül áll, mint a levél befejezése s a különböző írók, különböző címzettek szerint hol egy, hol más szóval, áldással, jókívánással (pl. újévre, betegség után stb.) bővül.

Már magaoál Bakith Annánál lép föl a később általános forma: „ajánlom Kdnek szolgálatomat, mint szerelmes uramnak és atyámfiának“ (34). Hasonlókép egy másik: „Én szómmal Margit asszonynak köszönjen Kd“ (46). S a 49. lapon a kettő együtt. Azonban ezek csak jóval később lesznek általánossá; s akkor is az első forma váltakozik, kapcsolódik a másodikkal, úgy, hogy egészben véve ez marad mindvégig főképen való jelzője a levél befejezésének. A szolgálat ajánlása legtöbbször a keltezés után áll s főbb vonásaiban e két változatot mutatja: „Kdnek mint sz. bátyámnak míg él alázatosan szolgál (név) 95. Kdnek míg él tiszta szívből szolgál az Kd szolgáló leánya (145). Kdnek böcsülettel szolgál“ (328) s a másik participiumos szerkezettel: „Kdnek tiszta szívből szolgáló keseredett huga (190). Kteknek jóakaró szolgálja (105). Ngd alázatos szolgáló leánya, míg él“ (Révai Judit 230).

Néhol azonban előfordul az is, hogy ez a szolgálat-ajánlás külön áll, s nem az aláírás bevezetéseképen, mint az előbb idézettekben. Ilyenek: „Kérem Kdet édes uram ő ngának én szómmal is mondjon (!) szolgálatomat (125). Én Kdnek mindenkor örömet szolgállok (141). Az én szerelmes uram szolgálatját ajánlja Kdnek (143, másról szólva, rendesen így, a datum előtt áll a szolgálatajánlás). Asszonyomnak szolgálatomat ajánlom (167, 171). Ajánlom Kdnek szolgálatomat, mint szerelmes uramnak és atyámfiának“ (34). Előfordul az az eset is, hogy a szolgálatajánlás egészen a név után áll, a mint azt az 59. lapon látjuk: „In reliquo Dominationis vestrae magnificae valere opto. Datum Komárom 7 die aprilis Sara Cyuzy [= Csuzi] Ngd nak szolgálni akar.“

Azonban megesis néha, hogy az egész szokásos záró sor ki-

marad a levél végéről. Így a 24. lapon csupán a keltezés és aláírás jelzik a levél végét; hasonlóan kimaradt mind az áldogatás, mind a szolgálatkészség a Barkóczi K. leveléből a 439. lapon (l. még 381, 78, a hol az aláírás is hiányzik). Ez egyébként igen ritka eset a rendes levelekben; még az alantasabbakhoz intézett levelek végső mondata is többé-kevésbé fönntartotta a szokásos formát. Így a 35. lapon Bakics Anna levelében ilyen alakban jelenik meg: „Isten velünk“. S a 179. lapon „Sok jókat“.

Alantasnak írott levél befejezése egyébként is alig különbözik a többi levél záró sorától. Bakics Anna Mátyás diáknak írva, rendesen így végzi: „Isten tartsa meg Kdet“ (51). Széchy A. Mária pedig egész családiasan írja lessenyei Nagy Ferencnek: „Kdnek becsülettel szolgál“ [név] 255. Vagy Bornemisza Anna Naláci Istvánnak: „Kdnek istentől minden jót kíván“ (339).

A családi, fölé s alárendeltségi viszony rendesen abban tükröződik vissza, hogy a szolgálatot hogyan ajánlják; följobbvalónak, szülőnek, férjnek stb. alázatos szolgálatot, alantasabbnak, idegennek rendesen „böcsülettel való szolgálatját“ ajánlja az író [l. Levélkezdes]. Kivételt itt is az apácák tesznek, kik úgy látszik klastromi regula szerint, így fejezik be levelüket: „Ezzel az édes Jézusnak ajánlom Kdet [Datum]. Kdnek Isten imádó alázatos szerzetes atyjafia [Perényi Judit] 358. Ezzel Istennek oltalmába ajánlom Kdet [Datum]. Kdnek Isten imádó alázatos atyjafia [Cháki A. F.] 279. Kdnek Isten imádó, lelki szolgáló, alázatos nénje. 290. Ezzel e Jézus öt mély seibe ajánlom Ngdat, hozzá tartozó kedvesével együtt [Kelet]. Méltóságos Erdélyország fejedelem asszonyának alázatos legkissebbik árvácskája, méltatlan szegény apácája míg él“ [Kapi É.] 321.

Egyéb, itt előforduló iratok befejező sorairól nem szólok, mert sem a nyílt levél [vagy parancs], sem a Mariássy J. K. memorialéi, sem a nyugtatók nem szólnak egyenesen bizonyos személyekhez s így a záró sorok is vagy nagyon általános banguak, vagy egyáltalán el is maradtak [lásd 315, 382, 384, 249] s csak a datum jelzi soknál a levél végét; még aláírás sincs.

Az aláírásról szólván, ismét csak sajnálatomnak adhatok kifejezést a miatt, hogy a gyűjtő akár tér, idő, akár költség kimélelsből néhány facsimile közlését elmulasztotta. A Leveles Tár első kötetében levő levelek ugyan elég tanúságot tesznek arról, hogy szokták abban a korban a levélírók nevüket aláírni; de itt nőkről lévén szó, bizonytalán érdekes és az írók gyakorlottságára valló adat lett

volna néhány manpruopria szemléltetése. Minthogy ez egészen elcsúszott, csupán arról szólhatok, hogyan szokta magát a levélíró levélében nevezni. A mi a családi viszony jelzését illeti, arról bővebben az előző fejezetben volt szó.

Az eltérések e tekintetben különösen szembeszökők. Sokan alig irtak egyebet családi nevüknél, mások a magukéval a férjük nevét is kiírták, ismét mások meg teljes címüket s egyéb viszonyukat is hozzáírták. Így pl. az első levél ismeretlen írója így írja alá levelét: „K. [=kegyelmed] szolgája irta“ 3. Kéry Frušina, Paxy Margit, Révay Zsófia csak a neveiket írják, hasonlóképpen Bakith Anna is. Ez a szokás különben megmarad mindvégig, a hol rokonok egymásnak írnak, legfőlegb a már említett záróssal [szolgálat ajánlás stb.] bővülve. A teljes címet csak idegeneknek, vagy alárendelteknek, esetleg távolabbi rokonoknak irt levél végén találjuk.

A most divatos bizalmaskodó aláírás [Pista, Jancsi, Ara, Milka stb.] egyáltalán nem volt szokásban. Csak a Csáki A. leveleinek némelyike van így aláírva: „Kd. Isten imádó alázatos Franciskája“ 286, 288. Általában az egész levelezésen, még a hol az író szelleme csapongásra hajlik is, bizonyos méltóságos komolyság érezhető. Ennek tulajdonítom aztán, hogy bizonyos esetekben a nők is teljes címüket szokták aláírni. Ebben a tekintetben legmesszebb mennek az özvegy asszonyok, kik nemcsak címüket, hanem még a fájdalmas, szomorú, árvaságos, elhagyatott szegénységüket is odairják, ámbár azt sok esetben semmi egyébre nem szabad érteni, mint az özvegységre.

Legszembeszökőbb példái az ilyenfajta aláírásnak a következők: „Paxy Anna az néhai ngs Révai Ferenc uram házastársa, elhagyatott [= latin: relicta, özvegy] 19, latinul ugyanez 20. Catharina Zekel de Keowend generosi ac egregii quondam domini Adami à Theykövi etc. relicta 58. Hasonlóan Guthi Ország M. 63. Pogrányi Anna, Révay Miklós uram szegény özvegy házastársa 102. Az néhai tks és ngs gróf Thurzó György uram Magyarország Palatinussának meghagyott özvegye“ 185. Még bővebben a 190. lapon. Hasonlóan Hédervári Susanna 318. l. Keserves boldogtalan árva állapotja szerint Kdnek becsülettel szolgál Árva [özvegy] Teleki Anna 453.

Széchy Mária idejéig [első levele 1637-ből való] egészen szokatlan a nemesi fokozatnak a névaláírásban való jelzése. Igaz ugyan, hogy már előtte írja [1622-ben] Thurzó Borbála a Forgách

Máriához intézett levél végén: „Kdnek szeretettel szolgáló öcscse, néhai tks és ngs gróf erdödi Kristóf uramnak meghagyatott özvegye Gróf Thurzó Borbála“ [244]; azonban három levél közül csak az utolsóban teszi ezt [talán azért, mert a másik kettő latinul záródik?], s az utána következő négy író is csak férje nevénel említi a grófi címet. Sőt még maga Széchy Mária is első levelében csak így írja befejező szavait: „Ngdnak jó szívvel szolgál, míg él Széchy Mária“, s az első grófi aláírás — e kötetben — 1661-ből való. Ettől fogva aláírásában állandó a gróf cím. Utána ismét elenyészik s az egész kötetben összesen — rajta kívül — csak négyen használják még a grófi címet: Thurzó Ilona [1 levél], Thurzó Mária [1 l.] és Rákócy Erzsébet [2 l. 400 lap]. A negyedik, Csáky Anna Franciska, talán ide se számítható. 12 évél közül csak az utolsóban van Gr.; ő sohse szokta így a nevet írni s valószínű, hogy ezt sem grófnak [gr.], hanem sorornak [Sr.] kell olvasnunk, mint a 290. lapon: „Kd Isten imádó, lelki szolgáló alázatos nénye Sr. Anna Franciska Csáky.“ Vagy a többi leveleiben: „Soror Anna Franciska Csáky, Priorissa“ [281].

Érdekes magyartalanság a gr., mint cím, a név előtt. Mindannyian így írják; s ha grófnak ír valamelyik, vagy ő maga grófnak volt a felesége és ezt jelzi valahol, mindig előre jön a cím. [Erről lásd Nyr. XXV. 395. alul.] A nők nevében szintén gróf van, bár a latinban mindig comitissa: grófnő.

Röviden összefoglalva e fejezetben tárgyaltakat, azt találjuk, hogy a latin hatás sokkal kevésbé érezhető a záró sorokban, mint a kezdésnél; az aláírás legtöbbször magyar és magyaros. A cím jelzése csak későbbi eredetű és ritka; a legtöbb levélíró családi nevét használja s két kivétellel mindig az egész név [vezeték- és keresztnév] ki van írva.

Ezzel a levélírás külső [technikai] formájáról szóló részt befejezve, áttérhetünk most már a belső, a tartalmi rész tárgyalására.

A LEVELEK TARTALMI ÉRTÉKE.

(TÁRGYUK, OKIRAT ÉRTÉKÜK.)

Mint a bevezetésben, Deák Farkas szavait idézve, említettem, „a levelek tárgya a társasélet sokféle viszonyaiból van merítve, a mint azok a nők életkörébe vágnak“. Sőt valamivel tovább is mehetünk. Tudjuk, hogy az a kor, melyből ezek a levelek valók, a harcok, küzdelmek, viszályoskodás kora volt. A férj, fiu, bátya, öcs kénytelen harcba menni majd a német, majd a török ellen; hol hazáját, vallását, szabadságát védi, hol meg az adott szó, a hűség, gyakran a politikai meggyőződés, az ellen táborába vezérli őket. Ilyenkor gazda nélkül marad az udvarház, úr nélkül a vár, vezető nélkül a jószág. Minden gond, minden munka az asszony nyakába szakad; ő kénytelen számon tartani a vagyont, pótolni a hiányzót, értékesíteni a fölöslegest, hogy urának pénzt adhasson a háborura; ő vezeti a jószág kormányzását, ő intézi a család ügyeit az egyházban, otthon s a birák előtt. Mindez több, mint a mennyi a nők életkörébe váгна, de abban a korban a kényszerűség tágabb kört szabott a nőnek.

De nemcsak az élő családfő helyetteseiként szerepelnek e korban a nők. A férj elesik csatában, meghal pusztító „dögben“ (pestisben); a török, vagy éppen a király, fejedelem „fegyveres szolgáló“ rabságba hurczolják. Ilyenkor aztán a nő a családnak mindene: birája, védője, kenyérkeresője. Az ő munkájától, erejétől, lelki-telki tehetségétől függ a család sorsa; tőle függ, hogy vagyonát veszti, elhanyaglik-e, vagy az utódok számára megtudja-e tartani a rámaradt családi örökséget.

Mindezek az okok nagyobb munkásságra, élesebb megfigyelésre, sokszor bizony — politikai szereplésre kényszerítik a nőt. S meg kell adnunk nekik, — megállják legtöbb esetben helyüket. Mennyi mindenről beszél ez a 499 darab levél annak, ki nyelvüket megérti! Nekem nem lehet céлом az, hogy bővebben foglalkozzam e tekintetben velük. Terem sincs erre elég. Mégis, hogy valamennyire összefoglaló képét adjam a nők e századbeli munkásságának, röviden elmoundom, mikről irnak általán.

Sokan, kiket nem terheli a család anyagi és szellemi gondja, csak udvariasságból irnak, s levelük nem egyéb, mint a szeretett egyén, vagy család mintléte felől való tudakozódás, mibe még lefölőbb egy kis ujság-tudatás, magamentegetés, néha apróbb szivességre való kérés vegyül.

Mások, mint Morocz Erzsébet is, csak arra használják föl a levélírást, hogy rokonuktól, ismerősüktől vagy más, velük némi viszonyban álló emberektől holmi szükséges apróságot, ruhára-valót, 'varrás-példát', szépítő-szereket, enni-inni valót s más egyebeket kérjenek. Az ilyen fajta levelek aztán tele vannak állandó (stereotyp) kifejezésekkel, udvariassággal, a hódoló tisztelet, vagy a hízegő szeretet nyilvánításával.

Nagyobb súlyuk, értékük van azoknak a kérő leveleknek, melyekben, a viszonyok szokatlan fordulata miatt támaszra, oltalomra, sokszor pénzre, máskor meg jogi, majd családi ügyben tanácsadásra szoruló nők fordulnak a velük rokonságban, családi, baráti vagy egyéb (pl. ügyvédői) összeköttetésben álló személyekhez. Ezek már erős hatással vannak a társadalom, a családi, sokszor politikai viszonyok fejlődésére. A kapott tanács romlását vagy szerencsésjét, a kapott pénz eladósodását idézi elő a családnak. Családi perpatvarnak, pereknek, szoretetnek és gyűlölségnek magva rejlik a levelekben, melyekben hol egy anya kér tanácsot bályjától, sógorától stb. arra nézve, hogy kihez adja a lányát, hol meg a magára hagyott nő panaszkodik fi- és nő-rokonainak férje hűtensége miatt, vagy kér tőlük segélyt mások zsarnokoskodása ellen. Se szeri, se száma az ilyen leveleknek, melyek mintegy tükörként mutatják annak a kornak vagyoni, családi, társadalmi, testi és lelki jólétét, erényit, hibáit. Csak a Kamuty Kata két levelére hivatkozom itt; ezek magukban véve is elég adatot szolgáltatnak arra milyen volt egy magára hagyott nő sorsa.

Még jellemzőbbek a személyek lelkiállapotára azok, melyekben a levélíró fölpanaszol valamit vkinek, vagy veszekszik, vitatkozik valakivel. Így a Berzevicy Anna nyílt levele (386. l.), s a Botka Katáié (321), ki már levelét is ilyen furcsán kezdi: „Szolgálok Kdnek* és Isteutól minden jókat kívánok Kdnek megadatni. Nem szégyelli Kd, hogy pénzt kér tőlem?” s aztán tovább: „Mert én bizony olyan ömbertől, mint maga, meg nem ijedek“.

A levelek legnagyobb része azonban értesítés a távol levő családfőnek, beszámolás bizonyos intézkedésekről; tanács, oktatás, melyet az anya serdülő fiának, a testvér tanuló, majd házasuló öccsének ad. Egy másik nagyrésze a leveleknek peres ügyek elintézéséről szól. Az asszony maga nem vezetheti pereit közletlenül a bírák előtt, azért megbízott „deákjának, prókátorának, praefek-

* Ebből is látszik, hogy milyen stereotyp kifejezés volt a „szolgalat“.

tusának“ kimerítő értesítést, utasítást ad, mellékletekkel, okmányokkal küldi hozzá levelét, s fölvilágosítást kér tőle ügyének mintállása felől. Ezek a levelek aztán valódi okirat számba mennek; az adatok nem csupán a családra, hanem gyakran az egész vidékre, itt-ott az egész ország ügyeire is világot vetnek. Vegyünk csak például a Máriássy Kata Johanna leveleit, ki majd nyíltan, majd meg a legmélyebb titkolózás homályos szavaival értesíti távol levő, később bujdosóvá lett gyermekeit a család, a vagyon s az ország állapota felől; tanácsokat ad nekik, istenes életre, szeretetre inti őket. Csak egyet említek, a 380. lapon kezdődő levelet, melynek 29 sorában annyi minden van elmondva, kérve, kérdeve, hogy magában véve is elég volna egy külön kis értekezés anyagának. S az ő levelei nagyobbrészt mind ilyenek.

Vagy vegyünk a másik nagy stilszta Bakics Anna akár-melyik levelét, melyet férjének, még inkább olyat, melyet „Mátyás diáknak“ írt. Vegyünk pl. a 46. lapon levőt, melyben panaszkodik betegségéről, urának hibás tettéről, mely annak halált, neki annyi szegyeont okozott. Aztán üdvözli Révai Ferenczet, ki ellen panasz van, azért a dézmát meg nem engedi addig, míg vele nem beszélt. Addig azonban egyéb dolgában (gyűlés) békét hagy neki. Aztán utasítást ad a deáknak a „prókátor“ levélre nézve, s hívja levelek rendezésére. Majd meg rokonairól, ismerőseiről tudatja, s üzen azoknak. Végül Miksa herczeg lengyelországi útjáról értesíti.

Hasonlóan ilyen bő tárgykörrel írja Barkóczi Krisztina (Károlyi Sándorné) leveleit, ki egyetlen levelében (442) onnyi dologról értesíti a nagy szabadságharczos tábornokot: „Levelét köszöni; gazdatisztról ír, hogy pontatlan; körösi sóval mi lesz; szállját (?) elvitte Barkóci; vendégei és Kohári István. Kassán a lánya, félti. A férje leveleit hová tegye, mert nincs biztosságban; lopnak, kémkednek. Egy ember levelét ajánlja. Jószágfoglalás; fél érte a közvéleménytől. Majd ismét családi dolgok. A franczia követ milyen ember. Anyját meggy meglátogatni.

Csak úgy találomra irtam le ezt, nem választottam ki a legfontosabbat. S mégis mennyi adat van benne! S az ilyen levelek írói többen vannak 25-nél. Itt nem idézhetem mindeniket, alább még úgy is szóba jönnek a jobb írók.

Ezek, mikről eddig szóltam, családi levelek. Már ezeknek is okmány értékük van, mennyivel nagyobb tehát még azoké, melyek, mint a nyíltlevelek, parancsok egyenesen arra valók, hogy bizonyos intézkedésekről értesítsék, illetőleg ezekre szólítsák az alattvaló-

kat. A Mária Krisztina levelei (108—110) valóságos okiratok, melyekben adományt, kinevezést tudat az alattvalókkal. A Bátorhori Katáé adás-vevési szerződés, ill. nyugtató; hasonlóképpen a Széchy Máriáé, melyben a híres költőnek Gyöngyösinek, Babaluszka falut 400 „tallérban“ zálogba veti. Mások ismét különféle szerződéseknek kötnek, kegyajándékot adnak, rendeleteket közölnek stb.

Mindezek, mind pedig a halottas, lakadalmi, vendégségre szóló meghívók élénk képét adják minden tekintetben annak a kornak, melyben írójuk élt. A levelek sokfélesége, a tárgyak változatossága eléggé igazolja azt a fönnebb mondott állításomat, hogy a nők működési köre jóval szélesebb volt, semhogy az csupán magára a családra szorítkozhatott volna. Sőt akadunk levelekre, melyek egyenesen politikai célzatuak s buzdítják, vagy lebeszélnek a címzettet olyankor, mikor az valamely politikai párthoz akar szegődni. A sok levél közül, melyben ilyes tanáccsal, kéréssel, intéssel találkozunk, csak egyet említek Czobor Erzsébetnek (Thurzó György nádor feleségének) levelét (182.), melyben Révay Pétert, mint ő írja, „szerelmes bátyja urát“, arra szólítja föl, hogy tekintélyével vigye ki a vármegyében, hogy a hajduság ellen urának segélyt nyujtsanak.

Sokat lehetne még a különböző levéltárgyakról beszélni; azonban kijelentett szóm levén, hogy csak annyiban említtem ezt, a mennyiben a stílussal összefüggésben vannak, befejezőleg arról akarok még szólni, milyen sorrendben szoktak egymásután következni a levélnek egyes, bizonyos tekintetben összefüggő részei. (Erre nézve l. Pallas n. lexicon XI. 471, Nyr. IV. 88).

A legtöbb levélnél a szokásos kezdő sor áll elül. Kivételt tesznek az apáczák, kik egy + után a rendes keresztvető szókat is leírják, s Wesselényi Anna, Zrinyi Helena, Károlyi Éva, Barkóczi K. kiknek levelében szintén + a kezdő jel. Néhányan, mint Széchy Anna M., Wesselényi Anna, s gyakran Teleki Anna is, a megszólító címet („Kedves komám uram, méltóságos uram stb.“) elkülönítve írják. Mások azonban egészen belevonják a szokásos forma körébe a megszólítást s csak nagy néha jelzik ezt külön egy fölkiáltó jellel, esetleg külön sorral.

A megszólítás után jön a szolgálat, vagy isteni-imádság ajánlása, néhol az üdvözet, „köszönet“ s a megszólítottanak a levélíróhoz való viszonya („mint nekem szerelmes uram bátyámnak; mint nekem nagy jóakaró uramnak“ stb.) Ezt a legtöbb esetben áldogatás, egészség, szerencse stb. kívánás követi; vagy tudósítás az egészségi állapot felől, s hasonlóan kérdezése.

Ez annyira fontos rész a levélben, hogy alantasnak írva, vagy nyilvános rendeletnél is igen kevés esetben marad el (Széchy rendesen elhagyja; hasonlókép Báthori Zsófia is, mások igen ritkán), mi az udvariasságon kívül a latin nyelv hatásának tulajdonítható, hol ez állandó, szinte megkövetelt forma volt — levélben. Néha szinte nevetséges színben is látszik, a levélnek merőben ellenkező tartalma miatt, mint azt Botka Katánál is láttuk.

Az udvariaskodó rész után nyomban következik a legtöbb esetben a vett levélre való hivatkozás, esetleg ennek elmaradásáért való panasz, vagy a válasz adásra való felszólítás.

Igen sok esetben azonban ez elmarad s maguk a levél igazi tárgyai következnek, melyekről az előbbieken bővebben szölgöttem. E helyütt, elkülönítve, mint igen fontos körülményt meg kell említennem, hogy e levelekben a vallás-vitának legkisebb nyoma is alig fordul elő. Irnak minden féleről, perről, háboruról, családi per-patvarról (Bakics 38, Révay E. 410 fölül, 419), jó és hibás cselekedetről, a választandó vő vagy meny, feleség multjáról, rangjáról; szóval minden társadalmi tényezőről, csak éppen a vallás-vitáról nem irnak. Pedig hiszen éppen ebben a korban — 1520-tól 1700-ig — folytak a vallás-pártok legdühösebb harcrai, szóval, papíron és fegyverrel; bele-nyomultak ezek az ország, megye, gyakran a család életébe is. Mégis alig van nyomuk e női levelekben.

Kerestem, mondom, tüntetőleg kerestem a nyomokat. Hiszen a vallás első sorban a nőké, az ő rajongásuk, az ő istentiszteletük adja meg a család vallásos színezetét. Az egész levelezésen mindenhol mély, erős, igazi vallásosság ömlik el. Alig van levélíró, ki Isten segedelmeért fohászkozva vagy büntetésétől félve, családját ne intené; és egy sincs ki a teremtett világ minden kicsi por-szemének sorsát ne Ő tőle várná. S mégis — a hitviták zaja, küzdelme nem hat el levelükig. Pedig Lorántffy Zs. legnagyobb védője, Báthori Zsófia legbátrabb ellenzője a protestantizmusnak. De azért levelükben ennek alig van nyoma.

Mindössze egy pár, csekélyebb jelentőségű adatot tudtam összeszedni. Ilyenek: „ki leszen már Ötvös Miklós helyett, mert oly szükséges, mint lutheránusnak az asszony-ember, ki nélkül éppen nem lehet (Barkóczy K. 442. Inkább csak szólás). Az ő keme számára két lat spermaczetumot kérem vásároltasson Kd, de nem pápista apothekában (Révay E. 409). Az mely leányt az atyja, avagy anyja hire nélkül adnak el, nem szent házasság s annyival inkább ha kálvinista pap esketi

össze (301). Szokott fogásokat el nem felejtván, az evangélikusok differálták most az ellenem való terminust abból az okból, hogy talán condescendálna causájok" (Báthori Zsófia 332. Ez a legerősebb hang!) — Ezeken kívül van még egy-két hivatkozás, ilyen formán: „Jó pápista, nagy nemzetség (a völegény). Hogy az római szabadságot tudtára adtam, hitében is megtéréssel biztattam" (Csáky 291); de ezek alig számíthatók egyébnek egyszerű értesítésnél, melybe a vallás szava is beleszól.

Ennyi csupán az, a mit találtam annyi tárgy között.

A tárgyak elmondása után a levélíró a szokásos módon rekeszti be levelét. Igen ritka az olyan eset, mint a minőt Nyári Krisztina levelében találunk (59): „Ezt akarám te Kdnek megírnom“. Az ilyen zárósort helyett gyakoribb a rokonoknak, ismerősöknek való üdvözlés-küldés („én szómmal köszöjen“), mely után nyomban az áldás, szerencsekívánás ismétlése s a datum következik. Ez többnyire latin; ha magyar, régi magyaros számításon alapul („Datum ex Cheite 25 octobr. 1567 és Ez levél költ Alsó-Lindváról karácson hónap 2 napján ennyi esztendőben: 1563“ 67, 65). Végül az aláírás, rendszeren külön sorban.

Ha van szükség rá, utóirat következik. Ez is eltér a mai szokástól: sem megszólítás, sem aláírás nincs benne. Külömben milderre példatárt ad a következő fejezet.

KÜLÖMBÖZŐ LEVÉLFORMÁK.

Hogy az előbbi fejezetekben említett nyelvi és stílusbeli sajátságokat, az itt-ott példáknak fölhozott idézeteket bizonyos tekintetben érthetőbbé tegyem, hogy azokat mintegy összefűzött szövegben tüntessem föl, szükségesnek találtam néhány levélnek egész teljességében való közlését.

A mennyire lehetett, arra törekedtem, hogy rövid magvas leveleket válasszak ki ily példáknak, hogy pedig ismétlésbe ne essem, csoportosítottam a leveleket oly formán, hogy a tartalmuk szerint egybetartozókat kiválasztva, minden csoportból egy levelet föl vettem s néhány bizonyos tekintetben fontos és itt-ott eltérő

levelet csak a lap száma, az író, esetleg a benne előforduló adat kíséretében említék.

Megjegyzem, hogy az alábbi csoport nevek nem azt jelentik, hogy a levél kizárólag csak azzal foglalkozik. Ilyen levelet, a mi csak egy tárgyról szól elejétől végig, alig lehetne egy párat összeszedni, s azt is csak a legjelentéktelenebbeket. A név tehát csak annyit jelent, hogy a levél nagy részét az foglalja el, íróját főleg az indította írásra.

Ilyen csoportok a következők :

1. Üdvözlő, köszöntő levelek.
2. Értesítő levelek.
3. Segélyt, pénzt, tanácsot stb. kérő levelek.
4. Köszönet, tanács, szolgálatkészség jelző levelek.
5. Feddő, veszekedő, vitatkozó levél.
6. Nyílt levél.
7. Halottas meghívó.
8. Házassági meghívó.
9. Egyéb iratok (memoriale, lajstrom, nyugtató, számadás).

Érdekes tudnunk, hogy a 499 darab között csak egyetlen egy levél sincs, mit szerelmes fiatal nő (lánya, özvegyasszony) irt volna kedvesének. Van ugyan szerelmes levél; de ezeket férjének írta a nő s a megszólító szavakon kívül csak itt-ott van bennük igazi, szerelmesre valló sor, különben pedig az értesítő levelek sorába tartoznak nagyobb részt.

Mi lehet ennek az oka? Hogy a gyűjtő szándékosan hagyta volna ki ezeket, alig hihető. Valószínűbb, hogy azokban a levéltárakban és leveles ládákban, melyekből a könyv anyaga került, egy se volt található. S ennek oka ismét a kor társadalmi életében és erkölcsstanában keresendő. Irni biztonnyal irtak egymásnak a szerelmes párok, ha még olyan kicsi levélkét is, nemcsak egyszer. De az ilyes levelezés egyáltalán nem volt szokásban. Azt tartották, — a kor szigorú valláserkölcsi nézete folytán —, hogy a nőnek jó hirneve kockáztatása nélkül ilyet tenni nem lehet. Másrészt meg a szerelmesek gyakrabban is találkozhattak és élőszóval elmondhatták azt, a mit levélre kellett volna bizniok s a mit aztán az egész világ is olvashatott volna (vö. levélküldés). Posta — mai formájában — még nem volt s így maga a vőlegény gyakran könnyebb szerrel juthatott menyasszonya közelébe, mint levele. S ha mégis szükség volt a levélváltásra s a levél el is jutott rendeltetése helyére, a címzett aligha tette családi ereklyéi közé, hanem megtartotta magánál, míg egy kis foszlányában tartott.

Mindezt nem mondhatom biztos alapon; de valószínű e föltevés. Az itt elősorolt levelek említést tesznek ugyan arról, hogy éltek a főrangú lányok; de arról nincs szó se hol, hogy valakit levelezésért feddenének. Külömben erre úgy se igen volt szükség, mert a lányok többnyire apáczák klastromában, vagy öreg úri asszonyoknál nőttek föl (a magáoson élő kisasszonyt megszólták, l. 198.), kik idejekorán intézkedtek a levél megsemmisítéséről.

Visszatérve már most magukra a levelekre, még a következő eljárást láttam helyén valónak: a szöveg összefüggése kedvéért mindenféle hivatkozást, megjegyzést kerültem magukban a levelekbeni Az itt-ott látható számok a jegyzetekre utalnak, melyeket a levelek végén állítottam össze.

S most lássunk minden csoportból egy mutatványt, melyet a Deák olvasás módjával, az idézett könyvből betűről-betűre vettem át.

a) ÜDVÖZLŐ LEVELEK.

1564. Zrinyi Kata, Bakics Annának.

Ngs és énnékem szerelmes én édes bizodalmas asszonyom, örökké való szolgálatomat ajánlom te Kdnek, mint szerelmes én édes asszonyomnak kívánom az te Kdnek jó egészségét hallanom mind az te Kd szerelmes urával egyetemben én es hála legyen az úr Istennek jó egészségben vagyok, mind az én szerelmes urammal¹ egyetemben. Továbbá szerelmes én édes bizodalmas asszonyom te Kdnek küldem² egy alávalót szaladiát³ te Kdet kérem, mint szerelmes én édes bizalmas asszonyomat, hogy te Kd vegye jó néven és te Kd énnékem parancsoljon, én miben tudok mindenben szívem szerint szolgállok te Kdnek, mint szerelmes én édes asszonyomnak. Továbbá te Kdnek ajánlom szolgálatomat. Az úr Isten tartson⁴ meg te Kdet sok jó esztendeig, s mind az te Kd szerelmes urával⁵ egyetemben. Ez levél költ Letavan jul. 13. 1564.

Az te Kdnek szolgáló leánya

Zrinyi Kata.

U. i. Továbbá te Kdet kérem mint szerelmes én édes asszonyomat, hogy te Kd mondja én szómmal⁶ János uramn^é asszonyomnak és Ferenc uramn^é asszonyomnak szolgálatomat, mint szerelmes bizodalmas asszonyomnak és ő keméket kérem parancsoljanak, én miben tudok, mindenben szolgállok ő keméknek.

[Kivül] Ngs Bakics Anna asszonynak az ngs Révay Mihály házastársa¹, nekem szerelmes bizodalmas asszonyomnak adassék.

[Mint látjuk, a pontozás igen gyarló, mint általában minden levélben. Az udvariaskodás megtölti az egész levelet. Egyéb tekintetben is erősen nőre vall a stílus; az utóirat is csak amolyan udvarias toldalék.]

¹ Így szokás említeni a férjet. ² Valószínűleg: küldtem. ³ Alávaló szaladiát = gyenge, hitvány, kis értékű sz. A szaladia, mint a Nysz. egyik idézete mutatja, valami becsinált hal lehetett. ⁴ Tegezés a Kd mellett, de az ⁵ magázva. ⁶ Általában így, e helyett: nevemben ⁷ házastársának; a rag illetően elmaradása ritka.

Az üdvözlő levelek általában udvarias hangon, terjengős stílusban vannak írva. Ilyen levelek még: 60., 88. alul, 94. lapokon levők.

b) ÉRTESÍTŐ LEVÉL.

1548. Révay Sofia gimesi Forgách Lászlóné, Gyulay Katának.

Köszönetemnek és szolgálatomnak utána, szerelmes asszonyom és néném, mi magunk felől ezt írhatom¹, hogy a király embere² benn vagyon Gyemesben, minekünk asszonyoknak és az leány gyermekeknek semmit nem adnak, hanem csak az Sigmond uram négy fiának és az éu egy fiamnak. Továbbá király³ személyünk szerint tizenötöd napra felhivatott, hogy az mi igazságunk⁴ vagyon benne, hát felvigyük s igazságunkat mutassuk benne. Az ingó marhából megadják mind az mi személyünkre és mind az leányokra kiadja, baromból, buzából ezféle⁵ morhábál.⁶ Ezt is írhatom Kdnek, hogy az kinél morhánk volna s elenyésztene avagy megtagadná ugyanazon hűtlenségben esnek⁷, az mibe mi vagyunk. Isten tartsa meg Kdet jó egészségben és minden jóval⁸. Költ Gyemes várából szent János napján anno 1548.

Sophya Révay manupropria.

[Kivül] Ez levél adassék az éu szerelmes asszonyomnak Gyulay Katarinának, az vitéz Tharnócy Miklós⁹ házastársának, énnekem szerelmes asszonyomnak.

[Röviden, velősen tudatja, a mit tudatni akar. A terjengős udvariasság nem rontja stílusát; erről később bővebben. Magyarossága, a latinos igeidők dacára is föltűnő.] ¹ Egyenes, tiszta kapcsolat. ² Királyi biztos; máshol egyszerűen néven nevezve, mint Máriássy leveleiben. ³ Névelő nélkül; ebből is látszik a név-

előnek mutató névmás volta; manapság hibás az ilyen: „Elnök fölolvassa a határozatot“; de gyakori így: „Apám azt mondta, hogy bátyám ott volt“. ⁴ Jogunk; egyébként okmányra is értették. ⁵ Assimilatio nélkül; úgy is mondhatták. ⁶ ⁸ Zárt *o*-val, egyszer *a*-val is; az régibb. ⁷ Talán *e* *n* *é* *k*; de lehet értelmi egyezés is. ⁹ Később ilyen esetben mindig ki van téve az uram; l. 294.: „nga Révai Ferenc uram szerelmes házastársának.“

Az értesítő levelek sokféle tárgyuknál fogva különböző hangon és stílussal vannak írva; de legtöbb részük világos, szabatos kifejezéseket használ s különösen fontosabb dolgoknál igen finom megkülönböztetést mutat. Külömben röviden, velősen adják elő a tárgyat. Ilyenek még az 5. lapon Putnoky Afra levele, Bakics Annáé, Bornemisza A.-é stb.

c) KÉRŐ LEVÉL.

1611. Czobor Erzsébet Révay Péternek.

Szolgálatomat ajánlom Kdnek, mint sz. u. bátyámnak stb.

Szerelmes uram bátyám értettem Beniczky Imrétől, hogy az viceispán uram, otthon nem léte miatt az gyűlés elhaladott¹ azért szerelmes uram bátyám Kd azon legyen, hogy a gyűlést el ne halasszák, hanem meg légyen és végezzen kegyelmetek minden jót; mert ma is jött levelem az én sz. uramtól, mely levél 25 napján kelt ennek az hónap, s azt is írja benne, hogy az hajduság az Tisza mellől miud elment s csak az kívántatnék, hogy az vármegyékből való urak és nemesség, mentől hamarább lehet, uram mellé mennének, hogy kiszállhatna² az táborban, mint hogy az lengyel segítség is már határban³ vagyon és ugy, ha az idevalók is elmennek, s mind elől hátul ellenség volna, az hajduság mindjárt alább hagyna. Mert ha halogatják és el nem mennek, nem tudom kivel tudna kiszállani uram ő keme is, és ha ugy léssen országunknak veszedelme következik. Azért Kd is sz. u. b. meggondolván hazánknak javát és az én uram atyafiuságát, Kd is szóljon az vármegyében, hogy mennél hamarább lehet, elinduljanak, ha az országnak javát kívánják. Kd én szómmal asszonyomnak, ángyomnak ajánlja szolgálatomat. Ezzel az úr Istennek kegyelmes oltalmába ajánlom Kdet. Datum Biche 28 augusti anno 1611.

Kdnek szeretettel szolgál

Czobor Erzsébet,

(Külcim) Révay Péternek stb.

(A sok fajta kérő levél közül ezt választottam ki mint tárgyra, stilusra nézve legérdemesebbet. Had-kérő levélnek nevezhetnők. Valóságos szónoki mű — levélben; csupán egy tárgyról szól; de a tárgy előadása elég jellemző).

¹ Ma azt mondanák: elnapoltatott (wurde vertagt). ² Innen: táborba szállani. ³ A névelő elhagyása bizonyos tömötséget ad a stilusnak.

A kérő levelek hangja általán véve alázatos, stilusuk az udvariasság és hosszadalmasság bélyegét viseli. Azonban nem mindig. Igen rövid pl. a Kéry Fruzsina levele (6), az alázkodástól ment az 55. l. a Soós K.-é. Hosszadalmas, siró hangú levelek a Teleki Anna levelei. Ilyen fajta kérő levelek még: 83. l. Révay A.; 94. Révay E., 150. l. stb.

d) SZOLGÁLATKÉSZSÉG stb.

1667. *Széchy Anna Mária, Balassa Juditnak.*

Nemzetes, Ngos jóakaró asszony! ¹

Vettem az Kd levelét, melyre, hogy későbben adhatok választ megbocsásson, minthogy praefectusomhoz² kellett azon Kd levelét küldenem, közlésre avval haladott. Jóllehet édes asszonyom, kérdés lehetne felőle, tartozom-e evincálni³ Kdet vagy sem, az praetendált⁴ causában? mindazonáltal azt most én nem vizsgálván, mivel már evocáltattam⁵, vigyáztatok az nemes vármegye törvényszékére, s beküldvén bizonyos emberemet prorogátámmal⁶ az által továbbra fogom halasztani azon causát, s az iránt Kd háborgattatását, legalább az prorogátám esztendeje kiteléséig. Kivánván más lehetséges dologban is kedveskednem és szolgálnom Kdnek. Éltesse Isten Kdet szerencsésen. Murány 27 octobris anno 1667.

Kdnek szeretettel szolgál

Gr. Széchy Anna Mária mpr.

(Külcim) Nemzetes és Ngos Balassa Judith asszonynak, néhai tks, ngs. Kohári István uram stb. meghagyott özvegyének.

¹ Érdekes a személyrag elhagyása. ² Lessenyei Nagy Ferenczhez, ki nélkül jogi dologba nem fogott. ³ Törvény előtt védni; ez rendes záradéka volt a szerződéseknek. ⁴ Előhozott, említett, ⁵ Megidéztttem. A megidézés formájáról többen irnak; a ,törvény

gyűlésen' megszólította a vádló az idézettet s feleletre vonta, ⁶ Itélet-halasztó-levél, mint a Műszótár mondja.

A szolgálatkészség, tanácsadás, köszönet stb. jelzése rendszeren más tárgyakkal kapcsolatban szokott előfordulni; különösen az értesítő levelekben akadunk gyakran ezekre, s ennél fogva önállóan ritka. A hang ezekben is udvarias; de sokszor erősebb mégis. Különösen kedves a Csáki A. F. módja, mellyel öccsét, bátyját házasítani, egyiket-másikat 'elszerezni' akarja. Tanácsokat különösen Sigér Anna, Máriássy J. K. és Guthi Ország M. adnak gyermekeiknek, de ezeken kívül csaknem minden nevezetesebb írónál találkozunk ilyen adatokkal (L. Czobor E. 198).

e) FEDDŐ, VITATKOZÓ LEVÉL.

1668. Botka Kata Szvetenay Izsáknak.

Szolgálók Kdnek és Istentől minden jókat kívánok Kdnek megadatni.¹

Az Kd levelét nékem megadák, az melyből érttettem, hogy Kd pénzt kér tőlem, nem szégyelli Kd, hogy pénzt kér tőlem, nem tudta mire, azt írja Kd, hogy én az atyafiaknak pénzzel tartozom; igen akarom tudni, mit adtak el és ha mit eladtak tartoznak kezembe adni. azt tartja Magyarország törvénye. Édes uram, Kd engem ne fenyegetsen, mert én bizony olyan embertől, mint maga, meg nem ijedek, ország törvényével pedig megkeresem, hogy jószágot adtatok el² és semmit nem adtatok kezembe s az pénzemet elköltötték³. Ha peniglen én mivel tartoznám, ha kezembe adjátok az mit fogadtatok, avagy az mit eladtatok, bizony én is megadnám; de nem elég az, hogy pénzt kérték, semmit se adtok kezembe és semmit nem adtatok. Azért Kd engemet békével hagyjon, mód nélkül való írásaival, mert én bizony Kdtől semit se félek, sőt bizony megkeresem Kdet az én pénzemet mi végre vette fel. Isten Kddel⁴. Datum Viennac die 5 junii 1668.

Kdnek becsülettel szolgál néhai tks és ngs Pogrányi János özvegye

Botka Kata.

(Kivül) Nms, nztés Szvetenay Izsák uramnak ő keméuek adassék.

¹ Ez a latinos szerkezet, csak kevés írónál megy át magyaros formába a megadati elhagyásával. ^{2 3} Érdekes a tegezés és magázás váltakozása. ⁴ Haragos vagy intő, parancsoló levelek záradéka.

Az efajta levelek stílusa legtöbbször kuszált, a heves fölindulás, vagy a gunyos udvariaskodás kifejezéseivel telve. Hangjuk mindig erősebb, a tárgy természeténél fogva. Többek közt ilyen levelek: Bornemisza Annáé a 337. lapon, Révay Erzsébeté a 405. l. (a várigazítás elhanyagolása miatt). 195. Czobor E. 224. Lorántffy stb.

f) NYILT LEVÉL.

1628. Pálffy Kata II. (263 l.)

Nos comitissa Chatharina Pálffy de Erdőd Illimi cond. comitis Sigis. Forgách de Gyemes alias Palatini Hung. et iudicis Cumanorum etc. Relicta Vidua. Az közönséges jó egyességről és engedelmességről gondolkodván és jobbágyunknak is megmaradását tekintvén, ez levelünkben hagyjuk és parancsoljuk az mi rimaszombati jobbágyainknak közönségesen¹, hogy mindenekben esküdt birájoknak engedelmességgel legyenek, és szófogadók legyenek, valamely az mi dolgainkat és az városnak közönséges megmaradását nézi² és egyességet az polgárságnak régi jó szokása szerint az város törvényjének azokban engedetlenek ne legyenek, hogy ha penig az ellen vétenének és engedelmesek nem lennének: magunk is megbüntettjük őket és az bírónak is szabadsága legyen a város szokása szerint megbírságotni őket és megbüntetni törvény szerint. Ebben megnevezett jobbágyink egyebet ne merjenek cselekedni. Data in arce nostra Galcien ultima mensis febr. Anno 1528.

Pálffy Kata.

¹ Együtt véve, összesen. ² Illeti.

A nyílt levelek, mint már említém, rendszeren latinul kezdődnek és záródnak. Egész latin mondatok is fordulnak elő bennük. Stílusuk általán, mint ezé is, részletezéseivel hosszadalmas; de mindig világos. Két fajta nyílt levél van itt közölve: parancs és szerződés (magán-okirat). Emezekben nagyobb a részletezés és egyszerűbb, köznapiasabb a hang, amazokban rövidebbek a kifejezések s a 'stilus curialis' az uralkodó.

g) HALOTTAS MEGHIVÓ (PARTICÉDULA)

1610. *Palocsay Kristina Révay Péternek (209)*

Isteni imádságomat keseredett és siralmas szivből ajánlom Kdnek, mind az jelenvaló s mind az több következendő esztendőkb. Istentől minden lelki s testi jókat kívánok. Engedte volna Isten, hogy Kdet nem ilyen keserűségemben, hanem örvendetes dologban kellett volna megtalálnom¹. De mivelhogy elvégzett bölcs tanácsából a szent Isten az én sz. u. az néhai boldog emlékezetű tks és ngs gróf Drugeth Homonnai Bálint uramnak ez árnyék világon való életének utolsó óráját ez mult ezerhatszázkilencz esztendőben, szent András havának nyolcadik napja után való éjelre végezte volt s éjfélájban hosszú betegsége után az örök boldogságban csendesesen magához szólította². Kinek hideg testének böcsüllettel való eltemetését, itt az ungvári szent egyházban régi jó hirű, nevű eleinek temető helyén maga hagyása szerint rendeltük a következő böjt elő hónap huszonnegyedik napján lenni. Kdet keseredett szivvel kérem, hogy az megirt következő böjtelő hónap huszonnegyedik napján nyolc órakor reggel Kd legyen jelen itt Ungváratt az több főurak és nemes népek között szerelmes uram testének ez utolsó tisztességén.

Mit én keserves özvegye isteni imádságommal kis árva urfia³ penig, Homonnai István, minden tehetségével egész életünkben Kdnek megigyekezünk szolgálni. Tartsa meg az úr Isten Kdet sokáig jó egészségben. Datae in Arce Ungvár, 14 die januarii anno 1610.

Kdnek szolgál az néhai megnevezett gróf Drugeth Homonnai Bálint uramnak meghagyott keserves özvegye :

Palocsay Kristina.

P. S. Mikor immár ez levelet megírtattam⁴ volna bizonyos okokért az temetést ad dominicam oculi azaz ez jövő márciusnak 14 napjára halasztottuk. Azért Kdet kérem ez jövő márciusnak 14 napján legyen itt Ungváratt az temetésén.

(Külcim) Révay Péternek stb.⁵

¹ A halottas meghívók rendszeres kezdő mondata, vö. 210. l.

² A mondat csak a szakasz végén van befejezve. ³ Fia. ⁴ Több darabban másoltatta, a fogalmazás nőre vall. ⁵ Ismét stb., holott Palocsay K. neki csak ezt az egyet írta, az itt közlötték közül s azt is szomorú alkalommal, minek bizonyára a külső címzésben is lehetett nyoma.

A halottas meghívók általán mind ilyen stilusban vannak írva. Az író költői természete néhol jobban kiszinezi a halál fogalmát, néhol meg egészen egyszerű tudósítás és kérelem foglalja el helyét a páthosznak (69). De akár egyiket akár a másikat vesszük is, igaz érzelem, valódi szomorúság, a szívnek vesztéségen érzett fájdalma alig olvasható ki egy-kettőből. Az ilyen levelek csinosabb példái (lap szerint): 86. Dersffy Orsolya, 93. Révay T. E. 160. Pálffy I. K. 211, 241, 395.

Meg kell még említenem az ilyen levélre szóló választ, a vigasztaló levelet, melynek hangja ugyanaz, mint ömözéké: lassu, súlyos, méltóságra törekvő. Ilyenek a 246. és 192. lapon levők.

b) HÁZASSÁGI MEGHIVÓ.

1658. Mérey Zsófia II. Terstyánszky Jánosnak.

Ajánlom Kdnek szolgálatomat, mint jóakaró komámuramnak, Isten minden szerencsés jókkal áldja meg Kmeteket.

Nemzetes Petko Boldizsár uram, Istennek törvénye és az anyaszentegyháznak régi dicséretes keresztyéni szokása szerint eljegyezvén magának jövendőbeli örök házastársul Frauczimerim közül, nemzetes Sámbokréty Annát, az néhai nemzetes Sámbokréty Gáspár uram hajadon leányát, kit csaknem gyermekségétől fogvást magam mellett feltartottam¹, lakodalma szolgáltatását s bőcsületes haza való adását rendeltem az következő martius havának 3-ik napján zedeczi házamban meglenni. Mely² hogy annyival becsületesebben lehessen meg, Kdet, mint jóakaró komám uramat szeretettel kérem, ne szánja ez iránt maga fáradságát, az felől megirt napon és helyen, komám asszonnyal ő kmével sz. gyermekivel együtt, délután két óraker jelen lenni, és az nap vacsorán másnap pedig ebéden megmaradván, az megnevezett új házásoknak menyegzős lakodalmoknak solemnitasát becsületes maga jelenlétével felékesíteni. Abbeli Kd hozzám mutatandó fáradságos jóakarátát kedvesen vevén Kdtől, más dologban igyekezem Kdnek megszolgálnom. Választ várván Kdtől, kívánom Isten sokáig éltesse Kdet jó egészségben. Datum ex Zedecz die 14. febr. 1658.

Kdnek szeretettel szolgál az néhai nemzetes és vitézlő Petróczy Miklós uram meghagyott özvegye

Mérey Zsófia.

[Kívül] Az nemzetes és vitézlő Irsztianszky János uramnak, nekem jóakaró komám uramnak adassék.

¹ Neveltem föl. ² Latinizmus e. h. ,s hogy ez'.

Ilyen házassági meghívót csak hármat találtam: ezen kívül még a 358. lapon [Mikes Kata két leányát adja férjhez] s a 84. lapon Bánffy Anna hívja Bakics Annát a lánya esküvőjére. Kőcsöván Györgyné ír ugyan Bánffy Annának a lánya „eladásáról“, de inkább ígéretének teljesítésére kéri, mintsem hívja. Úgy látszik az ilyen meghívás ritka volt. A stilus itt is olyan, mint az előbbi kategóriánál, csak a hang élénkebb valamivel; különben így is elég ünnepies, bőbeszédű.

i) EGYÉB IRATOK.

Máriássy Johanna Kata jegyzése.

Uram¹. Ezüst edények vannak, ott vagyon egy zöld láda, de az ezüst mind egy zacskóban vagyon, melyet asszony² maga bepecsételte³ és az ládából való lajstromot Versegényi az asszonynak ő kemének adta. 3 mosdó medencze.

Nikletiusné asszonyom⁴: 12 pohár és ugyan más 12 aranyzott⁵; kanna aranyzott.

Szulyovini János 200 arany; tallér 100.

Simonidesné asszony: 700 arany, Egy tucat pohár, 6 aranyzott, 6 pedig ezüstös.⁶

Simonidesné 1000 rebus forint, egész forintos fehér pénz.

Gér. asszony: Patkosnénál vagyon fehér abrosz 1.

Szlankauénál az ifju asszony⁷.

Gér. Pál. Pokrócok. Medvebőrök.

Egy vörös iskatula bepecsételve.

Simonidesné asszony: feherített vászon.

Consignatum per me M. R. die 22. Martii 1710. dictante domina

Máriássy Johanna Kata.

¹ Nem tudni kinek szól: a leirónak-e, vagy annak, kinek kezébe fog kerülni. ² A leiró mondja, Máriássy J. K.-ról. ³ Tótos ige-használat. ⁴ Nála van t. i. ⁵ Aranyzott, ma szokatlan. ⁶ Ma: ezüstös. ⁷ Talán titkos jelzés, Gerhardnéra vonatkozva.

Ebbe a csoportba vettem föl minden fajta olyan iratot, mely nem egyenesen személyhez szól; ide tartoznak tehát a szűkszavú,

szagatott gondolattal irt jegyzékek [Révay II. E. 426.] a M. J. K. Memoriáléja, a legérdekesebb iratforma: levél, lajstrom alakjában, tele a leghomályosabb célzásokkal és tudósításokkal. Továbbá a 461. lapon a Teleki Anna „punctumai”. Végül a Domik Anna nyugtatója, s a Berzevici Anna nyílt levele, melynek előrsze ugyan nem tartozik ide; de a folytatása, ez az éles, bár nyugodt hangon szóló vád, mint korfestő nyilatkozat ide tartozik.

A LEVELEK BELSŐ ÉRTÉKE.

(SZABATOSSÁG, VILÁGOSSÁG.)

Ha a Stilisztika szabályai szerint rendeztem volna munkám anyagát, tulajdonképen ezzel a fejezettel kezdődnék csak a voltaképvé való értekezés. Ámde nekem a szabatosság és világosság részletes tárgyalásán kívül fontosnak látszott sok külső, a stilus értékére nézve szinte közönyös adat említése, minthogy munkám nem esztetikai, hanem nyelvészeti szempontból vizsgálja e levelek stilusát; a nyelvészre nézve pedig sokszor érdekesebb a mondat és a szó, mint a tropus, figura és más egyéb stilisztikai fogás.

Azért itt nem is tárgyalom bővebben hányféle s milyen metaphorák, metonymiák, hasonlatok, synekdochék stb. fordulnak elő, minthogy ezek egy része állandó minden levélben, más része meg, mint a költői stilus sajátsága, egészen, vagy részben hiányzik belőlük, hanem egyszerűen arról számolok be, mennyire tudtak e levelek írói gondolatuknak, a közlendő értesítéseknek, parancsoknak, híreknek kifejezést adni.

Beöthy mondja (az említett helyen), hogy főrangú úrnőinket, kiktől e levelek származnak, udvari káplánok, deákok tették az irodalom részeseivé, s „köztük a fogékonyság az életnek a fensőbb érdekei és gyönyöreire iránt ép oly általános volt, mint a buzgóság. Pártfogásban vetekednek férjükkel”. Ebből következik, hogy műveltségük, tudományuk a kor színvonalán állott s hogy nem csupán „betüket vetni” hanem „írni” is tudott legnagyobb

részük. Természetesen ennek foka aztán attól függött, ki milyen lélekkel, tehetséggel volt megáldva, s kiktől tanulta az írás művészetét.

Több ízben említettem már, hogy műveltségük latin alapon nyugodott. Sokan, ugylátszik, bővebben is ismerték a római latin irodalmat. Erre enged következtetni Máriássy J. K. intése: *Plati S. itt vagyon; nektek az Lengyelországot és Danckát javalja, onét lehetne Ketzer S. irni és többinek a mit akarnátok. Bővebben e felől, ha még nem fordul jobbra az idő vagy irunk, vagy szólnunk. Quid quid agas prudenter agis et respice finem* (381. — kicsit bakog az idézet: fölcserélte az igealakokat; lehet csak véletlenül s nem tudatlanságból; de így is nőre vall).

E mellett a hazai dolgokba, jogba és politikába s más tudományos és gyakorlati ismeretek titkaiba is be voltak avatva; némelyik levélből a jogtudós, gazda, publicista ismeretei szólnak hozzánk. Máshol meg egy világosan látó politikus nyilatkozatai tesznek meglepő hatást az olvasóra. (Ilyenek a Czobor Erzsébet, Széchy Anna levelei.)

Röviden szólva, azt, a mit tudtak, a legtöbbször le is tudták írni, ki is tudták fejezni. A hol a latinság jármától megtudja magát szabadítani az író, legtöbbször tisztán folyó, szabatos stílussal találkozunk. Csakhogy ez nem mindig sikerül. Különösen nehezen indul a bevezetés. Alig van egy-két író, a ki a sablonos levél igáját le tudja rázni a bekezdésben. Szinte hozzá vannak nőve ahhoz a már említett szokáshoz, hogy minden levélben sorra tudakozódnak minden rokonnak, ismerősnek egészsége felől, s hasonlóképpen elmondják a magukét is.

Nem azt mondom ezzel, hogy az ilyen értesítések és kérdézősködések rontják a stílust. Erre szükség volt. Csakhogy igen hosszadalmasan estek át rajta. A mit Máriássy J. Kata e két szóval mond el: „gyerekek egészségesek“ (379), azt legtöbbször ilyen hosszú formában találjuk: „Simon legyen hála az úr Istennek, jól vagyon, az többi is, legyen hála az úr Istennek, jól vannak én pedig napról-napra mind nehezebben vagyok“ (68).

Az udvariaskodás különben is szép, s a korra nézve érdekes, jellemző tulajdonság e levelekben; de szörnyen nehézkesé teszi az írást. Csak egyet említek a sok közül: a Kéry Frusina levelét, hol 6 sorban 7-szer fordul elő a *Ngd. A Kd, uram, asszonyom* szókról nem is szólók. Némelyik levél úgy tele van tömve velük, hogy egyebet alig lát az ember.

A gondolatok egymás közötti kapcsolódása éppen nem nagy érénye e leveleknek. Nagyon kevesen tudják úgy összefűzni gondolataikat, hogy ezekből egy mozaikszerű kép legyen. A kezdő sorokat rendszeresen igen gyenge gondolat-kapocs fűzi a levél belső tartalmához. Legtöbbször a *továbbá* szó magában állva fejezi ki az átmenetet, mint azt különösen a Somogyi Györgyné Margit asszony levelében látjuk: „Köszönetemet és szolgálatomat írom te Kdnek, mint jó uramnak. Továbbá kérvén te Kdet az Istenért, hogy rám ne neheztelj, hogy pénzt nem adok“ (23).

Később azomban mindinkább javul a stilus e tekintetben s már előbb is fordulnak elő levelek, melyekben a megszólítást egyenesen maga a tárgyközlés követi, mint Bakics Anna leveleiben is, melyet Mátyás deáknak írt. Így pl. a 35. lapon rövid üdvözlés után rátér a levél igazi tárgyaira. De legszebb e tekintetben a Széchy Anna Mária stilusa, ki pl. a 252. lapon így ír: „Édes komám uram! Tegnap délután vettem Kd levelét, kiből írja“ stb. Továbbá a Csáky A. Franciskáé, ki ugyan megtartja az állandó kezdő formát; de azonnal rátér a közlendőkre.

Egy másik nagy hibája a leveleknek a vallásosság tulságos nyilatkozataiban rejlik. Mély, igazi vallásos érzés, isten iránti föltétlen bizalom, kegyelmébe vetett erős hit szól e levelekből. S én ezt nem is kárhoztatom, sőt bizonyos tekintetben szépnek, helyén valónak tartom. Csakhogy ez a vallásosság aztán sokszor nem csupán magát a levelet, hanem egyes mondatait is háromnegyed részben foglalja le. Ugyanaz a kifejezés ötször-hatszor is előfordul ugyanegy levélben, gyakran még egész rövidben is. Különösen föltűnők e tekintetben Sigér Anna, Máriássy J. K. és Révay Borbála levelei. Ez utóbbinak íme egy egészen rövid levele: „Szolgálatom után szerelmes öcsém uram kívánom Kdnek Istentől minden javait megadatva lenni, hogy Kdet Isten egészségben hozta meg az táborból, nagy örömmel hallottam, mi es Istennek hálá mind urammal egyetemben jó egészségben vagyunk. Továbbá sz. u. öcsém Kddel énekem ugyan sok beszédem vagyok, azért kérem Kdet, hogy holnap jó idején jöjjen által Kd hozzánk, örömet látjuk Kdet. Isten tartsa meg Kdet minden javaival.“ (Datum, aláírás.)

A befejezés rendszeresen külön álló rész, mint előbb láttuk, s a levelek belső tartalmával csak igen kevés vonatkozásban áll. Legérdekesebbek e tekintetben a pusztán udvariaskodó levelek, melyekben — 1—2 sor kivételével — csupán bevezetés és befejezés látható, a nélkül, hogy egyik a másikat kiegészítene.

Ezek az általános hibák kivül, melyek csaknem minden levélírónál megtalálhatók, vannak még olyanok is, melyeket vagy az író heves felindultsága, vagy éppen bőbeszédősége magyaráz meg. Ilyenek: a stilus pongyolasága, különösen a hosszú, körmondatos szerkezetben, mit még gyakorlottabb írónál is megtalálunk. Az ilyen mondatokban rendszerint sok a *-ván, -vén* végű határozó igenév s a fővett alany vagy állítmány egészen más értelmű szóhoz kapcsolódik, mint a mihez tartozik. Ilyen mondatok pl.: „De egyébnek nem arányzom, hanem az nagy rekkenő hév idő. Az én mostani írásom Kdnek, melyben kérem Kdet, mint szerelmes fiam uramat, hogy Kd az én sz. leányom assz. kiváltképen az nyers víz italtól tiltsa Kd“ (155). L. még 209. lap közepén, 315. l. alján. Továbbá még 327. l. közepén, s a 329. lapon: „Kérem azért szeretettel Kdet, Kd parancsoljon deákinak írják megtanálják kézen szolgálím Segesvárott; noha úgy tudom, vagyon körülöttem plenipotentiája Kólya uramnak, ha feltalálhatnám; Kd előtt való prókator vallásom ugy emlékszem rá pünkösöd után 5 héttel volt.“ De legmesszebb megy e tekintetben Gyöngyösi Rozália (390), ki nek levelét igazán csak az apja érthette meg jól.

Azomban mind e hibák elősorolásával nem azt akartam mondani, hogy e levelek írói egytől-egyig mind így irnak. Sőt ellenkezőleg a legtöbbször s a legtöbben szép, világos, tiszta gondolkozás móddal és a tárgyaknak pontos, helyes rendben való előadásával írják levelüket. Némelyiknek a stilusa egészen költői lélekre vall, másoknál meg (l. Czobor idézett levelét) erős szónoki tehetség nyilvánul.

A világosság rovására ezek rendszeren csak akkor használnak homályos, érthetetlen, kúszt kifejezéseket, ha azzal egyenes céljuk van. Abban a korban a nők nem egyszer titkos kémiszolgálatokat teljesítettek; férjeiket, rokonaikat titkon értesítették a közelgő veszélyről vagy a várható segítségről. Különösen I. Pálffy Kata, Lorántffy Zs., Széchy A. M., Máriássy J. K., Barkóczi Krisztina levelei érdekesek e tekintetben.

Ilyenkor aztán nem a rendetlen gondolkozás, nem az írás művészetének nem ismerése, nem a nőies pongyolaság iratja velük a homályos értelmű, titkos vonatkozású mondatokat, hanem egyenesen a jól megfontolt, világosan látott politikai s egyéb magán viszonyok. Csak egy pár helyet idézek az ilyen szándékosan rejtett értelmű levelekből, melyekben a sorok közt több van elmondva, mint a sorokban s az olvasó mégis tisztán megérthette, mit akar

az író; mitől óvja, mire figyelmezteti, mit akar tőle. Ilyenek: „Azt is bánom, hogy idejött volt hozzám; nem emberség tudó“ 119. (159. l. fölül). „Megmondhatatlan károkat cselekesznek és oly istentelenségeket, kiket levelemben nem illik megírnom Kdnek“ 181. (Ilyen a Wesselényi A. levele szinte egészen a 214. lapon.) „A ki írta Kteknek szívesen akarná s kívánná látni jövőendő szerdán, parochiabeli pajtában az radványi templomnál“ 375.

A fönnebb elmondottak bizonyításaképen szükségesnek tartom, hogy itt néhány kiválóbb levélíró-t különösebben is említsek. Az itt-ott elszórtan említett adatok nem pótolják azt a képet, melyet így, különválasztás által kapunk.

Könnyebbség kedvéért időrendben veszem őket, elősorolva stílusuk kiválóbb egyéni tulajdonságait.

Itt különösebben két szempont ad irányt arra nézve, hogy kit említsek; hány levele van e kötetben az írónak, vagy miről ír. A második fontos főleg azért, mert egy-két levélből nem mindig lehet megítélni az illető stílusát; ilyen esetben az dönt, miről ír, érdemes-e a megemlézésre, vagy csupán az udvariaskodók nagy csapatába tartozik. A második esetben könnyebb a bírálat, mert 10—12 levél bármiről szól is, elegendő anyagot nyújt annak kiismerésére, hogy szokta valaki s nem csak hogy tudja kifejezni gondolatait. E két szemponton kívül figyelembe vettem a kort is, minthogy az egykorúak csaknem egyezően írnak, s e tekintetben így osztottam föl e levelek íróit: 1515—1560 Bakics Annáig. 1560—1600 Révay I. Erzsébetig. 1600—1662 Bánffy Zsuzsannáig, s onnan a Rákóczy koráig.

Az első, kit e helyen említenem kell Révay Zsófia, kinek itt közölt négy levele 3 különböző személyhez van intézve. Elég ügyesen, világosan tudja elmondani kinek-kinek a magáét: az első két levél értesítés, a 3. közbenjárás, a 4. kérelem. Megszólító formája a szolgálat ajánlás; a 4-ben elmarad. Záró sora: „Isten tarcsa“, aláírása latin; keltezés: 2 magyar, 2 latin. Nyelve régies. Hangja udvarias, komoly; főgondja a jószág és gyermekei, ezekről gondoskodik hol panaszkodva, hol kérve.

Jóval gyakorlottabb író Paxy Anna, ngos Révay Ferencz uram házastársa, a mint magát nevezi. Itt közölt 12 levele közül 6 férjének szóló értesítés, 1 fiának, Pestyén Andrásnak írt intés, a többi Révay Jánosnak és Mihálynak (mostoha fiának) szól. Pestyén Andrást tegezi, a többit Kdnek szólítja. Urának rendszeren így kezdi: „szolgálatomnak utánna sz. uram“, fiának pedig: „kő-

szönetemnek utánna sz. (vagy: jó) fiam". Férjének házastársa', még fiaival szemben is. Nyelvén erősen érzik a latin hatás, főleg az igei alakokban. Kedvelt szava a *bizony*, mikor valamit erősen állít; így: „bizony ezen megtanulok, hogy soha efféle dologba nem avatkozom" (10); s az *im* közlések kezdetén. Külömben, mint az előbbié, régies, teljesebb alakokat mutat; kiválóan népies. Stílusa néhol nagyon is tömött, mint az 1. levélben, máshol meg, mint az utolsóban, szófölsleggel küzd. Hangja általán komoly; mint Deák mondja róla, „eszes, okos nyilatkozatai a gazdálkodás, házi teendők körére szorítóznak.

Ebből a korból legkiválóbb író, legügyesebb stilisza Révai Mihályné Bakics Anna. Egyike a legszorgalmasabb levélíróknak. Levellei közül itt 29 van közölve egészen, négynek csak a tartalma. Ezek nagy részét férjének, Révay Mihálynak (7) és Mátyás diáknak (Tóthprónai Mátyásnak 16) írta Deák „kedélyes és okos" nőnek mondja (25. l. jegyz.), s valóban az is. Okosságát legjobban jellemzik a Mátyás diáknak írt levelei, melyekben nemcsak a családi életnek, hanem a köz- és politikai ügyeknek is, öntudatlanul, hű képét festi. Nagyobb jártasságot, ügyességet nála talán csak Czobor Erzsébet és Széchy Mária mutat a hivatalos ügyek áttekintésében. Stílusára nézve érdekes (az utóiraton kívül), hogy magát férje leányának, atyjafiának nevezi; Mátyás diáknak írva azonban mindig családi nevét használja. A megszólításban Mátyás diáknak „köszönetét" írja, a többinek (anyósa, sógora) szolgálatát ajánlja. Nyelve erővel teljes, tiszta; gondolatait azonban nem mindig tudja (vagy tán nem is akarja) világosan kifejezni. L. Erre a 37. és 51. l. kezdődő levelét. Bővebben szólnom róla itt nincs helyén.

Ebből a korból érdekes még a Zrinyi Kata férjének írt levele, melyek a nő gondoskodó szerelemnek nyilatkozataival vannak tele. Csupán egy mondatát idézem példaképen: „Továbbá szerelmes szívem én édes uram, Kdet kérem, hogy ha Kd engem szeret, ne késsék Kd ott, hanem siessen Kd haza" 68. Aláírása: „Az Kd szolgáló leánya és társa Zriny Katta".

Ezzel ellentétben a szerető édes anya gondja, tanácsai, aggodalma és reménye szól a Sigér Anna leveleiből, melyeket fiának, Máriássy Andrásnak írt. E hat levél, nem gúnyolódva mondom, prédikáció számba is elmehetne; mély, igazi vallásosság, az anyai szeretet gyöngéd gondoskodása, a világi gyönyöröknek, hiúságoknak elítélése s a szelid, józan életre való intés, buzdítás:

ezek adják meg e levelek stílusának komoly, ájtatos, nyugodt színezetét. Nyelve is ilyen: a bibliák erős, tiszta nyelve, régies, teljesebb alakokkal, s a latinnyelv hatásának az igeidők használatán kívül alig egy-két nyomával. Legerősebben őz ő (de csak az első levél mutatja ezt). Megszólító formája a köszönetírás, aláírása: 'Az te anyád Sygher Anna'.

Révay I. Erzsébet már az újabb kor gyermeke (1596—1622). Leveleit Révay Ferencznek és Péternek, bátyjának írta. Ha ugyan nincs tévedés a közlésben, érdekes nála az átmenet a *Kdről* a *Ngdra*. Nyelve még ment az erősebb latin és idegen hatástól; bár másként nem valami kiváló író. Tárgyai: panaszok és tudósítások apróbb dolgokról.

Vele egyidőben élt hár, mégis sokban kiválóbb Forgách Mária. 44 levele van itt közölve, melyeket urának (Révay Péternek), öccsének (Zsuzsánnának), sógorának és anyósának írt. Férjéhez intézett leveleinek nagy részében 'az malackai gonosz asszony-állat' iránti gyűlöletének ad erős kifejezést. Nem tudom ki volt ez; de a hang, melyen róla ír, azt látszik mondani, hogy valami gaz rágalmazója volt. Ezen kívül családi tudósításokat ír. Hangja mind ebben, mind az öccsének és anyósának írt levelekben nőiesen gyöngéd, udvarias. Sógorával, Ferencsel sajátos hangon levelez. Hol nagyon is komoly (123), hol meg bohókásan tréfás, mint a 130. lapon, hol így fejezi be levelét: „Az ki most itt farsangol, sietál jár, nemkülömben nyargal, mint az éjjel járó madár. Kd szolgáló ánya F. M.“ Ez, úgy látszik idézet valamely, ma ismeretlen versből; különben igen jól hangzik. — Forgách Mária nyelve különben is zengő, csinos, magyaros fordulatokkal, szó-lásokkal teljes. Előadása tiszta, világos; hangja hol szomorú, hol kitörően heves, mikor a rágalmazót említi; máskor rendesen nyugodt, bár élénk gondolkozása gyakran önkénytelenül is nyilvánul. Csáki Anna Franciskával és Széchy Máriával ő adja meg e leveleknek vonzó, kellemes, vidám hangulatú hatását. E három magában véve is megérdemelné a stílusnak bővebb, részletekbe menő tanulmányát, mire most én — egyelőre — nem vállalkozhatom.

Mellőzve Forgách Ilonát, kinek 6 levele az előbbi író nyelvét, annak szellemessége, kedvessége és ereje nélkül, mutatja (különben is egyszerű dolgokról írván), s Polthári Soós Kalárát, ki még a régibb kor emlékeit mutatja leveleiben, bár az idősebb nők vallásos színezetű, de mégis szellemes hangján ír, Illésházinéra, Pálffy Katára térek át.

Ő már latin, habár még kis részben is. Röviden szólva: a legnagyobb politikus e levelek írói közt. Barkóczi Krisztina, Lorántffy Zsuzsanna csak annyiban tesz túl rajta, hogy közletlenob- búl hat a viszonyokra. Levelei legnagyobb részét ‚bizodalmas ko- májának‘, Thurzó Györgynek írta. Ezeknek mindenike tiszta, vi- lágos nyelven írt — politikai értesítés, még pedig mindenütt a saját ‚kicsiny itéletével‘ (163) bővítve, melyekben tanács, rábeszélés és lebeszélés egyaránt határozott formában nyilvánul.

A kiválók közül időrendben követi őt Czobor Erzsébet, ki- nek hadkérő levelét a példalevelek közt találjuk. Leveleit (számra 19-et) különböző rokonnak írja; kezdő sora állandóan a szolgál- latajánlás; zárószavai és aláírása hol csak a viszonyjelzés és a név, hol a teljes cím s egyéb is. Tárgyai: közügyek a családi állapo- tok kapcsán. Nyelve: bőven rakva latin szókkal; de az eddigié- kénél (F. M. kivételével) jóval magyarosabb, erősebb és kifejezőbb. Körmondattai tisztán folyók, rendezettek. Előadása nyugodt, néhol (193 fölül) költőies emelkedésű. Különösen szép levelei: 196 báty- jához; 198 ‚Révay Zsófia kisasszonynak‘.

A Telegdi Borbála leveleit itt csupán azért említtem, mert mind a jelentés tanadataira, mind pedig az udvariasságra nézve egyike a legjelentősebbeknek. Nyelve ebben a korban csodálatosan tiszta még (bár egyes latin szavakat használ is); a mellett stilusa szabatos, ment minden cafrangtól, ismétlésektől, hosszadalmasságtól. Külömben (tán tárgyai miatt is: gazdaságról ír) nem valami szellemes, ügyes író. Inkább a komoly buzgóság, mint az írói haj- lam látszik leveleiben.

És most -- Wesselényi Annához jutottam. Itt közöltt négy levele is elég anyagot adna ugyan a jellemzésre, de minthogy többi leveleiről maga Deák bővebben szólt a Nyr. I. k. 89. lapján, oda útasítom az olvasót.

A protestantizmus legnagyobb pártfogója is jelentékeny szere- pet visz e levelek írói közt. Lorántffy Zsuzsanna leveleiben az ember alig tudja mit csodáljon inkább: a férje és családja iránti nagy, rajongó szeretetet-e vagy a közügyek iránti érdeklődését. Abban mint nő, ebben mint fejedelemsné kiváló. A mi stilusát illeti, egyike a legügyesebb levélíróknak: hézagosság, ugrás, homályosság ke- resve is alig akad leveleiben. Ő nála csaknem tisztán láthatók a levél egyes részei s mégis — az általános hibákon kívül, miket fönnebb említettem — mindig ki tudja kerülni a pongyolaságot. Egyebekben ő is társa a többinek: férjének mindig ‚szolgá latá

ajánlja', magyarul s magyarosan ir. Levelét minden egyes esetben máskép fejezi be, a mi nagy gyakorlottságnak a jele. Idegennek irt levele van itt 3; mindenik latin kezdetű és végű. Érdekes, hogy ez a nő, ki férjének olyan tiszta, kifejező magyar nyelven ir, idegennek irt levelében csak úgy szórja a latin szokat. Hja 'stilus curialis', az más.

A Forgách Mária leányának, Révay Juditnak leveleiről csak röviden szólok. Meglátszik rajta a család műveltsége, anyjának írói ereje. Bár legnagyobb részt közönséges, családi ügyekkel foglalkozó értesítéseket ir, előadása folyékony, kellemes. A hol éppen fiát beszél le a francziaországi utazásról, nemcsak hazafias, hanem költőies is (237. l. fölül). Nyelve már bőven mutatja az idegen hatást; de ad magyaros szólást is eleget. Érdekes a viszonyok jelzése: apja, anyja neki *Ngd*, testvére *Kd*, fia *Te*.

Széchy Anna Máriáról, a 'Murányi Venusról' ugyan bőven lenne alkalmam itt írni. Nem hiába énekelte meg Gyöngyösi, bizony megérdemelte. Hogy szép volt-e, azt innen nem mondhatom meg*; de hogy kedves, vonzó, hogy úgy mondjam, csábító volt, azt e levelek olvasója Gyöngyösi nélkül is elmondhatja. Sokan irtak már róla, leveleiről is; én hát csak futtában mondom el, mi kedves benne. Mindenekelőtt az a mód, mellyel a nádornét a magyar asszonnyal együtt tudja kifejezni. Uri nő, ki méltósággal tréfálódzik, udvariasan parancsol, mosolyogva veszekszik. 12 levele van itt, 7 személyhez intézve. Valamennyi közül legkedvesebb a 254. l. levő levele; legfontosabb az irodalomra az, melyben Babaluzskát Gyöngyösinek köti le. Elszórtan már említettem róla, hogy mindig 'gróf(né)', ki mást is teljes címén szokott szólítani vagy címezni. Levelei ugyan tömve vannak latin szókkal, szókapcsolatokkal, de a mellett olyan jóízű magyarság szól belőlük, annyi érdekes fordulat, annyi szólás van bennük, hogy az ember szinte feledi a 'méltóságos asszonyt' olvasása közben. Legtöbbet anyagi ügyeivel (adósságaival) bajlódik, melyeknek sehogy se tudja kivenni a 'visszáját', az összefüggését. Megszólító formája minden levélben más, csak lessenyei Nagy Ferencznek szokta rendesen ezt írni: „Édes komám uram!“ Befejező sora: szolgálat; csakhogy alantának 'becsülettel szolgál', a többinek 'szeretettel'.

Most pedig hadd szóljak néhány szót e levelek szerzői közt legragyogóbb tehetségű íróról, gróf Csáki Anna Franciska priori-

* Bebizonyított dolog, hogy nem volt az.

sáról. 12 itt közölt levele nem csak okmánytár, adathalom a külföldöző kutatóknak, hanem valóságos mulattató, érdekes olvasmány közönséges olvasónak is. Mennyi minden e tizenkét levélben! Nem ismerem az élete történetét; de leveleinek olvasása közben minduntalan a Beöthy 'Ráskay Leója' jut eszembe. Hogy irhat így egy apáca, ki egész életét négy fal közé zárva, imádságban, böjtölésben tölti? Hisz ezekben a levelekben egy világos értelemmel, örök víg kedvvel megáldott nő lelke nyilatkozik meg. Hiába próbálom meg rövid jellemzését, lehetetlen az egy pár sorban. Egy apácánál csodálatraméltó, tiszta, zengő, erővel teljes, hajlékony, játszi magyar nyelv, melyen csak a klastrom s nem a latin nyelv hatása érzik. Csapongó jókedv és mély vallásosság, szikrázó szellemesség és mélyreható komoly gondolkozás: ezek s még annyi más ellenétesnek látszó tulajdonság mind egyesül benne. Nagyobb költői erővel, képzelettel senki sem írja leveleit, mint ő, melyekben minden, de minden szóba jön: barátság, szerelem, házasság, klastrom; család és ország, barát és ellenség, gazdaság és isteni szolgálat. Leveleit egészen kellene leírnom, hogy példákkal igazoljam szavainat; itt arra nincs hely s így be kell érnem e pár adattal; „Én szegény apáca lévén, imádságaimnál többet nem ajánlhatok az Istennek (269). Ha csak egy holnapig volna tisztviselő apáca, megismerné, mennyi alkalmatosságom vagyom (271. Vadasnak írja) Nyugodjék meg abban kegyelmed, hogy az szenvedés koronáztatik és minden állapot keresztől terhelte. Ezeket írom az Kd könnyebbségére (273). Én immár most mindenről irtam, hanem istennek oltalmába ajánlom Kdet (275). Az temetés mint lőtt, írjon nekem Kd, kin noha testtel nem, de szívvel jelen voltam (276). Az minéműt küldött Kd (t. i. ruhát), bizony az főzők is szebbet viselnek nálunk (280. Női hiuság egy apácánál!). Nem kevés szenvedésben vagyok az főleim miatt, most nem beszélhetnék titkot Kddel (282) Irnak egymásnak, de mind izetlen (nincs ize, kellemessége), nem bosszú, de nem is annyira barátság, mint takargató szü (285). Ez kettőn kívül ötven tallérnak vagyok még a komornyikja (286. őrzője, birtokosa).“

Innen kezdve mind erősebb, tisztább, csiszoltabb a stílus, s csak elvétve akad egy-egy ósdias kifejezés, szerkezet s az is a 'ritkább írású' nőknél. Ezért nem is emlitem bővebben a Thurzó lányokat (Ilonát és Máriát), kik Czobor Erzsébet írásán tanultak, nem emlitem Kapi Évát, kiről máshol eleget mondtam, Lónyai Annát, kinek 3 levele hol igenis csinos, magyaros stílust, hol meg

össze-vissza kúszált szerkezetet mutat, hanem egyenesen rátérek Báthori Zsófián, a kath. reakció fő női harcosán át, kinek latinos, de erős, tiszta gondolkozást mutató leveleiről szintén volt előbb szó, Bornemisza Annára, az Apafy fejedelem feleségére.

Férjének irt levél csak egy van itt; de ez is elég, hogy lássuk belőle a részeges férj iránti szeretetet és aggodást, mely könyörgésképen óvja a rossz szokás folytatásától. Legtöbb levele Naláczi Istvánnak, komájának és udvarmesterének szól. Legtöbbször röviden, velősen ír; ámbár nem tudja követni Széchy Máriát, kinek sikerült lerázni magáról az udvariaskodó levélkezdés igáját. Ő inkább az aláírásban, a befejezésben kereste a rövidséget: „Tartsa Isten“ és „Minden jót kíván Bornemisza Anna“. Nyelvére, stílusára nézve csupán e két adatot idézem: „Bizony dolog, hogy Kd mindenkor az dolognak súlyán nincsen itt“ és alább: „hiszen ha a keze fáj Kdnek, nem fáj az nyelve“. Azt hiszem ebből elég jól látszik a tiszta, erős kifejezés, a világos, rövid mondatok iránti szeretet.

Valamennyitől elűt a Kamuti Kata két levele. Megszólító formáját már idéztem, aláírását is. Itt csak röviden említtem még. Fiának közönyös, csökönyös voltát hányja szemére, mikor minden családi vagyonukat pusztulni látja. Jellemző erre nézve ez a mondata: „Fiam, Serédy Benedek, meghalok én, de bizonynal írom, az szemedet nem pillanthatod az törvénytől, nem kellek neked fiam“. S alább ismét: „Az Istenre kérek, ha vad tigristől nincs születésed, szánjad meg ennyi nyomorúságomat“ (346). S ilyen hangon van írva egész levele. Mindenütt erős, emelkedett. Az érzelmek heves kifejezésével akarja fiát tetteire bírni. Sorra veszi a a szidást, kérést, fenyegetést. S mindezt tiszta, velős, magyaros nyelven írja.

A hátralevő 7 nevezetesebb levélíró a következő: Bossányi Judit, Mariássy J. K., Berzeviczi Anna, Károlyi Éva, Révay II. Erzsébet, Barkóczi Krisztina és Teleki Anna.

Máriássy Johanna Katának leveleiről már több ízben szóltam. 25 leveléből 11 Radvánszky Jánosnak szól, a többi — egy-két kivétellel — vejének és leányának (Gerhardéknak). Az ő családjá jelentékeny részt vett a Rákóczi-féle fölkelésben, s ez adja manyarázatát, hogy az előbb oly nyílt, világos stílussal irt leveleket homályos értelmű, szaggatott gondolatokkal teljes levelek váltják föl. 1707-ig levelei (fiához) csak apróbb családi bajokkal, panasszal és kéréssel, meg tanácsadással foglalkoznak. Azontúl az ország

ügyei beleszövődnek a családjába, sőt háttérbe szorítják ezeket. Mindenütt a gondos, szerető anya aggodalma, mély vallásosságtól áthatott intései szólnak az olvasóhoz. Nyelve sajátos: tótos tót szó nélkül, magyaros egy csomó latin szóval keverve. Néhány példát idézek belőle; „Most pedig kívánom, hogy az Isten engedje szerencsés utazást Kdnek (378). Gyerekek is, hálá Istennek egészségesek, hanem hogy a Lászlónak a fejecske kifakadt (368). Az úr istentől mindnyájatoknak minden jót kívánom (368). Ha instantiánk Cardinalis uram ő eminentiája comissiójára relegáltatik (366). Ezen penig nem kicsinig megütköztem, minthogy ő nagyságok ilyen kicsin dolgot nem elengedtek“ (363). Aláírása változó.

Révay Erzsébot leveleiben két dolog ragadja meg főképp az olvasót: mély keserőséggel telt panaszai férjének kicsapongó élete miatt és gyűlölete férjének ágyasa iránt, kit mind csak így címez: „Valamit kíván (t. i. ellenem) szívében az kurva, neki jusson (419). Nem tudja hamis kutya, hogy készebb volnék meghalni, hogy sem mint uram fattyaira és kurvájára nézni.“ Éppen e miatt stilusán mindig az elhanyagolt nő keserősége érzik: heves, kitörő bánat, szomorú, kétségbeesett lemondás. Ezeket azonban csak Radvánszky Jánosnak panaszolja el, más előtt nyugodt, szinte jókedvt. Radvánszkyt is mind arra kéri: „hogy én az urammal sokszor vissza voltam, senkinek ki ne mondja (410). Ezen leveletem kérem szakassza el, ne jusson más ember kezéhez“ (418). Nyelve a legnagyobb mértékű tót hatást mutatja. Külömben erre maga is mintegy utal a 245. lapon.

Barkóczy Krisztináról szólva először, mindig két más szerelmes asszony jut eszembe: Zrinyi Kata és Lorántffy Zsuzsanna. Férjének irt leveleiben a gyengéd, hű feleség szerelme nyilvánul: alig szólítja férjét másképp, mint „édesem, édes szívem, édes lelkem“. Leveleinek tárgyairól máshol volt szó. Stilusa világos, szabatos, tiszta. Annyi mindenféléről írva, gondolatai mégis rendezettek, mondatai rövidek, kerekdedek, s ha körmondatot használ is, azok mind apróbb, kikerekített mondatokból állanak (l. 441). Nyelve alig érezteti a latin hatást. Általán véve bár inkább okos, mint szellemes asszony, a legkiválóbb levélírók közé tartozik.

Megemlítve még Teleki Annának, Kemény János özvegyének siró hangú, panaszos leveleit, melyekben Radvánszky János pártfogását kéri, befejezem e már külömben is hosszúra nyúlt fejezetet, mely egyencsen arra volt szánva, hogy e levelek kiválóbb íróit

rövid pár szóban jellemezzem. Sokat mondhattam volna még másokról is, még többet ezekről magukról, de azt hiszem így is eléggé kiemeltem a nevezetesebb tulajdonságokat. A mi általán e levelek stílusát illeti, arra nézve csak azt mondhatnám még, hogy több a jó, mint a rossz; a mi magát a nyelvet illeti, arról bővebben a következő fejezet szól.

IDEGEN NYELVEK HATÁSA.

(MAGYAROSSÁG.)

Bármennyire általános volt is a latin nyelv használata a köz- és magánéletben, bármennyire befészkelte is ez magát az országgyűléstől lefelé a konyháig mindenhová, még is azt kell mondanunk, hogy a család nyelve mindenkor a magyar maradt. És ez természetes is. A baráttól, paptól ugyan latin misét hallott a nép; de — azt ugy se értette; a hivatalos iratok, ítéletek többnyire latinul voltak írva; de — ehhez a köznépek kevés köze volt. Így aztán a köznép nyelve érintetlen volt a latin nyelv mélyebb hatásától. A mire műveltség tekintetében szüksége volt, átvette már régebben (templom, oltár, mise; jus, fundamentom, historia stb.), a mit meg ujabbán belevontak a nyelvbe, nem értette, nem használta.

A főurak ugyan latinos műveltségben részesültek, némelyik igen is kivált a „deáki tudományban“, sőt még szindarabban is játszott mint Révai Imricsko („az mint értettem, frissen is viselte az comediában az Imricskó magát“ 238.), udvaruk azonban tisztán magyar volt még olyan vidékeken is, hol az idegen ajku nép jobban el volt terjedve. A „főszolgák“ alacsonyabb sorsu magyar nemes emberek voltak, a cselédség is vagy magyar volt, vagy elég jól tudott magyarul.

Elég az hozzá, a főuri nők környezete legtöbbször magyar volt. E korban különben is a vallási viták miatt nagyban erősödött a magyar nyelv. Így aztán a család nyelvének főtényezője, a nő, mindig megmaradt magyarnak még idegen ajku nép között is.

Az irodalmi nyelv még csak gyermekkorát élte. A helyesírás sem volt megállapodva (vö. Corpus Gramm.), annál kevésbé az írói nyelv. Mindenki írt azon a nyelven, melyen beszélt s beszélte azt, melyet környezetétől sajátított el.

Ez adja magyarázatát a levelek sokszor sajátosan magyaros színezetének. A család maga magyarul beszélt, a családfő és tanácsosai latinul értekeztek, az alsóbb cselédség, az uradalmi nép sok helyütt tót vagy oláh vagy német stb. volt. S mindezek együttes hatása hűen tükröződik e levelek nyelvében.

Azon kívül, a mit már az előbbi fejezetekben elmondtam, még kell még említenem a következőket.

A mi a latin nyelvnek hatását illeti, már előbb is sokszor s bőven volt alkalom kimutatni az okokat, melyek a levelek latinos sajátosságait előidézték. Itt tehát csak magokat a különféle eseteket sorolom elő, melyekben a latin nyelvnek a magyarba való fokozatos bonyomulása világosan észlelhető.

A latin leveleknek s ezzel a latin levélkezdésnek, zárósrának és keltezésnek tárgyalása máshol fordult elő. Jó ideig a hatás egyébben nem volt érezhető, mint az igealakoknak latinos használatában s egyes — a magyarban ki nem fejezhető — latin szavakban (pomagránát, prokátor stb.); azomban ez is, mindkettő annyira csekély, hogy pl. a Bakics A. leveleit magyarosság tekintetében oda lehetne állítani akármelyik ujabbkori író levelei mellé, sokban fölötte állnának amazok ezeknek.

Később azomban mind több-több latinosság keveredik a nyelvbe, főleg a kath. nőknél, kik közül egyik-másik (Czobor) csak diktálja a „deáknak” levelét. Itt már nemcsak egyes szavak, latinos igealakok, hanem egész latinos mondatok is keverednek a nyelvbe, díszpéldáit mutatván az abban a korban mindinkább lábrakapó divatnak, a latin-magyar nyelvkeveréknek (l. Beöthy I. k. Rozsnyai Dávid). A Báthori Zsófia leveléből jegyeztem ki a következő remek mondatot (minthogy ő az ilyen stílus-szélsőség főképviseelője): „Munkács városában, a mely örökséget Beniczkynek konferáltunk, miben legyen annak is fundamentoma ez inclusákból vehet Kd lument, noha tályai plebános úr praetendálja jussát ahhoz; de nem látjuk helyesnek praesentioját“. S alább: „Az tokaji supplikánsaink is tályai örökségek végett instanciáját, miben legyen Kd érthette, mely örökségeket per defectum seminis apprehendalt fiscusunk igazságával regéczi udvarbiránk“ (331).

Ez a szokás körülbelül 1600. táján Pálffy I. Kata leveleiben

lép föl érezhetőbben; de még mindig igen kis mértékben. Legnagyobb fokát 1660. körül a Báthori Zsófia leveleiben éri el. (Talán ebben is a reactio nyilvánul: a lutheránusok magyarosan, ő latinosan. De ez csak ötlet!). Azontul mindvégig megmarad; de jóval kisebb mértékben s nem olyan keresettséggel.

A latin nyelv hatása az előbb említettek alapján tehát érezhető a szók és mondatrészletek átvételében, az igealakoknak és a mondatkötésnek latinos használatában. A szók használatában egyáltalán semmi szabály nem érezhető; különösen későbbi időben használnak derűre-borura minden szót, akár van a magyarban megfelelője, akár nincs; sokszor szinte még azt is kétségbe lehetne vonni, hogy a latinban meg volt-e, (nem az ókori latint értem, hanem a középkorit, a hol ugyanis eléggé divatban volt a legfurcsább, hogy úgy mondjam, leglatintalanabb szók használata).

Mutatónak említek itt néhányat: immediate: közletlenül 347; reiterálni: ismételni 369; n u a l i s ú r (nem tudom, mi az a *nualis*) 374; evincalni: kimenteni (385 s több helyütt); complanatiojára: kiegyenlítésére 293; dexteritas: jóság⁶ 416; tricesimator: harmincados; coramizálván: láttamozván 399; premonialni: figyelmeztetni, condescendálna: csökkene (? 332.) és még sok más, mikre nem is figyelhettem.

Mondatrészletek is elég gyakran fordulnak elő, különösen hivatalos iratokban. A Báthori Zsófia idézett mondatain kívül álljanak még itt a következők: „sub poena calumniae et vinculo centum aureorum toties, quoties contra ventum fuerit desummendo (385). Gondolom facit illa summa (pénz) 374. Azon preceptumrul quitaljuk, assecuraljuk és immunissá tesszük sőt ha idő jártában de bonis per attactam familiam perceptis valaki molestálná“ (317).

Az igealakok latinos használatára nézve ismeretes, hogy pl. a szenvedő alak, néhol a föltételes mód használata még maig is nagyon el van terjedve. Természetes, hogy a codex másolók és Rozsnyai Dávidok korában még inkább hemzsegett tőlük a nyelv. Ilyen föltünőbb példák a következők: „Kérvén ő kemét, hogy jó alkalmatossággal Kdnek kezéhez iktatná (= iktassa) 134“. Az emberek kételkednek, hogy véghez menne (uo.) Kd írja, hogy meg írnam neki, hogy ne jőne (10); hogy a lovakat elküldeném (uo.) A miből kívántatik Kdnek szolgáljon“ (247) s több ilyen (26. 247. Révay).

A magyar igealakok és szolások se menekedtek meg teljesen e hatástól. Különösen az infinitivusnak jutott bőven belőle. Alig

van pl. egy-két író, a ki ne így kezdéné levelét: „Istentől kívánom Kdnek minden testi és lelki jókat megadatni“ (150). Ilyen példák sűrűn kaphatók minden írónál: „Hallom te Kdet egészségben lenni (13). Tudod te ki légyen Gyulai“ (308). Ilyen egyenes latin hatásra vall a vonatkozó névmás használata ott, hol a magyar kapcsoló kötőszót használ, s az ilyen kapcsolatok a legnagyobb számban fordulnak itt elő.

A tót nyelv hatása különösen a fölvidékről való írónál érezhető. Így Máriássy J. Katánál, Forgách Máriánál, a Thurzó és Révay családok asszonyainál.

Ez a hatás különösen a személy neveknek tótos kicsinyítésében (Imricsko, Anicsko stb.), a mondatszerkesztésben s a tárgyias és tárgyatlan igealakok fölcserélésében nyilvánul. Egyáltalán érdekes az ilyen tót-magyar gondolkozás. Ma is vannak sokan a tót vidékeken, kik nem érzik a nyelvükben nyilvánuló idegen hatást. Bár gyakran és szívesen beszélnek tótul, mégis jobban szeretik a magyar beszédet, s hazafias érzésük fölötté áll sok másnak. Ez az oka itt is annak, hogy pl. Révay II. E. így intézkedik halála esetére: „Krasnu Imre jól tudja csinálni magyar és tót verseket, kérem vele csináltassa tótul és magyarul“ 426.

A Máriássy Johanna K. stílusának jellemzésénél idéztem néhány példát a tót hatás igazolására. Ezekből látszik, hogy leginkább a szórend az, mi ellen vétének. A többi íróból vett példák ezek: „Kdet kérem, küldjön ide Kd emberét (397). Miért Isten ő szent felsége megáldja is Kdet (408). Dirigálván levelét Buocz Gáspárhoz, kit itten fogom hagyni (410). Kit arra magyarázom stb. (416). Bár inkább nemes leányt vette volna (416). Ugy volt már a balszememre, hogy már nem is felnyithatok“ (434).

A többi (német, oláh, rác, ruthén) nyelvek hatásáról csak következtetésképpen szólhatok. A német nyelv akkoriban még igen kicsi hatást gyakorolt a magyarra. Vannak ugyan főuraink, a kik folyékonyan beszélnek németül, soknak felesége is német származású (l. Brandenburgi Kata aláírását, fönnebb); de nem lehet mondaní, hogy általában olyan bécsi izűek lettek voltak, mint később. Legalább erre enged következtetni Máriássy J. K.-nak ez a pár szava: Őcsém Keczer Sándor uram jó német lévén, alkalmasint segíthet ezekben az állapotokban.

Magában a stílusban csak ugyanazt mondhatom, a mit a tót nyelvénél: a tárgyatlan igealak s egy pár mondatkötés mutatja a hatást. De hogy az oláh és német is külön hatottak, abból me-

rem következtetni, mert erdélyi és német vidékről való írók leveleiben is meg van némely jelenség, a mi a Máriássy J. Katáéban.

A török hódoltság emléke is megmaradt némely szóban: mufti, kapitihája, szandsákság nagyon is ismerős szók lehetnek (253. lap).

Ez idegen hatások mellett is, határozottan azt kell mondanunk, hogy e levelek tősgyökeres magyarsággal vannak írva. Szinte hihetetlen, hogy éppen azok használnak legtöbb magyaros formát, szólást és kifejezést (magyaros iz t, hogy úgy mondjam), kiknek különben tele van mindenféle hatással a nyelvük. Itt ismét Máriássy J. Katára hivatkozom, ki rendesen ilyenformán kezdi levelét: „Isten áldjon meg édes fiam!” (363). Tovább így kérdezősködik: „Kedves leányom a menyemasszony hogy s mint vannak, nem tudhatom” (370). Sőt még Báthori Zsófiánál is, kinek pedig alig van mondata latin szó nélkül, rá lehet találni a magyaros gondolkodás nyomára. (De csakis a nyomára).

A családias színezetű levelek mind a legtisztábban mutatják, kinek mennyire rontotta meg nyelvét az idegen hatás. Ezért legszébb példái a magyaros kifejezésnek a Révay II. Erzsébet leveleiben, Csáky A. Fr.-nál, Kamuti Katánál és a Sigér Anna intéseiben találhatók.

Hogy azonban hosszas magyarázat helyett inkább példákat említsek, összeállítom a nevezetesebb szólások és közmondások jegyzékét, abban a sorrendben, a mint itt előfordulnak. Mind elősorolnom lehetetlen. A jobb levélíróknál tömegesen találjuk ezeket; sőt még a gyengébbek, egyszerűbb, sablonosabb nyelven írók is akárhányszor használják, anélkül, hogy keresnék az ilyen szólásokat. Azért itt csupán a föltünőbbeket említem, mint a tősgyökeres magyarosságnak bizonyítékait.

Választ tenni: felelni, feleletet, választ adni (1).

„Dolgaimra ő kigyelme gondot viselt, nem az én szolgálato mért, hanem az *uristent néste*“ (1).

„A mit az úr megszerez, abból soha ki nem állok“: a mit az úr rendel, végez, attól el nem állok (7).

„Osztán Kd hozna *stannétot vagy mit*“ 13.

„Az szegény asszony ilyen hamar gondra maradott“: özvegy ségre maradt (16).

„Az uristen legyen Kdnek érotte“: fizesse meg (21).

„Egy jámbor adott 25 frtot, *azután élek*“: abból 23.

„Ujhelyi Kristófot beteggé tegyék“: betegnek jelentsék ki 26.

„Egy vitézzel megszálléjtom házát Kdnek hamar való nap“ (ma így) egy fiúcskával megajándékozom Önt 26.

„Az úristen adja, hogy senkinek ne kellessék“ (használati utasítás az orvossághoz; ilyen van ma is sok) 29.

„Kd megbocsássa, hogy *Kdért semmi ujsággal nem örvendek*“ : semmi ujsággal nem szolgálhatok, s. ujságot nem irhatok (29).

„Vélem, hogy *ellenem kigyókövet forralnak*“ : fondorkodnak (42. L. erről Nyr. XXIII. 385).

„Ugy vagyok, hogy *kisebb az imeg a köntösnél*, annak pedig Kdnél vagyok az értelme“. Hasonló ehhez a köv. gömöri szólás : „Nagyobb apánk anyánknál“ = előbbvaló. Itt az anyáról és feleségről van szó. 56.

„Kdet szive szerint akarná látni“ : nagyon óhajtja. 60.

„Kiről mikor ő kemével szemben leszek, jobban feddem“. 64.

„Most válik el a Kd atyafisága“ : most tűnik ki (84).

„Az Uristen Ngd házát kis öcsém asszony halálával bánattal szerette“ : látogatta meg (99).

„Lehetséges ez ideig hírével esett Ngdnek“ : tudomására jutott (99).

„Megértettem, hogy az Borkán rajta költ“ : Borka rajta vesztett (117).

„Immár annyi sok *fejünk füsti* és keserűségünk lett“ : annyi gondot, bút okozott (127).

„Bizony még előtte léssen a nagy oltár“ : hátra van még a fekete leves, a legnagyobb akadály (127).

„Isten velünk senki nem lehet ellenünk.“ 128.

„Sem hire sem tanácsa benne“ : se nem tette, se nem tanácsolta (129).

„Az mint értem farkas torkában vannak“ : veszendőben (129).

„Az ki nyárban takar, téiben azzal él“ (Idézi Forgách Zsuzsanna a 143. lapon).

„Minden ország, az ki meghasonlik ő magában el köll annak pusztulni, az mint Krisztus urunk mondja“ (Idézi Pálffy Kata I. 166).

„Sokszor végeztek Pozsonyban és osztán Prágában meg nem állották.“ 167, 168. Jellemző, elterjedt szólás.

„Liptóságot is úgy hagyták, mint egy megszedett szőlőt“ 167.

„Ki tudja mit gondolnának ismét az emberek és az utolsó gonoszabb lehetne az elsőnél“ (171. politikai célzás, Bocskay említésénél).

„A pápistaság alatt gondolja talám, hogy mind megbocsátják neki, ha még egyszer szent Jakabhoz megyen, de több kell ahoz annál“ (171).

„Tudja Kd, hogy mégis Isten után az emberi segítség szép dolog“ 177.

„Tudom, hogy az Kd levelének náluk helye lészen“ 181. Ma is: „Nincs helye a panasznak. Helye vón' a pénznek“ (Gyulai).

„Ez édes bátyám uram nem vám, hanem nyilván való nagy hatalom szabad kereskedésekben.“

„Boldog ember pedig az olyan, a ki az embereknek nyelvektől a mennyire lehet magát megoltalmazhatja“ 198.

„Két ajtó közé nem akarom az ujjamat tenni“ 199.

„Ila magva nem szakadt az kőműveseknek, ugyan hozzá kezdetek (a kápolnához)“ 205.

„Az test egyebet nem kíván, hanem az ő anyját, a földet“ 210. Halottas levelekben állandó kifejezés.

„Látja Isten se testemnek se lelkemnek az jó (?) menyegzőre menetel nem kell“ 216.

„Nehéz szerelmes bátyám uram két urnak szolgálni“ 216.

„Mi haszna az más ember igazságát megvenni“ (224. jogát, perét).

„Az példabeszédben azt szokták mondani, hogy az *lött* dolognak nem köll tanács“ (236. = eső után köpenyeg).

„Az kik ezt neked tanácsolják, nem néznek tovább orrok-nál“: nem gondolják jól meg. 236.

„Az én szerelmes uram a bűnnek zsoldját el nem kerülhetette“: meghalt. Bibliai idézet. 241.

„Ugy látom édes komám uram, kiki magának, Isten mindnyájunknak, bizony keserves lehet keresztyén léleknek az híres jóakarát“ 254.

„Ugyan rám forr az sok galiba nehány helyről“ 254.

„Félek az híres jóakarát meg ne tréfáljon bennünket“ 255.

„Azonban az ilyen nyavalyáknak leghasznosb orvosságával az békességes (itt: és) türéssel kötözze Kd szűheli sebeit“: türiön, várjon 256. Ma is használatos: „Türöm füvet, szenvedem laput rakj rá.“

„Igen reá vonta most az halál az Chaki házra íjját“ 270.

„Tudom Kd főzte eddig elméjében“: gondolkodott róla 270.

„Isten szabad mindnyájunkkal“ 272.

„Soha senki énfelölöm nem tartja, hogy szemérmes koldus volnék“ (275. Chaki A. F. mondja, célozva erre: „szemérmes koldusnak űres tarisznyája“).

„Próbált dolog, hogy az állapotok változási erkölcsöket válsztnak“ : tempora mutantur (283).

„Mindezek Kdnél nem tudomba maradjanak“ . 285.

„Isten most neki magas hegyet mutatott, adott is“ : nagyra vitte, fölvitte a dolgát 286.

„Efféle dolog így jár : szabad kérni, szabad nem adni“ 289.

„Alig vonják az lepelt életekre valóval is“ : alig van mit enni. Célzás erre : „addig nyújtózzál“ stb. 291.

„Bizony igen kezd erőtlenedni az sok számú csütörtök“ : öregedik. A *csütörtököt* nem értem benne (293).

„Hiszem, minket sem akasztanak feljebb, mint másokat“ 301.
Párja ez : „Nem esik alább a földnél.“

„Egy barátot nem adna rajta“ : nem sokra becsüli (302).

„Jobb itt, hogy sem mint ott az farkas kosztján lenni“ : koplalni 308.

„Isten rendelése előtt nincsen tanács“ 324.

„Nem is kell a földben szép“ (t. i. ruha) 324.

„Gróf úr sem esett lágyjára“ : fejelágyára 324.

„Nem kellene azt siketségre venni“ : szó nélkül hagyni (324).

„Az mint Vasadi beszéli, Kdnek is megvetették volt ágyát“ : áskálódtak ellene 336.

„Azoknak a szegény viskieknek immár egy néhány ízben valóban megesett“ 340.

„Én úgy meguntam Erdélyt, mint az dögöt“ 344.

„Pongrácz uramnak mond szolgálatomat, kérem *háló előtt ne fogjon halat*“ : medve bőrére inni. Sok van ilyen szólás (354).

„Többször ne vonassam magamat orromnál fogva“ 431.

„Oly szükséges, mint lutheranusnak az asszonyember“ 442.

„Csak úgy van most, mint mikor a vénasszony ifju legényhez megyen s a tánczra erölteti magát“ 446.

„A cittronokkal úgy járunk, mint Bertók a csíkkal“ 447.
(Utánna vetve : míg idehozták is, több rothadt el száznál.)

„Elhitettem magammal, hogy csakis sülök, vagy van a félsz vagy nincs“ 450.

KÜLÖNÖSEBB NYELVI SAJÁTSÁGOK.

(HANG-, ALAK-, JELENTÉS-, MONDATTAN).

Értekezésem bevezetésében említettem, hogy a közlő saját olvasás módjával irván le a leveleket, ezeket csupán nyelvészeti szempontból nem lehet megítélni. Adataim rendezése közben gyakrabban akadtam helyekre (itt-ott előbb meg is említettem), melyek világosan arra vallanak, hogy ez a mód, a mai olvasás módja, csak egy esetben igazolható, — ha t. i. a nagy közönség számára van kiadva könyv. Nyelvtani tekintetben így biztos tételeket megállapítani nem lehet csak a szótárra nézve. Vegyük csak pl. az első levelet: az eredetiben *telnek*, az átírásban *lessenek*; honnan tudja már most a nyelvész az ilyesmit előre elgondolni ott, a hol nincs mindkettő meg?

Ezért én nem is tárgyalom rendszeresen az itt előforduló nyelvi jelenségeket, hanem az adatokat négy csoportba osztva, megemlítem a fontosabb sajátosságokat s idézem a megfelelő helyet. Ez a 4 csoport lesz a hangtan, alaktan, jelentés tan és a mondat tan. A jelentés tanra nézve előrebocsátom, hogy a Nyelvtörténeti Szótár magyarázatait közlöm mindenütt, a hol olyan szó fordul elő, mely ott föl van véve.

A hangtan tekintetében ugyanazok a törvények állanak, melyeket Simonyi Magyar Nyelvében említ (l. 172. körül) vagyis: a magánhangzók némelyike zártabb; de némely szóokban nyitabb a mainál. Így látjuk a 9. lapon *ssargalmas* igét (nyílt a hanggal) a mai *ssorgalmas* helyett. Hasonlóképen: *nyamargat*, *nyomorgat* helyett (uo.)

Zártabb hangok azonban jóval gyakoribbak; ahol itt-ott a másoló hiven adta vissza az eredeti írásmódot, mindenütt *morha*, *jovaink* stb. (pl. 56. lap 11 sor; 87, 234. l.) láthatók.

Az *ősés*, mint azt codexünk is igazolják, eredeti magyar sajátosság; de fokozatosan terjed. E levelek némelyikében még találunk olyan alakokat, melyek ma már csak *ö*-vel járatosak (jève = jöve, kerem = köröm, terek = török, *kessönnet*, *körtiek* stb.) Másokban viszont, melyeket *özö* vidékről való nők irtak, olgyn szóokban is *ö* van, melyek a mai köznyelvben még *ë*-vel hangzanak (*szörös*, *köröszt*, *mög* stb.) Sőt a 398. lapon: *bösget* = bizgat, a 417-en *fözetője*: fizetője.

A hangok összevonása is eléggé elterjedt már az olyan szók-

ban mint: *kiálti*: kiáltja (27), *tarti*: tartja (82), *elibe* stb. De viszont az *ít* végű szókban gyakori az *ejl* alak: *szálléjtom*: szállítottam (26).

Az *i*: *ü* változat is gyakori: *pispek*, *innep*, *kilemb*.

Érdekes, egyébként ismeretes hangváltozás van a 131. lapon: *ér*, *érja* e helyett *ír*, *írja* (vö. *iz*: *ézi*, *észü*; *kín*: *kén*; *kiván*: *kéván* stb.) A Nysz nem említi meg ezt az alakot; Forgách Mária is csak ezen a helyen használja, más levelében mindenütt *ir* fordul elő („írja meg Kd⁴ 133.) Kérdés már most, élt-e ez az alak, vagy se.

A hosszú és rövid hangokra vonatkozó adatok megbízhatatlanok, minthogy különben se igen volt szokásban ezek pontos megjelölése. Azt hiszem azomban, hogy az ilyenekben mint: *lészen*, *hálá* („Istennek hálá“ 164), mégis állandóan hosszú hangot kell ejtenünk.

A mássalhangzókra nézve szintén kevés az adat s az első három levélen (és Zrinyi Ilona levelein 69) kívül csak olyankor találkozunk eredeti írásmóddal a különösebb szókban, mikor a másoló nem volt tisztában vele, hogyan is kell azt ma olvasnunk. Innen van különösen a vezetéknévek átírásában mutatkozó ingadozás; de innen származik egy pár tévedés is, mint a 151 lapon: *felét*: *felessét* (fölslegét). A hanghasonulás (assimilatio) példáit is megtaláljuk ez adatok közt, így a 69. lapon: *azra* = arra. Hiatusra példák: 77. l. *semmié* = semmivé; *viék* = vivék.

Mind e gyér nyomokból azt lehet következtetnünk, hogy a mássalhangzók írása általán nagyon ingadozó volt; legtöbbször még is a kiejtés határozta meg, hogy jelezzék a megfelelő hangot; vagyis fonetikus an irtak. Példát föls e helyen idéznem, az első 3 levél s főnebb a szólásokhoz adott idézetek eléggé igazolják ez állítást.

Alaktani tekintetben már jóval több és biztosabb adatunk van e levelek nyelvére nézve. Általában véve az alaktan ugyanazon fejlődést mutatja, mint a minőt a codexektől kezdve Gyöngyösi Istvánig látunk, kinek lánya szintén szerepel e levelek írói közt, (apjának írva).

Az alakok általán teljesebbek, eredetibbek, az igeragozás és képzés több érdekes alakot mutat a mainál. Így pl. még Paxy Annánál, Bakicsnál is igen gyakori a tárgyias ragozásban a föltételes mód egyes 3. személyének teljesebb alakja („Kd írnia meg 15. Az szekeret lovakat megadnája“ 57). Hasonlóképen teljesebb alak mutatkozik a fölszólító mód tárgyias e. 2. sz.-ben is

(„örizzed, halgassad, tanoljad“ 77; de a tárgyatlanban uo. csak: élj, légy).

Ezek a teljesebb alakok azonban a 17. sz. vége felé már vagy teljesen kivesztek, vagy csak elvétve fordulnak elő. Sőt már előbb is akadunk ilyen összevonásra *ték*: *tevék* 27.

Ezekon kívül vannak még egyes szók, melyekben a mai nyelv-
szokástól egészen eltérő képzés látszik; ilyen a 32. lapon *szóltatok*
(= loqui iubeo) s a 22-en *bántassak* (= tractare iuberem). Némely
határozó is hosszabb alakban. *t*-vel volt járatos, így *mostant* (23),
régent, *mindenkort* 59. A felső fok képzője még *mentől* (pl. m.
nagyobb = maximus); de vegyesen is előfordul: *mentől legnagyobb*
(8), *mennél legjobban* (29).

A *jelentéstant* főleg azért tartom itt szükségesnek külön meg-
említeni, mert találtam egy pár szót, melyek a stilus világosságára
is nagyban hatottak. Tudjuk, hogy a szók értelme még tán sok-
szor jobban változik, mint az alakjuk s egyes kifejezések egészen
mást jelenthetnek e miatt ma, mint egykor. Meg kell tehát emlí-
tenem legalább néhányat azok közül a szók közül, melyek ma
mást jelentenek, mint e levelek korában.

Mindenek előtt azonban arról szólok, melyek nincsenek meg
a Nyszótárban. Ilyen szó pl. a *vellal*: „Az én jobbágymaim mentek
oda az Kd bírójához és az *vellalhoz*. Két forintban bocsátá el az
vellal és bíró az legényt. Nem bocsáták ebéd nélkül őket az bíró
és *vellal*“ (12). Máshol nem fordul elő; ugylátszik esküdtet vagy
jegyzőt jelent. *Dikta*: valami vászon faj. „Két vég *dikta*, párnahajra
való“ 392. *Jaror*: ? „Hogy az Uristen yaror legyen neki“ 22.

Ezek után sorra veszek néhányat azok közül, melyek a mai-
tól eltérő értelemmel, s ritkábban fordulnak elő. (Néhányet közül
Deák is XIV. l.).

alávaló ital: roszt, komiszt, alja-
ital 223.

albák talán váltók. „Minémű al-
bákat kívánt, ugymint 27 azo-
kat magával elvitte“ 257.

alkalmasegészség: jó, tőrhető e. 129.

jól alkuszik: jól megegyez 26.

bal keresztyének: eretnekek, roszt
k., itt: reformátusok ? 443.

becstelenség: becs, tisztelet nélkül
való állapot. 423.

birodalom: birtok 53.

bontakozás: törés, romlás (óra-
ban) 325.

biszony dolog: valóság, való dolog
129 (s több helyütt); *b. ok*:
igaz ok, valóságos, hiteles ok
283.

búsít: izgat, zavar; *sollicito* for-
ditása 292 (s több h.).

csapa gomb: salebrosus, holperig,
Nysz. 394.

cigány-tallér: hamis pénz 65.
cserény erdő: cserfa erdő 249.
csima pázsit-víz: valami orvos-ság 29.
derék: fő, eredeti; *d. levél*: eredeti; *d. válasz*: határozott, végválasz.
elhiszem, elhittem: talán, úgy lehet. 229 (és gyakrabban). Erdélyben: „Ejsze! elfelejtette, mit mondtam.“
egészségtelenség 193.
előkötőfő: kötény korca, ránc 24.
elreménylettem: elvártam, számítottam rá 341.
 **érteltem*: értesítettem 306. „Kdet addig semmi hírekkkel nem értettem.“
évd íalat, betevő f. 347.
ezüst állapotok: e. tárgyak 400.
felettet: leköt, ígérletét veszi. „Az jobbágyokat leányomnak feletteték“ 49.
feltenni (akarátát): kijelenteni? végrendeletet íratni 398.
fiatód mester: pénztáros 107.
 **forgó*:? „Kiáltani kellett az forgón“ 272.
forogós: verwalter? Nysz.
főszolga: udvari v. egyéb tiszt, 198. Később nevükön nevezték, pl. asztalnok stb.
fűvel: étet, legeltet (fourage) 165.
 **gyakortaságos*: gyakori 310.
gyermek ló: csikó 30.
habarnyica: polipus Nysz. 276.
hason fele: dimidium „Pércsnek hason felét kéri“ 213.
horvas fejű: makacs, nyakas 291.
kezéhez iktat: k. juttat 134.

jobbádán: jobbacskán, jobban 193.
kapca-tetem: humor articulorum Nysz. 366.
kényszerítő:? „Ő felsége salvus conductust és egyéb leveleket is megadta és — kesserytőkettys — rendelt.“ Deák *kisérőknek* olvassa én *kényszerítőknék*, t. i. öröknek. Nyszben nem találom.
képcmbeli követ: képviselőm, helyettesem 194.
levél-kiszörzés: l. irás 234.
koros idő: életkor, kor 427.
költő bor: elkölteni való b. 26.
lakás: lakoma 172. *Liptóság* 168.
 **lőreház*: (talán) pincze 405. Nysz. nem említi sem a ház, sem a lőre idézetei közt.
lukna: gabna mérték 12.
ludmony: ludtozás 25.
marha: jószág, vagyon, érték-tárgy 118.
mazor: egenus Nysz.
megegyenesedik: megegyez, megalkuszik, szerződik 70.
meghatároz: megfélemez, korlátoz 243.
megmásol (dolgot): megmásít, megváltoztat 250.
megtalál (valakit vmi felől): megkeres, megkérdez 189.
menedék: nyugtató 179.
mogyoró fiatalok: m. palánták, csemeték 157.
mon: malom 52. Nysz.
mordályság: meuchelmord. Nysz. 38.
nám: mert, hiszen, lám! 83. Nysz.
ort: quadrans thaleri 26.
 **odaki ujság*: oda künn való u.

71. „Ezután is írjon Kd az *oda* ki ujságok felől.“
- oka*: mérték Nysz. 238.
- példa*: minta 25.
- posztó-rása*: halbloinwand. Nysz.. 363.
- * *predajnya*: vásár? A tót *predati*: ,eladni‘ szótól 361.
- * *rettegő hír*: rettentő, rettegtető h. 123.
- * *róshal*:? „Az ros halat vannácskába kell rakni“ 353.
- rovo urak*: steuereinnehmer Nysz. 201.
- sántál*: sántikál 286. Erdélyben ma = féllábon ugrál.
- szükses*: szükséges 28.
- * *törekedő levél*: könyörgő l. 303.
- tapaszt*: maraszt, rekeszt 117.
- * *tarok*:? „öt tarok majorságot“ 21.
- vannácska*: alveolus Nysz. 353.
- vékony érték*: csekély, kicsiny é.100.
- vénasszony*: társalkodóné 107.
- vevő bor*: eladó bor 255, *virágcsütörtök*: nagycs. 163.
- viszály*: gestickt Nysz. (*viszáll* szónál) 363.
- viszája*: értelme, mivolta, lényege 257, 278.

A *-gal jelzettek nincsenek a Nysz.-ban. Nem irtam itt ki minden szót, csak néhányat; idegen szót, a miről azonnal érezhető az idegenszerűség, csak *álbák*-ot és *predajnyá*-t. (A többi módosult, tehát nem egészen idegen).

A mondattanra nézve elszórtan már tettem egy pár megjegyzést. Itt csak összefoglalva mondom el, micsoda sajtáságokat tüntetnek föl e levelek.

A mi legelőször tűnik szemünkbe, az az igei alakoknak latinos használata. Erre nézve idéztem a föltételes és fölszólító módnak, az infinitivusnak és a szenvedő igealakoknak példáit.

Gyakori, mint említettem, a stilus tömörségére jellemző szokás a névelőnek elhagyása is. Azon kívül igen gyakran elmarad a kötő szó. Különösen a *kell* ige mellett álló mondatokban látjuk ezt pl.: „Mert kell ő kigyölmének az én dolgaim kicsinek tetnek“ l. Továbbá az ilyenekben: „Lehetséges ez ideig hírével esett Ngr-nak“ stb. 99. Különösen föltűnő az ilyen: „Kd parancsoljon deákinak irják megtanálják készen szolgálaim; noha ugy tudom, vagyon plenipotentiája“ (329).

A tárgyias és tárgyatlan igealakok fölcserélését említettem az idegen nyelvek hatásánál. Azonban más, idegen hatásnak nem tulajdonítható esetekben is előfordul ez a jelenség, igaz, hogy inkább csak a pongyolaság okozza, mintsem a nyelvszokás. Ilyen példák: „Az uram üvege, ha Kdnek nem kell, Kd küldje meg“ (34. átvitelnek — attractionnak — is lehet venni). Kdnek valami szép ujságot küldeném“ (123). Legtisztább ebben a tekintetben is a Csáky A. Franciska nyelve.

A mi az alanynak és álitmánynak egyezését illeti, elég gyakran találunk szabálytalan egyeztetéseket. Néhol ugyan az értelmi egyeztetés lehetséges; de máshol meg egyenesen a pongyolaság, a gondolatok kuszáltsága okozza.

Az első csoportra ime a következő példák: „*Én* urammal mostanságon jó egészségben *vagyunk* (152). Ha én velem együtt *kellen nekünk* küldené (269). Ébeni közbirák odacitáltatott [344, ha a *közbirák*, mint testület, vehető. De különben nem igen értem]. Magunkra vállalom [259, csak magát érti!]

A másik csoportba jóval több tartozik. Ime néhány: „De én nekem *szemem* igen fájtak [43]. Szent-keresztii boraim vagyon egy néhány eladó [355]. Az város tornyi földig elégett“ [320].

A határozók használata általában az, a mi a mai nyelvben. Azonban akadunk még is elég bőven példákra, melyek a maitól eltérő használatra vallanak. Itt elősorolom azokat, melyek föltűnőségükkel figyelmemet magukra vonták.

Az kaszálásnak pénzt hol vegyek [31. ma: -ra]

Tudakozzék orvosaságon [30. ma: után, felől].

Andrásra szólának az atyafiak [52. ma: A.-t megszólták]

Öt forinttal maradt adóssá [55. ma csak: adós]

Légy érte, hogy adja hátra [61. ma: rajta, vissza]

Bolt *kivülette* tartja [123. ma: bolton kívül]

Akarnak *bennek* menni [165. ma: közülök]

Férnek adtunk [71; -hez]

Az úristen *hossá* tanít [71. megt. rá]

Hogy én Bolhánéra az ő fia felől feddeném [Bothánét? 85].

Érette vagyunk a szántáson és vetésen [112. rajta]

Az *sok szer* itallal is elvesztette Kd a gyomrát [119; sokszor való].

Az gazdasághos váltig érte vagyunk [121. -ért]

Fogja el emberemről [208. -tól]

Hétkelve [217. -re kelve]

Ötszáz forinton kérik [218. ma is néhol, különben: -ért]

Borból való kedveskedés [238. -ral]

Jóakarátjában nincs hirem [274. -ról]

kilencz esztendősnék fogták [285. -re?]

Kapinén kesereg most is [293. ma inkább: után]

Kire képest ehittem [304. kiről]

Aranyul, tallerul [: -ban 314.] Anyaul [198. ma inkább: -nak, -ként]

A boromra reá akarnak kezdeni [342. boromat meg a. k.]

Csaknem meghalok búval [353. -ban]

Ha Kdet a tengerig találja, felkeresi [438. ma: -nél t. is fel.]

Kassára jártam [446. ma is, de inkább: -n]

Kd is ő rá igazít = útasít [447. = hozzá útasít]

Az egy disznókat ellehetne tukmálni [450. itt az egy = egyedül]

A mi kárvallásunknak [stb.] nem gyönyörködik

Talán dosomból maradott pénzről menti magát [357. felől, miatt]

Az úr valóban rosszul volt tegnap hideglelésen [360, -ben]

A szórendről is tettem már említést. Itt ujolag megemlítem, hogy a szórendi vétségek százával találhatók a három, legtótabb' írónál: Máriássynál, Révay II. E.-nél és Losonczy M.-nál [433].

Azomban hibát követnénk el, ha a szórendi eltéréseket csak nekik tulajdonítanók. Megvannak ezek minden író leveleiben, csak-hogy az egyiknél szinte észre se vesszük, szinte egész rendesnek tartjuk, ellenben a másiknál azonnal megakadunk rajta.

Egy néhány példát említek itt, térkimélésből csak a lap- és sorszám szerint jelölve:

166. l. 1—3 sor; 319. l. 5. s. alulról; 318. l. közepe; 356. l. közepe; ez gyakrabban is ilyenekben: „Mely Kd hozzám mutatott jóindulatját“ stb. e. h. „Kdnek ezen, h. m. j.“ 359. l. utolsó sor; 425. l. 2. s.

Megemlítvén még azt, hogy a *sógor* és *uram* szó főleg az erdélyi írók leveleiben itt-ott a név előtt áll, s végül a mondatkötésnek a *ki*, *mely* névmásokkal való latinos szokását, — ezzel befejezem munkámat.

Jóval, sőt sokkal több azoknak a nyelvi jelenségeknek a száma, melyeket kijegyeztem, de itt nem használhattam föl, sem-hogy említés nélkül hagyhatnám. Minthogy azomban dolgozatom inkább az egyes jelzés módokra, a levelek stílusára volt nagyobb figyelemmel, itt mind föl nem dolgozhattam. Talán lesz még alkalmam erre is.

Sajtó hibák : 4. l. 4. s. fölül, kevésbé h : kevésbbé. — 5. l. alján betoldandó : 266. l. — 6. l. 10. s. fölül a h. : az. — 8. l. 12. s. felül, Helen h. : Helena. — 20. l. 21. s. alul Index h. Judex. — 22. l. cím, záró, aláírás h. : záró, aláírás. — 23. l. 23. s. fölül, dominice h : domine. — 26 l. 16. s. alul, e h. : a. — 28. l. 14 s. fölül, evél h. : levél. — 40. l. 18. s. alul, tudta h. : tudja. — 40. l. 8. s. alul, semit h. : semmit. — 45. l. 5. s. alul, a sor végén a h. : e. — 49. l. 6. s. fölül, Kteknek h. : Kteket. — 55. l. 4. s. alul, manyarázat h. : magyarázat. — 65. l. 5. alul, olgyn h. : olyan. — 67. l. 13 .s. alul nehanyet h. : nehányat.

I.

Adatok az iskola történetéhez.

A beiratások az 1896—97. tanévre 1896. szeptember 1—3. napjain eszközöltettek.

Beiratott az előkészítő osztálylyal együtt 159 rendes tanuló. Ezek közül reáliskolai tanuló volt 147. A beirt tanulók száma 6-al volt több, mint a megelőző tanévben. Az év folytán kilépett 5, meghalt 1 tanuló.

A tanév szeptember 4-én nyitvatott meg az igazgató által az ifjúsághoz intézett beszéddel, mely után a tanulók saját osztályaikba meövnén, osztályfőnökeik által figyelmeztettek az iskolai szabályokra s közöltetett velök az órarend.

A tanítás szeptember 5-én kezdődött meg s tartott június végéig.

Tanári testület. A tanári testületben a folyó tanévben a következő változás történt: Dr. *Rózsa Géza* h. tanár 33233—96. vall. és közokt. miniszt. rendelettel rendes tanárrá neveztetett ki. Az intézettel kapcsolatos internatushoz felügyelőül *Miklós Sándor* tanárjelölt neveztetett ki 48109—96. vall. és közokt. miniszteri szám alatt.

A fegyelmi állapot az egész iskolai év alatt jó volt. A fegyelmezés azért is könnyű, mert a tanulók jelentékenyebb része, majdnem fele, az intézettel kapcsolatos internatusban lakott, ahol szigorú felügyelet alatt állottak.

Az egészségi állapot, leszámítva az év elején szörványosan fellépett néhány vörheny-estet, jó volt. A különben enyhe lefolyású betegségben tanulóink közül 3-an szenvedtek, kik közül *Staedl János* elők. oszt. tanulót el is ragadta a halál. Temetésén a veszélyes kór miatt, az intézet nem jelenhetett meg s a szokott módon nem róhatta le kegyeletét.

Az intézet összes növendékeit, de főképen az internatusban lévőket, ez évben is dr. *Ráczkövy Sámuel* orvos úr részesítette a

szükséges orvosi segélyben. Az igazgatóság e helyen is hálás köszönetet mond szives fáradozásáért.

Az előírányzott tananyag, az utasítások s a helyi tanterv szemmel tartásával bevégeztetett.

Tanulóink közül 12-en tanulták a *latin* nyelvet *Mikó Pál* dr. latinnyelvi tanár vezetése alatt.

A gyorsírást ez évben a VI., VII. és VIII. osztályból 4 tanuló tanulta *Csehély* Adolf tanár vezetése alatt a Gabelsberger Markovits-féle rendszer szerint. A taufolyamban résztvettek mind haladók voltak.

A zenét és éneket is elismerésre méltó buzgalommal és jó eredménnyel művelték tanulóink, dr. *Vajda* Emil tanár vezetése alatt. A zenekarnak 14 működő tagja volt. Az énekkarnak 68 tagja volt.

Az Önképző kör. Az intézet kebelében alakult „Eötvös József önképzőkör“ ez évben is folytatta eredményes működését. Tagjai voltak a VII. és VIII. oszt. növendékei, mint rendes tagok és az V. és VI. oszt. növendékei mint pártoló tagok. Az önképző kör tagjai a napi események és a szakirodalom figyelemmel kísérése végett olvasó-egyletet alakítottak, a hol az igazgatóság által engedélyezett napilapokat, szépirodalmi és szaklapokat olvastak az olvasásra kijelölt időben.

Tornaverseny. A dévai ker tornaversenyen június 19. és 20-án tanulóink közül dr. *Vajda* Emil tornatanár vezetése és *Molnár* Károly tanár felügyelete alatt 24-en vettek részt.

Az évrzáró vizsgálatok június 16—25. között tartattak meg. A VIII-ik osztályt végzettek osztályvizsgálata május 15-én volt. Az érettségi írásbeli vizsgálatok május 17., 18., 19. és 20. napjain folytak le. A szóbeli érettségi vizsgálat június 18. és 19-én tartott meg nagyságos *Kuncs* Elek kir. tanácsos, tankerületi főigazgató úr elnöklete alatt, nagyságos dr. *Finály* Henrik miniszteri biztos úr jelenlétében.

Az intézet látogatói. *Kuncs* Elek kir. tanácsos, tankerületi főigazgató ő nagysága két ízben látogatta meg intézetünket, első alkalommal november 11., 12. és 13. napjain, mikor rendes hivatalos látogatását végezte. Behatóan megfigyelte a tanárok tanítási eljárását, a tanulók előmenetelét. Megnézte az intézet szertárait s

tudomást szerzett az egyes szertárak, valamint a tanári és ifjúsági könyvtárak gyarapodásáról. Figyelemre méltatta az internatust s meggyőződést szerzett az abban lévő rondról, a tanulók ellátásáról.

Tapasztalatairól november 13-án saját elnöklete alatt tartott gyűlésen közölte észrevételeit s tette meg jóindulatu megjegyzéseit, teljes megelégedését fejezván ki a látottak és tapasztaltak felett.

Másodizben junius 18. és 19-én volt szerencsénk ő nagyságához, a mikor a szóbeli érettségi vizsgálatot tartotta meg.

Nagyságos dr. *Fínaly* Henrik, a kolozsvári Ferencz József tud. egyetem tanára, mint miniszteri biztos részt vett az érettségi vizsgálaton s azonkívül részletesen megtekintette az intézetet és annak felszerelését, valamint a kapcsolatos internatust.

Helyi ösztöndíjak. A *Dávid* Antal Mózes-féle alapból a nagym. vallás és közoktatási miniszterium 12490—1897. sz. a. 375 frtot utalványozott, mely összegből 12 székely származású, szorgalmas és jó magaviseletű tanuló részesült segélyben, még pedig 50 frtot kaptak: Bekő Ferencz, Joó Gábor, Máthé István és Szolga István VIII.; 40 frtot kapott Kovács Dénes VII.; 15—15 frtot kaptak: Szalay Béla V., Balázs Jenő, Horváth Rezső, Keresztes Mihály, Loschdorfer Kálmán, Szabó Ignác és Szakács József IV., Laiber Dénes III. és Szakács Károly II. oszt. tanulók.

Idegen ösztöndíjakat élveztek: a csikvármegyei tanulmányi alapból 150 frtot Márton Benedek VII, a váczi Mária Terézia-féle alapból 120 frtot Kupcsay Bernát VIII. és az erdélyi kincstári alapból 60 frtot Loschdorfer Aladár III. oszt. tanuló. A Besán-féle alapból 100 frtot kapott Kereszty György II. oszt. tanuló.

Tápiintézeti segélyben részesültek: Birtalan Balázs Mózes, Gagy Dénes, Hermann Lajos I., Tóth Mózes II., Balázs Jenő, Keresztes Mihály és Káli Albert IV-ik oszt. tanulók. A segély napontai ebédből állott, a mit az internatus konyhájáról kaptak.

Internatus. Az internatusban ez évben 65 tanuló nyert ellátást és felügyeletet. Az évi díj 200, 150, 100 és 75 frt volt, mely díjért a felvett tanulók teljes ellátást, fűtést, világítást és mosást kaptak.

Iskolai ünnepélyek. Iskolánk az elmúlt tanévben lélekemelő ünnepélyek színhelyevolt. A milleniumi évben ünnepeltük iskolánk fennállásának negyedszázados évfordulóját. Kebli ünnepélyt rendez-

tünk Hlatky Miklós r. tanár 25 éves jubileumára. Nagyobb szabásu hangversennyel ülte meg a márcziusi napok 49-ik évfordulóját az ifjuság, a tanári kar vezetése mellett.

Az intézet fennállásának negyedszázados évfordulóját 1896. decz. 20-án ünnepelte meg, a közönség impozáns részvéte mellett. A tulajdonképpeni ünnepély a tornacsarnokban volt a következő sorrenddel: Szép nyitányt játszott az ifj. zenekar Erkel F. „Kúnok“ cz. művéből. Dr. Solymossy Lajos igazgató az intézet történetét adta elő, melynek befejezésével üdvözölte a kormány jelen volt képviselőjét hallerkeői Haller János gróf főispán ő méltóságát, ki ezt meleg szavakkal köszönte meg és átadta Dr. Wlassics min. ő nmlsga leiratát, melyben az igazgatót s tanárikart, elismerésének kifejezése mellett, üdvözli. Az ifj. vegyeskar Székely népdal-egyveleget adott elő, mely után Molnár Sándor a régi tanítványok nevében beszélt. Nagy Dénes VII-ik oszt. tanuló Reményi „Repülj fecskémet“ adta elő hegedűn nagy hatással. Az ifj. vegyeskar éneke után az ifj. zenekar Dr. Vajda Emil tanárnak ez alkalomra irt indulójával zárta be a fényesen sikerült ünnepélyt. Este a Budapest szállodában fényes bankett volt, mely kitűnő hangulatban, érdekes pohárköszöntők mellett folyt le. Az ünnepélyre a távolból is sokan érkeztek. Wlassics miniszter szép táviratot küldött s még kivüle számosan küldöttek részint táviratokat, részint üdvözlöteket. Ezek között van Kuncz Elek jelenlegi tank. főigazgató és Elischer József n.-szebeni tank. főigazgató meleg hangu üdvözlöte, utóbbi személyesen is jelen volt, az ünnepélyen. A tanárikar is méltó kifejezést adott e nagy napnak emlékére 1000 koronás alapítványt tett, szegénysorsu tanulók segélyezésére. Alig értesült a tanárkar e nemes elhatározásáról a culturális ügyek iránt melegen érdeklődő főispán úr ő méltósága, azonnal 200 koronával járult ezen alap gyarapításához. Fogadja szép és nemes tetteért e helyen is a tanárkar s az intézet hálás köszönetét.

Az intézet kebli ünnepélyt rögtönzött Hlatky Miklós r. tanár 25 éves jubileuma alkalmával. Az igazgató üdvözlé őt melegen, át nyujtván ömlékül a tanárok arczképét magában foglaló díszes albumot. Az ifjuság köréből is üdvözölték a jeles tanárt, s az ifj. vegyeskar egy énekkel adott kifejezést ragaszkodásának. Este a jubilans tisztoletére társas vacsora volt.

A márcziusi nagy napok 49-ik évfordulóját szép hangversennyel ünneplé az ifjuság, a tanári kar vezetése mellett. A hangversenyen az ifj. zenekaron s vegyeskaron kívül közreműködtek: Hann Pepi s Varró Mariska kisasszonyok. Továbbá Nagy Dénes VII-ik oszt. tanuló hegedűsólóval. Az ünnepélyt tánczczal végezte be a fiatalság. A szép hangverseny tekintélyes összeget juttatott a tápintézet s az önképzőkör javára. A hangverseny rendezői voltak: Pogány Kornél, dr. Rózsa Géza s dr. Vajda Emil tanárok.

Iskolánk jóltevői.

Az intézet 25 éves jubileuma alkalmából a tanárkar 1000 koronás alapítványához Hallerkői gróf Haller János főispán ur ő méltósága 100 frt adománnyal járult. Gyertyánffy Albert és Gábor urak abból az alkalomból, hogy néhai édes atyjuk által alapított s jelenleg „Gyertyánffy Jónás Fiai“ czég alatt fennálló üzletük fennállásának 50 éves jubileumát tartotta, 200 korona értékű alapítványt tettek „Gyertyánffy alapítvány“ czimen azon ohajtásuk mellett, hogy a fennirt összegnek kamataiból évenként egy darab 10 koronás arany adassék jutalmul az aránylag legkitűnőbb tornásznak. Dr. R á c z k ö v y Sámuel orvos ur az általa alapított „Gyógytári segélyalap“ gyarapítására ez évben is felajánlotta az internatusi tanulók gyógykezeléséért járó 100 frt jutalomdíját.

A helybeli pénzüintézetek ez évben is szép összeget juttattak a jótékonyági célokra szánt alapjukból intézetünknek. A székelyegyleti első takarékpénztár 75 frtot, az udvarhelymegyei takarékpénztár 25 frtot és a zálogkölcson intézet és betéti pénztár 10 frtot adott. — Fogadják intézetünk nemeslelkű jóltevői e helyen is az igazgatóság hálás köszönetét.

A tanév folyamán a következő fontosabb rendeletek érkeztek:

639. főig. 33044. m. sz. a. dr. *Vajda* Emil r. tanárnak az 1895—96. tanévben teljesített énektanításért 50 frt jutalomdíj utalványoztatott.

641. főig. 35520. m. sz. alatt az intézettel kapcsolatos internatus állami kezelés alá vétetett.

695. főig. 34376. m. sz. alatt dr. *Vajda* Emilnek tornatanítói fizetésének pótlásául 102 frt utalványoztatott.

880. főig. 48898. m. sz. alatt dr. *Seilágyi* Albert szept. 1-től számítva 3 havi szabadságot kap.

916. főig. 48109. m. sz. alatt. Az intézettel kapcsolatos in-

ternatusnál rendszeresített második felügyelői állásra *Miklós Sándor* tanárjelölt neveztetett ki.

940. főig. 51996. m. sz. alatt *Barabás Jenő* tanárnak megengedtetett, hogy az 1896–97. tanévben a helybeli áll. kő- és agyagipariskolában taníthasson.

958. főig. 51668. m. sz. alatt *Dóssa Jakab* tanárnak megengedtetett, hogy az 1896–97. tanévben a helybeli alsófoku kereskedelmi iskolában taníthasson.

1067. főig. 54944. m. sz. alatt megengedtetett, hogy a helybeli ev. ref. kollegium az 1896–97. és 97–98. isk. években az intézet tornacsarnokát évi 100 frt haszonbérért használhassa.

1131. főig. 62418. m. sz. a. megengedtetik, hogy a helybeli áll. felső leányiskola növendékei az intézet tornacsarnokát hetenként 2-szer használhassák díjmentesen.

1176. főig. 47265. m. sz. alatt dr. *Vajda Emil* részére az énekek hetenként 4 órában való tanítása díjazása fejében 100 frt jutalomdíjat helyez kilátásba.

32. főig. 68575. m. sz. alatt *Stein Ábrahám* az 1896–97. tanévben teljesített hitoktatásért 50 frt jutalomdíjat kapott.

45. főig. 51142. m. sz. alatt *Zsombori Ferencz* iskolaszolga részére előbbi fizetésének beszüntetésével 350 frt fizetés utalványoztatott.

98. főig. 2358—1897. m. sz. alatt *Csehély Adolf* r. tanár II. ötödéves pótléka utalványoztatott.

103. főig. 2359—97. m. sz. alatt dr. *Solymossy Lajos* igazgatónak a IV. ötödéves pótlék utalványoztatott.

215. főig. 8325. m. sz. alatt *Dán János* gör. kel. román lelkész részére az 1896–97. évben teljesített hitoktatásért 25 frt jutalomdíj engedélyeztetett.

235. főig. 12490. m. sz. alatt a *Dávid-Antal Mózes-féle* alaphól több tanuló részére 375 frt utalványoztatott.

267. főig. 20917. m. sz. alatt *Derzsi Lajos* ideigl. nyugdíjazott szolga újra alkalmaztatott.

285. főig. 6501. m. sz. alatt *Kupcsay Bernát* VIII. oszt. tanuló a *váczi Mária Terézia-féle* alaphól 120 frt osztóndíjt kapott.

459. főig. 25384. m. sz. alatt *Kereszty György* II. oszt. tanuló a *Besán-féle* alaphól 100 frt osztóndíjt kapott.

II.

Tanári kar.

Sorszám	Tanár neve	Tanított	Óraszám
1	<p>Dr. Solymossy Lajos. kir. igazgató, tanít 21 év óta. A kémiai szertár őre; az ev. ref. leányiskolaszékének és a felsőleányiskola gondnokságának, valamint a „Valéria“ gyermekkert felügyelő bizottságának tagja; az udvarhelymegyei takarékpénztár vezérigazgatója; a Kasinó és az udvarhelyi ker. tanári kör elnöke; az FMKE udvarhelymegyei és városi választmányának titkára; az EKE udvarhelyvármegyei osztályának alelnöke.</p>	<p>Az I. időszakban: Kémiát a IV., V., VI. oszt.-ban. 7</p> <p>A II. és III. időszakban: Kémiát az V., VI. oszt.-ban. 5</p>	
2	<p>Barabás Jenő, r. tanár, tanít 8 év óta, a III. o. főnöke, az I., II. osztály ifjúsági könyvtár őre. A math. és phys. társulat tagja. Tanítja az állami kő- és agyagipari szakiskolában az ábrázoló geometriát, heti 6 órán.</p>	<p>Mennyiségtant a II. III. és VI. oszt.-ban.</p> <p>Rajz. geometriát a II. és III. oszt.-ban.</p>	18

Sorszám	Tanár neve	Tanított	Óraszám
3	<p>Csehély Adolf, r. tanár, tanít 13 év óta, az V. osztály főnöke, a geometriai szer-tár öre, a m. paedagogiai társulat. a math. és phys. társulat tagja.</p>	<p>Az I. időszakban : Francziát a III. oszt.-ban, Ábr. geometriát az V., VI. oszt.-ban Mennyiségtant az V. oszt.-ban ; szépirást és rajzot az Előkészítő oszt.-ban A II. és III. időszakban : a franczián kívül ugyanazt.</p>	22 18
4	<p>Dózaa Jakab, r. tanár, tanít 10 év óta, a tanári tanácskozmányok jegyzője. Az orsz. középiskolai tanáregylet és a math. és phys. társaság tagja. Tanítja az alsófoku kereskedelmi iskolában a számtant heti 4 órán. A sz.-udvarhelyi zálogkölcsön in-tézet és betétpénztár felügyelő bizottságának tagja.</p>	<p>Mennyiségtant a IV., VII., VIII. oszt.-ban. Ábrázoló geometriát a VII., VIII. oszt.-ban. Rajz. geometriát a IV. oszt.-b.</p>	17
5	<p>Fankvloh Gyula, r. tanár, tanít 24 év óta, a sza-badkézirajz-szer-tár öre. Tanítja az áll. felső leányiskolában és az alsófoku ipar- és kereskedelmi iskolában a szabadkézi rajzot heti 6 órán.</p>	<p>I. időszakban : Szabadkézi rajzot a III.—VIII. oszt.-ban. Rajz. geometriát az I. oszt.-ban írást a II. oszt.-ban. II. és III. időszakban : Szabadkézi rajz a III—VIII. o.-ban ; rajz. geometriát az I. oszt.-ban</p>	18 17
6	<p>Hann Károly, r. tanár, tanít 31 év óta. Az ud-varhelymegyei ált. népnevelő egy-let pénztárosa, az udvarhelyi zá-log- és kölcsönintézet és betéti pénztár felügyelő bizottságának elnöke.</p>	<p>Az I. időszakban : Német nyelvet a III., IV., V., VI., VII., VIII. oszt.-ban és vallást az ág. ev. vallásuaknak. A II. és III. időszakban : Német nyelvet a IV., V., VI., VII., VIII. oszt.-ban. Földrajzot a IV. oszt.-ban. Vallást az ág. ev. vallásuaknak.</p>	17 16

Sorszám	Tanár neve	Tanított	Óraszám
7	<p>Hlatky Miklós, r. tanár, tanít 26 év óta, a VII. osztály főnöke; a természettani szertár őre; az ifjúsági pénzalapok kezelője; a meteorológiai észleletek vezetője, a helybeli áll. felsőleányisk. gondnoka; városi iskolaszéki tag; megyei képviselő testületi tag; az orsz. tanáregyesület, term. tudományi társulat, math. és physikai társaság tagja; az EMKE, EKE. az erdőnyrészi méhészegylet választmányi tagja, a zálogkölcsön-intézet és a betéti pénztár igazgatósági tagja.</p>	<p>Az I. időszakban: Számítant az I. oszt.-ban. Természettant a III., VII. és VIII. oszt.-ban. A II. és III. időszakban: Természettant a III., VII., VIII. oszt.-ban. Írást az I. és II. oszt.-ban.</p>	15 14
8	<p>Dr. Mikó Pál, rendk. tanár, tanít 2 év óta, az internatus felügyelője. Decz. 31-ig az Elők. o. főnöke.</p>	<p>Az I. időszakban: Latin nyelvet az I—IV. tanfolyamon Az Előkészítő oszt.-ban magyart számstant A II. és III. időszakban: Latin nyelvet az I—IV. tanfolyamon.</p>	25 13
9	<p>Molnár Károly, r. tanár, tanít 23 év óta; tandíjkezelő, a természetrajzi szertár őre, az ev. ref. iskolaszék alelnöke, az EKE fiókjának pénztárosa, az EMKE, kaszinó és a népnevelési egyll. választmányi tagja; tanáregylet, természettudományi társulat s a kolozsvári orv. term. tudományi szakosztály és Udvarhelymegye törv. hat. bizottság tagja</p>	<p>Az I. időszakban: Földrajzot az I. és Előkészítő oszt.-ban. Természetrajzot az I. II. V. VI. és VII. oszt.-ban. A II. és III. időszakban: Természetrajzot az I., II., V, VI. és VII. oszt.-ban. Vegytant a IV. oszt.-ban.</p>	17 14

Sorszám	Tanár neve	Tanított	Óraszám
10	<p>Pálffy Károly, r. tanár tanít 24 év óta; a II. oszt. főnöke; a magyar unitárius egyház főtanácsának, Udvarhely-megye törv. hat. bizottságának és Sz.-Udvarhely város képviselő-testületének tagja; az orsz. középisk. tan. egyesületnek, az udv. megyei ált. népnevelési egyeslet, az EMKE udvarhelymegyei és a városi Kasino választmányának tagja.</p>	<p>Az I. időszakban: Magyarot az I. oszt.-ban. Német nyelvet az I., II. oszt.-ban. A II. és III. időszakban: Magyarot a II., III. oszt.-ban. Németet a II. oszt.-ban. Számtant az I. oszt.-ban.</p>	15 15
11	<p>Pogány Kornél, r. tanár, tanít 15 év óta, a VIII. osztály főnöke; a tanári könyvtár öre; az ifjusági önképzőkör vezetője, a sz.-udvarhelyi alsófokú ipar- és kereskedelmi iskola igazgatója, az EKE udvarhely-megyei osztálynak titkára; a Kaszinó gazdája; a színészetet pártoló egyesület választmányi tagja; a középisk. tanáregyesület tagja.</p>	<p>Az I. időszakban: Magyarot a III., VIII. oszt.-ban. Történelmet a III., V. és VIII. oszt.-ban. A II. és III. időszakban: Magyarot az V., VI. és VIII. oszt.-ban. Történelmet a III. és VIII. oszt.-ban.</p>	15 15
12	<p>Dr. Rózsa Géza, r. tanár, tanít 3 év óta, a IV. oszt. főnöke, az ifj. könyvtár öre</p>	<p>Az I. időszakban: Francziát a IV., V., VI., VII. és VIII. oszt.-ban. A II. és III. időszakban: Francziát a IV., VII. és VIII. oszt.-ban. Magyart a IV. oszt.-ban.</p>	19 14
13	<p>Dr. Szilágyi Albert, r. tanár, tanít 11 év óta, a történelmi társulat, a philologiai társaság, a középisk. tanár egyesület tagja.</p>	<p>Az I. időszakban szabadságon volt. A II. és III. időszakban: Német nyelvet a III. oszt.-ban. Franczia nyelvet a III., V. és VI. oszt.-ban.</p>	16

Sorszám	Tanár neve	Tanított	Óraszám
14	<p>Tompa Árpád, r. tanár, tanít 13 év óta; a VI. oszt. főnöke. A III. és IV. oszt. ifj. könyvtár őre. A földrajzi szer-tár őre. Az orsz. középisk. tanár-egyesület, történelmi társulat, az Akadémia könyvkiadó vállalatá-nak tagja.</p>	<p>Az I. időszakban: Magyarot a II. oszt.-ban. Földrajzot a II., IV. oszt.-ban. Történelmet a VI., VII. oszt.-ban. Az II. és III. időszakban: Földrajzot az I., II. oszt.-ban. Történelmet az V., VI. és VII. oszt.-ban.</p>	16 15
15	<p>Dr. Vajda Emil, r. tanár, tanít 17 év óta. Az I. osztály főnöke, a tornaszertár őre. Az ifj. ének- és zenekar vezetője; az udvarhelyi dalegylet karnagya. A népnevelési egylet titkára; az EKE alelnöke; az EMKE pénz-tárosa; az iparos önképző- és be-tegsegélyző-egylet alelnöke; a Korcsolya-egylet titkára; a közép-isk. tanáregylet, tornaegylet, erd. muzeumegylet, Kárpátgyelet és az orsz. dalárszövetség választmányi tagja, a „Kemény Zsigmond“ tár-saság r. tagja.</p>	<p>Az I. időszakban: Magyar nyelvet a IV., V., VI., VII. oszt.-ban. Bölcséletet a VIII. oszt.-ban. Írást az I. oszt.-ban. A II. és III. időszakban: Magyart az I., VII. oszt.-ban. Németet az I. oszt.-ban. Bölcséletet a VIII. oszt.-ban. Az egész éven át tornát vala-mennyi osztályban 4 csoportot alakítva heti 2—2 órában. Zenét és éneket.</p>	16 16 8 5
16	<p>Miklós Sándor, h. tanár, az internátus felügyelője, az Előkészítő oszt. főnöke.</p>	<p>A II. és III. időszakban: Az Előkészítő oszt.-ban számtant magyart és földrajzot.</p>	14

Hitoktatók: *Vári Albert* kénosi unitárius lelkész, tanította a hittant az unitáriusoknak hetenként 1 órán.

Dán János nagygalambfalvi gör. kel. lelkész, tanította a gör. keletieket hittanra, kéthetenként 1 órán.

Stein Ábrahám rabbihelyettes, tanította a hittant az izraelita növendékeknek heti 2 órában.

Szolgák: *Deresi Lajos* rendes szolga és egyszersmind kapus; május 15-ig ideigl. nyugdíjazva. *Zsombori Ferencz* rendes szolga. *Mihályi János* ideiglenes kiségitő szolga.

III.

A tanárok irodalmi működése.

Barabás Jenő. Népszerű természettudományi cikkek. (Család és Iskola. Kolozsvár).

Csehély Adolf. Téglás Gábornak „A székelyudvarhelyi római castrum és annak katonai fürdője” című értekezéséhez elkészítette a castrum s a fürdő alaprajzát. (Megjelent az Erdélyi Múzeum 1897. évfolyamának V. füzetében).

Pogány Kornél. Kisebb-nagyobb cikkek budapesti és vidéki lapokban.

Dr. Rózsa Géza. Kisebb-nagyobb cikkeket irt a Nemzeti Ujságba, Fővárosi Lapok, Pápai Lapokba, Győri Közlönybe, Sz.-Udvarhely cz. hetilapba. Magyarra fordította Pierre Louys: „Aphrodite” cz. regényét.

Dr. Vajda Emil. 1. *A székely iparosok s helyi kiállítás.* 2. *A vidéki sajtó.* 3. *Ezeréves Magyarország.* 4. *Tanári kör.* 5. *Ipariskola.* Czikksorozat. 6. *Ifjuságunk játszóhelye.* 7. *Iparfejlesztés.* 8. *Okt. 6.* 9. *Elemi iskoláink.* 10. *Magyar közoktatásügy.* (A Sz.-Udvarhely cz. lapban.) 11. *Az ének tanítás a tanterv revisio küszöbén.* (Zenelap, XI. évf. 15. sz.) 12. *Buzogány gyakorlatok.* Tornaegyletek s középisk. ifj. számára. Számos képpel. (Rózsa K. Bpest. 100 l.) 13. *Zenedarabok.* (Bpest. Klöckner Gyulánál.)

Ezenkívül rendszeres munkatársa volt: a „Zenelapnak“, Történeti Lapoknak, Ellenzéknek.

IV.

Bevégzett tananyag.

Előkészítő osztály.

Osztályfőnök: Miklós Sándor.

Magyar nyelv, 6 óra. Gáspár-Sebesztha: Magyar Olvasókönyv a népiskola IV. osztálya számára. 5-ik kiadás 1894.

Helyes és értelmes olvasás, tárgyi magyarázatokkal. A nyelvtanból a beszédrészek és mondatrészek ismertetése. Költemények betanulása. Helyesírási gyakorlatok. *Miklós Sándor.*

Földrajz, 2 óra. A család, község, lakóhely, szülőföld. Tájékozódás szabadban és tanteremben. Tér, térkép s annak rajzolási módja. A község leírása. A község határa (sikság, emelkedés, víz, völgy). A magyar királyság hegy- és vízrajza főbb vonalaiban. Magyarország megyéi és nevezetesebb hegyei. Ausztria tartományai és fővárosai. *Miklós Sándor.*

Számtan, 6 óra. A szám- és méterrendszer ismertetése foko-

zatosan. A négy alapmivelet begyakorlása egész számokkal és tizedes törtekkel. A tört fogalma. Főbeli számítás, súlyt helyezve főleg gyakorlati példák megfejtésére.

Miklós Sándor.

Rajz, 4 óra. Geometriai díszitmények rajzolása.

Csehély Adolf.

Szépíráás, 4 óra. A magyar folyóíráás kis és nagy betűi.

Csehély Adolf.

Torna, 2 óra. a) Szabadgyakorlatok. Állások, karlendítések, karlökések és körzések; fej-, törzs- és lábgyakorlatok. Gyakorlatok botokkal. b) Rendgyakorlatok. Sorakozás, igazodás. Külömböző sorképzések. Fedezés; menet előre, hátra, oldalt; lépésváltás; kanyarodás oldalt és arczsorban. c) Szergyakorlatok. Magas ugrás; távolugrás; rohamugrás, kötélugrás; könnyű gyakorlatok a nyujtón és korláton; gyűrűhintán lendületek. Társas játékok. Labdázás.

Dr. Vajda Emil.

I. Osztály.

Osztályfőnök: *Dr. Vajda Emil.*

Magyar nyelv, 5 óra. Tankönyv: Dr. Szinyei József „Magyar Olvasókönyv“ és „Iskolai magyar nyelvtan“ I. r. Olvasmányok: Népmesék, hún, magyar és görög mondák, elbeszélések, leírások az olvasókönyv prózai szemelvényeiből válogatva. Szavalmányok: A gonosz mostoha. Krisztus és a madarak. Szülőföldem széphatára. A tücsök és a hangya. Az árva. Nyalka huszár. A honvéd tüzér temetése. Téli világ. A vándor fiu. Anyám tyúkjá. Három fiu. A rab gólya. Halvány hatona. Hadnagy uram. Füstbe ment terv. Szülőföldem cz. költemények. Ezek alapján a mondat és mondatrészek; beszédrészek; az ige és névszó teljes alakta. Szóképzés; szokottabb élőképzők. Kéthetenként egy írásbeli dolgozat.

Dr. Vajda Emil.

Német nyelv, 5 óra. Jónás J. Németnyelvi tan- és olvasókönyvének I. részéből az I—XXII. szakaszok prózai és költői olvasmányai (ez utóbbiak könyv nélkül is betanítottak) alapján: egyszerű mondat részei; fő és mellékmondat; szórendjeik; declinatio és motio; az ige jelen ideje és elbeszélő alakja; számnevek;

a jelzők ragozása. Az olvasmányokhoz tartozó szótanuláson fölül szótanulás tárgyi csoportokban. Kéthetenként egy-egy írásbeli dolgozat.

Dr. Vajda Emil.

Földrajz, heti 3 óra. Tankönyv: Laukó Albert „Egyetemes földrajz“ I. rész. Földrajzi alap-fogalmak, térkép olvasás. Magyarország és a többi európai országok leírása folytonosan gyakorolva a tájékozódást, térképolvasást és szem előtt tartva a domborzati s éghajlati viszonyok befolyását a lakosok foglalkozására.

Tompa Árpád.

Természetrész, heti 2 óra Tankönyv: Paszlavszki „Állattan“ I. k. Dr. Borbás Vincze „Növénytan“ I. k. Növénytanból: Őszi időszakban: a gyümölcsfajok. Téli időszakban: Fenyők, boróka. Tavaszi időszakban: 12 virágos növény a műszavak begyakorlásával, több mediterrán növény. Állattanból: mindhárom időszakban 22 emlős és 4 madár tekintettel az életmód által előidézett szervezeti átalakulásokra. A rendszerezés elemeinek, a már ismert egyénekből kiindulva, megismertetése. 2 kirándulás.

Molnár Károly.

Számtan, 3 óra. Tankönyv: Suppan Vilmos „Számtan“ I. r. Számolás. Tizedes számrendszer. Római számok. A négy művelet egész számokkal. Időszámítás, naptár. Métermértékek, hosszúság-, űr-, súly-mértékek. A tizedes törtek leírása és kiolvasása. A 4 művelet tizedes törtekkel. Közönséges törtek. Egészek kikeresése áltörtből. Vegyes tört átváltoztatása tiszta törtté. Közönséges tört átalakítása tizedestörtté. A törtek egyszerűsítése és kibővítése. Törzs és összetett számok. Tényezőkre bontás. A számok oszthatósága 2, 3, 4, 5, 6, 9, 10-el. A legkisebb közös többes és a legnagyobb közös osztó kikeresése. Tiszta és vegyes törtek összeadása, kivonása, szorzása és osztása. Iskolai dolgozatok mellett havonként egy házi dolgozat.

Pálffy Károly.

Rajzoló geometria, 5 óra. Tankönyv: Suppan Vilmos „Szemléltető geometria“ I. r. Planimetria. A vonalak felosztása. A kör és ív. A szögek nemei. Szög mérték. Szög párok. Szimmetrikus idomok. A háromszögek felosztása és tulajdonságai. Négyzet, téglalap, rhombus, rhomboid, trapéz, deltoid. Szabályos és szabálytalan sokszögek. Hasonló és összeillő idomok. A kör. A sokszögek és

a kör kerülete és területe. Készítettek 18—20 rajzot részben a tanultak köréből, részben geometriai díszitményeket.

Fankovich Gyula.

Szépírás, 1 óra. Magyar folyóírás ütemezve. Német írás tábláról, előírás után.

Hlatky Miklós.

Torna, 2 óra. a) Szabadgyakorlatok: Állások- fej-, kar-, kéz-, törzs- és lábgyakorlatok; támaszfekvések. Járások, futás, versenyfutás; társas szabadgyakorlatok; labda és más társas játékok. b) Rendgyakorlatok. (A katonai rendgyakorlatok a „Gyakorlati szabályzat“ szerint voltak vezetve). c) Szergyakorlatok. Magas és távolugrás; mély ugrás; mászó póznán különböző kulcsolásokkal fölmászás; gyűrű és körhintázás; elemi gyakorlatok a korláton; lengő kötélugrások stb. Végül tornajátékok minden héten egyszer az óra végén.

Dr. Vajda Emil.

II. osztály.

Osztályfőnök: Pálffy Károly.

Magyar nyelv, 4 óra. Tankönyv: Szinnyi József dr. „Magyar olvasókönyv“ és „Iskolai magyar nyelvtan“ II. r. Prózai olvasmányok: Erdei kunyhó. Falusi udvar. Este. Hogyan fogott a huszár ellenséget? A koldus gyermek. A magyar alföldi pusztá. Kárpáti kép. Géza fejedelem megtérése. Szent István király. Korona és kard. Szent László és a kúnok. Nándor-Fehérvár ostroma. Salamon király és a hercegek. Deák Balázs és a kiesett kerékszög. Kálmán és utódai. A magyar kereszties hadjárat. Az arany bulla. A tatárjárás. A görög-perzsa háborúk (Az olvasókönyvből). A kevély császár. A két hű barát. Jótét helyébe jót várj. Farkas kaland. Szent István és a gyilkos. Leonidas. Nagy Sándor és orvosa. (A nyelvtanból). Költőiek: A pusztá télen. A buvár Kund. IV. Béla. Isten hozzád. A gazdag. Éji látogatás. A megfagyott gyermek. Kenyérkő. Diós-Győr. A rab. Utóbbiak szavalásra is. — A nyelvtan elméleti részéből: a határozók, egyszerű, összetett, többszörösen összetett, összevont és körmondatok. Mondatok összevonása. Kéthetönként egy-egy, a tárgyaltak köréből vett írásbeli gyakorlat, összesen 10 iskolai és 8 házi.

Pálffy Károly.

Német nyelv, 5 óra. Tankönyv: Jónás J. Németnyelvi tan- és olvasókönyve II. rész. Az I—XIV. szakaszok nyelvtani anyagának teljes feldolgozása következő olvasmányok alapján: Prózaik: Rübzahl, Hermann oder Arminius, Schlacht in den katalaunischen Gefilden. Karl der Grosze, Heinrich der Vogler, Island. Glauben und Brauch der Perser. Költőiek: Der Schatzgräber, Der Bauer und sein Sohn. Schwäbische Kunde, Die Wacht am Rhein, Der betrogene Teufel. Des Knaben Berglied. A költőiek teljesen be-tanítottak könyv nélkül is. Írásbeli dolgozatokul szolgáltak a tan-könyvben C) betű alatt közölt magyar gyakorlatok. Két hetenként egy-egy írásbeli dolgozat, házi és iskolai válogatva, összesen 17.

Pálffy Károly.

Földrajz, 3 óra. Tank. Laukó A. Egyetemes földrajz, a reál-isk. I. II. osztály számára. Bpest 1887. Európán kívül a többi földrész ismertetése, különös tekintettel a néprajzra.

Tompa Árpád.

Természetrajz, 2 óra. Tankönyv: Paszlavszki „Állattan“ II. r. Dr. Borbás Vincze „Növénytan“ II. k. Növénytanból: Őszi időszakban: 6 virágosnövény, röviden a lombhullató és télizöld erdők fájáról. Téli időszakban: 12 melegvidéki virágos és 6 honi virágtalan növény. Tavaszi időszakban: Paszuly csirázása és rügyek fakadása (kikelet). 6 virágos növény virágjának leiratása. Állattanból: 4 alsóbb rendű emlős; 18 madár; 4 hüllő; 2 kétéltű; 2 hal; 2 puhatestű; 15 izeltlábú; 1 féreg. szem előtt tartva itt is az életmódbeli viszonyokat, s azok által előidézett szervezeti változásokat. 1 kirándulás.

Molnár Károly.

Számtan, 4 óra. Kézikönyv: Suppan Vilmos „Számtan“ II. r. Számolási rövidítések. A régi hazai mértékek; ezeknek az új mértékekkel való összehasonlítása s egymásra való átszámítása. Korlátolt pontosságú összeadás, kivonás, szorzás és osztás. Az arányosság. A hármasszabály és az idetartozó feladatok megoldása. Az olasz gyakorlat. Az arány és aránylat fogalma. A százalékszámítás.

Barabás Jenő.

Rajzoló geometria, 4 óra. Kézikönyv: Suppan Vilmos „Rajzoló geometria“ II. r. A kocka, hasáb, henger, gúla, kúp, a szabályos testek s a gömb leírása, ezen testek felszínének s köbtartalmának számítása. A testek hasonlósága, összecsillósága és sym-

metriája. A síkok és egyenesek absolut és relativ helyezete. A lapszög a testszöglet. Geometriai díszítmények rajzolása. Testek és testcombinatiók axonometrikus képeinek rajzolása.

Barabás Jenő.

Szépírás, 1 óra. Rondírás.

Hlatky Miklós.

Torna, 2 óra. a) Szabadgyakorlatok. Állások. A tagzabadgyakorlatokból egyszerű és összetett csuklógyakorlatok; kéziszerék ezen gyakorlatoknál, botok és súlyzók. Rendes és műjárások. Birkózások. Kitartó futás 5–6 perczig. Versenyfutás. Társas gyakorlatok. Labda- és más társas-játékok. b) Rendgyakorlatok. A katonai rendgyakorlatokból a „Gyakorlat szabályzat“ I. f. 2, 4, 5, 6 és II. f. 14. 18. §§-aiban tárgyalt gyakorlatok. c) Szergyakorlatok ugyanazon szereken, mint az előző osztályokban; ezekhez járulnak még a vízszintes és rézsutos létrán tett gyakorlatok.

Dr. Vajda Emil.

III. osztály.

Osztályfőnök: **Barabás Jenő.**

Magyar nyelv, 3 óra. Tankönyv: Szinnyei J. „Magyar olvasókönyv.“ III. r. Szinnyei J. „Rendszeres magyar nyelvtan.“ Olvasmányok: Nagy Lajos és a nápolyi hadjáratok. Mátyás Király udvara. Egy régi udvarház. A olympiai játékok. A tűzokádó hegyek. Földindulás. A könyvnyomtatás föltalálása. Köd, felhő, eső és hó. Japán. Egyptom. Az északi sarkvidékek lakói cz. prózaiak; Családi kör, Kont, Hunyadi, Mátyás anyja, Mátyás király, A tudós, Mátyás király Gömörben, Az elhagyott lak, Hymnusz, Szózat, A félkezü koldus cz. költemények. A költemények szavalmányul is szolgáltak. Írásbeli dolgozat volt 18. Ezek közül 9 házi, 9 iskolai. Tárgyai voltak egyfelől a prózai és költői olvasmányok értelmes tartalom kivonatai s a nyelvtanból eltanultak alkalmazása.

Pálffy Károly.

Német nyelv, 3 óra. Tankönyv: J. Jónás, Deutsches Sprach- und Lesebuch III. és IV. rész. Végzett tananyag: a névszók tana (főnév, melléknév, számnév, praepositio, határozó, kötőszó). Olvasmányok: Der hörnerne Siegfried. Cajus Coriolanus. Der Glockenguss zu Breslau. Des Königs Grab. Die treue Freundschaft. Der

Löwe und der Hase. Der Wolf und der Schäfer. Dornröschen. Die Bremer Stadtmusikanten. Friedrich Rothbart auf dem Kyfbäuser. Könyv nélkül tanult költemények: Einkehr (Umland). Barbarossa (Rükkert). Roland Schildtäger. Das Blümlein. Abschiedsworte eines Vaters an seinen Sohn (Sturm). Kéthetenkint egy írásbeli dolgozat, összesen 19.

Dr. Szilágyi Albert.

Francia nyelv, 5 óra. Tankönyv: Hofer Károly: A francia nyelv módszeres tankönyve I. r. A francia olvasás szabályai. A kiejtés és írás. A beszédrészek az egyszerű és bővített mondat alapján. Az I. II. IV. hajtogatás. A módok. A körülírt hajtogatás. A főnevek neme. A nőnem képzése. A melléknév helye. Az állítmány egyezése az alannyal. *Próza i olvasmányok*: Themistocle, Le corps de l'homme, L'hirondelle, L'âne dans la peau du lion, La moisson, Les vêtements, La souris. *Költői olvasmányok*: L'été, L'araignée et le ver à soie, Le lierre et l'arbuste. Ugyanezek és a L'hirondelle, L'âne stb. cz. olvasmányok könyv nélkül. Párbeszéd a természetről, az étkezésről, az emberi korról, az időről, az időjárásról, a mulatságokról. Hetenkint egy, összesen 31 iskolai dolgozat.

Dr. Szilágyi Albert.

Történelem, 3 óra. Tankönyv: Baróti-Csánki: Magyarország története. 10-ik kiadás. Budapest 1890. A magyar nemzet története a honfoglalástól a legujabb ideig. Magyarország politikai földrajzának történeti alakulása.

Pogány Kornél.

Természettan, 3 óra. Tkv. Dr. Schmidt Ágoston: „Fizikai Földrajz.” A testek tulajdonságai. Az erő és munkája. Az affinitás, cohaesio, adhaesio fogalma. A nehézségi erő és hatása a szilárd, csepfolyós és légnemű testekre. A hő, fény, mágnesség és electromosság alaptüneményeinek ismertetése. A föld mint világtest. Alakja, méretei, forgása, keringése. A hold. A nap, a naprendszerhez tartozó égitestek. A föld felszíne, függélyes és vízszintes tagozata. A föld vizei, légköre, melege. A légkör fénytüneményei. A föld belseje.

Hlatky Miklós.

Számtan, 3 óra. Tankönyv: Suppan Vilmos „Számtan” III. r. Összetett hármasszabályi feladatok megfejtése egységre hozás, aránylatok és vonalmódszer alkalmazásával. Kamatszámolás köznapi és kereskedelmi alkalmazásokkal; középkamatláb, határidő számítás;

arányos osztás, elegyítési feladatok. Értékpapírok, részvények értékszámítása. Lerovat számítás. Váltók. A hazai és idegen pénzekre vonatkozó általános tudnivalók, értékek kiszámítása. Lányszabály.

Barabás Jenő.

Rajzoló geometria, 2 óra. Tankönyv: Kriesch Ferencz „Szerkesztő síkmértan.” I. r. Rajzeszközök ismertetése. Pont rajzolása, az egyenes meghosszabbítása; párhuzamos és merőleges vonalak szerkesztése. Műveletek egyenesekkel. A szögekről, műveletek szögekkel, adott nagyságu szögek szerkesztése. A sík idomokról általában. A háromszög tulajdonságai, fajai, szerkesztése. Négyszögek, szabályos sokszögek szerkesztése. Csillagidomok. Az idomok egybevágása és hasonlósága. Egybevágó és hasonló idomok szerkesztése. Területek átalakítása.

Barabás Jenő.

Szabadkézi rajz, 2 óra. Első és második időszakban gyps minták után. Stilizáló levelek, virágok mint díszitményi motívumok. Mértani testminták. III. időszak: Különböző stílu egyszerű síkdíszitmények.

Fankovich Gyula.

Torna, 2 óra. Tananyag, mint a II. osztályban.

Dr. Vajda Emil.

IV. osztály.

Osztályfőnök: *Dr. Rózsa Géza.*

Magyar nyelv, 3 óra. Tankönyv: Névy László „Stiliztika.” I. r. Az irály lényege és módozatai. Írásművek. Bel- és külalak. Tényezők. Verstan. Rhythmus. Hangsúlyos és időmértékes verselés. Rímtan. Olvasmányok: A kézikönyv szemelvényei; Arany J. „Toldi“-ja. Emlézésül fölvetettek: „Toldi” I. éneke; Részletek a IV. és VI. énekből; Honfidal; Hymnus; Éji látogatás; Zsugori uram; Isten hozzád; Nyalka buszár; V. László; Szondi két apródja; Pókainé; Őszi kép; András és Béla; IV. Béla. Kéthetenként váltakozva egy-egy iskolai vagy házi írásbeli dolgozat az elemzett tananyag és olvasmányokkal kapcsolatosan. Összesen: 18-

Dr. Rózsa Géza.

Német nyelv, 3 óra. Tankönyv Jónás János, Deutsches, Sprach- und Lesebuch III. d. és IV. rész. Elvégzett tananyag: Rendszeres alak- és mondattan. Sajátságos német verstan. Ügyiratok szerkesztése. Olvasmányok: Der Predil. Die Germanen.

Das Haringfischerei. Stein und Braunkohlen. Der gute Kamerad. Wanderbut. Das Glück von Edenhall. Wilhelm Tell. Der todte Soldat. Der Alpenjäger. Die Tanne. Die Auswanderer.

Hann Károly.

Francia nyelv, 5 óra. Tankönyv: Hofer K. A francia nyelv módszeres tankönyve. II. rész. Hofer K. Francia olv. könyv, középiskolák alsó osztályai számára. A bővített mondat. A részelő névelő. Az igék és melléknevek vonzata (de és à). A III-ik hajtogatás. A subjonctif. A szenvedő alak. A visszaható igék. A rendhagyó igék. A határozók. Az összetett mondat. Az infinitif, gérondif és particip használata. Szóképzés, szóösszetétel. Próza i olvasmányok: 1. Henri IV. et le paysan. 2. Prométhée. 3. Orphée. 4. Thésée en Crète. 5. Mort d'Égée. 6. Philémon et Baucis. 7. Arion. Költői olvasmányok: Lafontaine: Le Corbeau et le renard; Le loup et l'agneau; Le chêne et le roseau; Les animaux malades de la peste. Arnauld: La feuille. Béranger: Mon habit; Le violon brisé. La chambeaudie: Les enfants du pêcheur. Könyv nélkül az 1. 2. 3. 4. 5. 7. 8. számúak, továbbá: Le corbeau et le renard. Le loup et l'agneau. La fenille. Les enfants du pêcheur. Hetenkint egy dolgozat, felváltva házi és iskolai összesen 30 dolgozat.

Dr. Róssa Géza.

Földrajz, 3 óra. Tankönyv: Laukó A. Az osztrák-magyar monarchia politikai földrajza, a reáliskola IV. oszt. számára. Az osztrák magyar monarchia politikai földrajza és Európa államainak ismertetése.

Hann Károly.

Mennyiségtan, 4 óra. Tankönyv: „Algebra középiskolák számára.“ Dr. König Gyula. I. füzet. Az algebra jelei. A számsor tágitása: pozitív és negatív számok. Összeadás, kivonás, szorzás, osztás egy és több-tagu algebrai kifejezésekkel. Tényezőkre bontás, legkisebb közös többes, legnagyobb közös osztó. A négy művelet törtekkel. Algebrai mennyiségek és közösleges számok négyzete és köbe. Számítási és mértani haladványoknál az utolsó tag és az összeg kiszámítása. Első foku egyenletek egy ismeretlennel. Egyenletek felállításása számos feladaton gyakorolva. Az aránylatok átalakítása, az ismeretlen kikeresése, aránylatok összetétele. Az aránylatok alkalmazása. Iskolai feladatok mellett készítették hávonként egy házi dolgozatot.

Dóssa Jakab.

Rajzoló geometria, 2 óra. Tankönyv: Krisz Ferencz „Szerkesztő síkmértan,” II. rész. Szerkesztési feladatok a körről. Két kör közös érintői, belső és külső hasonlósági pontok. Az ellipsis, parabola, hyperbola szerkesztése, húrjai, átmérői, társátmérői. A kúpszeletek érintői. Az epicyclois, hypocyclois és közönséges cyclois szerkesztése. Közönséges, hosszabbított, kurtított evolvensék szerkesztése. Az Archimédes-féle csigavonal. A gyakorlati felmérés egyszerűbb feladatai. A helyszinrajzolás elemei. A tárgyalat szerkesztések s a helyszinrajzi jelölések rajzolása. *Dózsa Jakab.*

Vegytan, 2 óra. Tankönyv: Balló Mátyás „Elemi vegytan.” A levegő és a víz összehasonlítása alapján a testeken észlelhető különbségek, minő a halmaz-állapot, kiterjedés, fajsúly stb. A levegő és víz alkatrészeinek leválasztása segítségével a testek osztályozása összetett testek- és elemekre. Az elemek elnevezése, jelzése. A víz tárgyalásánál bemutatott a párolgás, forrás és lepárlás. A víz összetétele a hydrogen elégetése által; durranógáz és alkalmazása. A jegecztanból annyi, a mennyi a tárgyalás tolyamán előfordult fontosabb jegeczalakok meghatározásához szükséges. A nem fémek közül azok, melyek a közéletben alkalmaztatnak s ezek fontosabb hydrogen és oxygen vegyei. A savak: sósav, légenysav, kénsav és phosphorsav. A fémek: Kalium, Natrium, Calcium, Magnesium, Arany, Ezüst, Higany, Réz, Vas, Ón stb. előállítási módjuk. A fémekkel egyidejűleg az aljak; az aljak és savak kölcsönösen egymásra hatásából származó vegyületek; a sók. A tűz, lassu égés; fontosabb szénhydrogén és szénhydrátvegyek; erjedés.

Molnár Károly.

Szabadkézi rajz, 2 óra. I—II. időszakban: Egyszerű domború ékitmények gyps után. III. időszakban szinezett síkdíszitmények. Várday Sz. fali mintái után. *Fankovich Gyula.*

Torna, 2 óra. a) Szabadgyakorlatok. Állások, műjárások. Futás 5—10 perczig. Tagszabadgyakorlatok botokkal és súlyzókkal. Társas és birkozó gyakorlatok; húzás, tolás, botokkal. b) Rendgyakorlatok. Az I. osztályban gyakoroltakon kívül kettős rendekbe fejlődés és rendekbe szakadozás. A katonai rendgyakorlatok 14, 16, 18, 19 és 21 §§. megfelelőleg. c) Szergyakorlatok. Az előbbi osztályokban használt szerekhez hozzájárulnak még a bak- és lóug-

rások ; nehezebb gyakorlatok, a korláton és nyújtón ; súlydobás 10 klg. vas golyóval ; rúdugrás ; labdajátékok a széllabdával s hajítógömbbel.

Dr. Vajda Emil.

V. osztály.

Osztályfőnök : **Csehély Adolf.**

Magyar nyelv, 3 óra. Névy L. „Rhetorika és olvasmányok a Rhetorikához.“ A történet- és regényírás elmélete és történeti fejlődése. Az értekezés elmélete és fajtái. A dráma szerkezetének megismertetésére olvasták és elemezték Shakespeare „Coriolánus“ cz. tragoediáját és Molière „Tudós nők“ cz. Komédiáját. Olvasmányok voltak : Székely I., Heltai G., Petheő G., Cserey Mihály, Virág. B., Horváth M., Szalay L., Salamon Ferencz tört. műveiből jellemző helyek s részek. A pol. beszédek köréből Deák felirati javaslata. Az akad. beszédek közül : Eötvös emlékbeszéde Szalay fölött. Gyulai emlékbeszéde Eötvös fölött. Törv. beszédek közül : Kölcsey védőbeszéde. Társ. beszédek és értekezések közül : Kossuth, Pázmány, Kölcsey, Szabó Károly, Salamon, Erdélyi János, Arany J. műveiből. A regény prózából : Kemény Za. Budavár elveszte. Ezenkívül házi olvasmányok is voltak feladva, melyekről minden harmad végén beszámoltak a tanulók.

Pogány Kornél.

Német nyelv, 3 óra. Tankönyv : Dr. Heinrich G. Deutsches Lehr- und Lesebuch. I. k. Elvégzett tananyag : Rhetorika a magyarral párhuzamosan (Elbeszélés, leírás, értekezés, szónoki beszéd, levél). Olvasmányok : Theodor Körner an seinen Vater. Die Boten des Todes (Grimm) Kaiser Karl V. (Ranke). Gellert (Bindermann). Ein Prairiebrand (Berthold). Die Kunst jeden Tag glücklich zu sein (Auerbach). Von der Schmeichelei (Seume). Aphorismen : Hannibal und Scipio (Grillparzer). Betanult költemények : Zigeunerleben (Geibel). Auf eine holländische Landschaft (Lenau). Die Worte des Glaubens. Theilung der Erde, Der Handschuh, Die Bürgerschaft (Schiller). Hans Euler (Seidl). Magánolvasmány : Wilhelm Tell (Schiller). Kéthetenként egy írásbeli dolgozat, összesen 18.

Hann Károly.

Francia nyelv, 4 óra. Tankönyv Hofer: Rendszeres francia nyelvtan. Feugère: Morceaux choisis des prosateurs et poètes. Les fables de Fénelon. Az alaktan és mondattan beható, részletes tárgyalása, különösen a módok és igeidők használata, egyeztetése, az ige és melléknévvonzatok, a mellékmondatok, a részesülők, a szórend. Prózai olvasmányok: Voeux de l'enfant, Le nid de fauvette, Le rat et le lion, Le boeuf; Le renard, le loup, le déluge, Bataille de Hastings. La colombe et la fourmi, une victoire navale, un vaillant capitaine, passage de Bonaparte, naufrage de virginje, la bataille de Narva, le loup et le jeune mouton, l'ur et petit ours, l'ours et petit ours, le renard et la cigogne, le rossignol et le prince, les deux rats. Költői olvasmányok: Le renard et la cigogne. 2. Id. Le rossignol et le prince. 3. André Chénier: Les deux rats.

Dr. Szilágyi Albert.

Történelem, 3 óra. Tankönyv: Mangold Lajos Világtörténelem. I—II. Az ó-kor története, különösen a görög és római történet a nyugatrómai birodalom bukásáig. A történet előtti kor, a társadalmi állapotok fejlődése, a görög és a római államélet, családi és társadalmi viszonyok. A műveltség és tudomány fejlődése nyomon kísérve az ó-koron át. A korszakot alkotó események. A római császárság. A kereszténység alapítása és emelkedése.

Tompá Árpád.

Természetrajz, heti 2 óra. Tankönyv: Kriesch-Simonkai „Növénytan“ és Simonkai „Növényhatározó“ 16 jellemzőbb növényfajon a műnyelv összeállítására, nevezéstan, fajok, nemek, családok, osztályok diagnózisa. A növénytan fejlődése; mikroszkop alkalmazása; sejtek, szövetek. Sejtek tartalma, életmunkássága. Mesterséges és természetes rendszerek. A csapatok rendszeres ismerete tekintettel külső-, belső-tagoltságra, szaporodásra és fejlődésre. Mesterséges szaporítás. A honi flora általános jellemzése. A növényhatározó kezelése. Növényhatározási gyakorlatok. Két kirándulás.

Molnár Károly.

Vegytan, 2 óra. Tankönyv: Say Mór: A kísérleti vegytan alapvonalai. A vegytan fogalma és köre. A vegyületek és keverékek közt levő különbség. Az oldatok és tulajdonságaik. A folyadékok gázfelnyelő képessége, különösen a légnyomás és hőmérsék-

let befolyásával szemben. Vegybomlás és vegyületképződés. Az elemek fogalma s azok tulajdonságai. A Gay-Lussac és Mariotte-Boyle-féle törvények segítségével a tömecs- és parány-súly megállapítása. A vegyérték. Aljak, savak, sók. A sók vegyi szerkezete. Az elemek közül a fontosabbak, melyek az iparban alkalmaztatnak, részletesebben ismertettek.

Dr. Solymossy Lajos.

Mennyiségtan, 5 óra. Tankönyv: König Gy. „Algebra“ 2-ik füzet és Lutter „Mértan.“ a) Algebra: A múlt évi tananyagnak rövid átismétlése után, az elsőfoku egyenletrendszerek. Kéttaguak magasabb pozitív egész hatványainak meghatározása a Pascal-féle háromszög felhasználásával. A számtani haladvány. Számolási műveletek gyökkémmenyiségekkel. Többtaguak második gyökere. A másodfoku egyenlet. Többtaguak harmadik gyökere. b) Geometria: Az egész planimetria.

Csehély Adolf.

Ábrázoló geometria, 2 óra. Tankönyv: Suppan Ábrázoló geometria. A pont, vonal és síkra vonatkozó stereometriai tételeknek rövid tárgyalása után a pont, egyenes vonal, sík, síkidomok, egy képsíkon való ábrázolása orthogonális projectióban. Ugyanaz két képsíkon, hozzávéve a kocka, hasáb és gúla ábrázolását s e testek hálójának kifejtését. Az elősorolt feladatok rajzolása.

Csehély Adolf.

Szabadkézi rajz, 2 óra. I—II. időszakban. Klomplikáltabb domboru ékitmények gipsz után. III. időszakban színezett ékitmények síklapok után. Váradi S. és Andel mintái után.

Fankovich Gyula.

Torna, 2 óra. Tanyanyag, mint a IV. osztályban.

Dr. Vajda Emil.

VI. osztály.

Osztályfőnök: Tompa Árpád.

Magyar nyelv, 3 óra. Tankönyvek: Greguss Á. „Magyar költészetten.“ Névy László. „Olvasmányok.“ Greguss-Beóthy Magyar balladák“ Verstan. Költeménytan. A versek elemeiről. A versek nemeiről. A költemények elemeiről. A költemények nemeiről. A belvilág költészetéről. A külvilág költészetéről. Olvasmányok: mondák; regék; legendák; Zrínyiász; Zalán futása; Dorotya.

Románczok ; idyllek ; szatírák. Oktató epikai művek. Lyrai költemények a legjelesb magyar költőktől. Arany balladáái közül : V. László ; Az egi leány ; Ágnes asszony ; Szondi két apródja ; Bor vitéz. Katona : Bánkbán. Madách : Ember tragédiája. Tóth Ede : Falurossza. Kötelező magán olvasmányok : Jókai : Az új földes úr. Eötvös József br. : A falu jegyzője. Shakespeare : Julius Caesar. Szigligeti : Csikós. Csiky : Czifra nyomoruság. Csepreghi : Sárga csikó. Szász Károly : A világirodalom époszai. Kriza : Vadrózsák.

Pogány Kornél.

Német nyelv, 2 óra. Tankönyv : Heinrich G. Német tan- és olvasó könyv. II. k. *Végzett tananyag* : költészettan magyar. poetikával párhuzamosan. Olvasmányok : Der Pilgrim von St. Just. Irin. Adler und Taube (Göthe). Leichter Sinn (Geibel). Der Erlkönig, Der Sanger (Göthe). Der Ring des Polykrates (Schiller). Des Sängers Fluch Uland). Die Grenadiere (Heine). I. Gesang des „Oberon“ von Wieland. Ekkehardt (Scheffel). Das Schloss Boncourt (Chamisso). Volklied, Wanderers Nachtlid, Trost in Thränen, Heidenröslein (Göthe). Kassandra (Schiller). Monolog aus Wilhelm Tell (Schiller). Prolog aus Jungfrau von Orleans. Könyvnelkül tanult költemények az olvasott dalok, elégiák, balladák és a monolog. Magánolvasmányok : Hermann und Dorothea (Göthe). Die Jungfrau von Orleans (Schiller). Kéthetenként egy írásbeli dolgozat, összesen 18.

Hann Károly.

Francia nyelv, hetenkint 4 óra. Tankönyv : Hófer Károly „Rendszeres francia nyelvtana.“ Olvasmány : Sandeau, Mlle de la Seigliere cz. drámája végig és Voltaire Charles XII. cz. művének 4. fejezete. Egyes részletek könyvnelkül való tanulása.

Dr. Szilágyi Albert.

Történelem, 3 óra. Tankönyv : Csuday Jenő. „Világtörténelem.“ II—III. k. A germán népek megtelepedése a római birodalom területén 375—500. A görög császárság és az arab hatalom 500—800. A karolingek és a pápai szék. A középkori intézmények virágzása 800—1250. Államalakulások. A császárhatalom tetőpontján. Keresztes háborúk. A pápai hatalom tulsúlyban a világi fölött. Miveltségi és társadalmi viszonyok : Tudomány, költészet, városok keletkezése. Ipar és kereskedelem. A parasztság helyzete. Képzőművészetek. A középkori intézmények

bukása 1250—1500. Törekvések a közép. hatalom fokozása és szilárdítására. A hűbérség hanyatlása. A renaissance. Műveltségi és társadalmi átalakulás. Tanulmányok. Ujkor. A fölfedezések és reformáció 1500—1648. A fölfedezések kora 1492—1530. A reformáció Németországban 1517—1555. A reformáció elterjedése Európában és hatása az államok politikai történetére. Fejedelmek és népek versengése a politikai vezérszerepért. Vallásháborúk és forradalmak. A harminczéves háboru 1618—1648.

Tompa Árpád.

Természetrész, heti 3 óra. Tankönyv: Thome-Paszlavszkí „Az állattan kézikönyve.“ Állati sejtek, szövetek (mikroskop), szervek, kapcsolatosan az életműködésökkel. Szellemi tevékenység, szaporodás, fejlődés. Az állatok rendszeres áttekintése az életmunkásság és a szervek közt lévő viszony folytonos kiemelése mellett

Molnár Károly.

Vegytan, 3 óra. Tankönyv: Say Mór. A kísérleti vegytan alapvonalai. A szénenyvegyek fogalma: a szénony négy vegyértékűségéből levezethető vegyületek és képződésük. A szerves testek elemzése; az elemzési eredményekről a vegyület tömecskepletének levezetése és annak correctioja a gőzsűrűség alapján. A különböző képletek. Isomeria, metameria és polymeria. Szénhidrogének; telített és telítetlen szénhidrogének. A szénhidrogének hallogen és nitro származékai. A szénhidrogének hidroxil származékai — alkoholok. Aldehidek és ketonok. Szerves savak. Egyszerű, kevert és összetett éterek. Szénhidrátok. Glykosidok. Aromás testek — bensol és származékai. Illó olajak és gyanták. Festőanyagok. Cyánvegyek. Alkaloidok. Protein anyagok. *Dr. Solymossy Lajos.*

Mennyiségtan, 4 óra. Tankönyv: Kőnig Gy. „Algebra“ III. és IV. r. és Lutter „Mértan.“ a) Algebra: Az előző év anyagának, nevezetesen a hatványok és gyök mennyiségekkel való műveletek, valamint a másodfoku egyenletek ismétlése. A hatványozás általánosítása, negatív és törtkitevők alkalmazása, a gyökvonás beható tárgyalása, a számrendszerek, a logaritmus, a Briggs-féle logaritmusok, kiszámításuk, alkalmazásuk, kamatos-kamat számítás, geometria haladványok és alkalmazásuk a járadék számításra és kölcsönök törlesztésére. b) Geometria: A stereometriából az egyenesek és síkok átmetszései, egyenközü egyenesek és

síkok, a testszöglet, a polyederekre vonatkozó általános tantételek, hasáb és gúla felszíne és köbtartalmának számítása. Goniometria és trigonometria. Havonként 1 házi dolgozat.

Barabás Jenő.

Ábrázoló geometria, 2 óra. Tankönyv: Suppán „Ábrázoló geometria.” A pont, egyenes és sík ábrázolása a négy térnegyedben. Az egyenes különböző helyzetei, hajlás szöge, valódi nagysága. Párhuzamos és egymást metsző egyenesek. A sík helyzetei. Párhuzamos és egymást metsző síkok. A pontnak, egyenesnek és síkidomnak a képsíkokra vetett árnyéka. A síkra merőleges egyenes, merőleges távolságok, hajlásszögek. A pontnak, egyenesnek és síkidomnak árnyéka tetszőleges síkra. A felsorolt feladatok rajzolása.

Csehély Adolf

Szabadképi rajz, 2 óra. Domboru ékitmények, teljes árnyéklással, emberi fejek és színezett díszítmények, síklapokról Anđel után.

Fankovich Gyula.

Torna, 2 óra. a) Szabadgyakorlatok. Az alsóbb osztályokban tanult gyakorlatok és azok összetételei kézi szerekkel és azok nélkül. Futás 8—10 percig. Birkózás. Gyakorlatok súlyzókkal és buzogányokkal. b) Rendgyakorlatok. A katonai rendgyakorlatokból: A szakasz felállítása és beosztása; igazodások, sornyitás: arcvonal mozdulatok, rendek- és kettős rendekből. Hatos és nyolczas sorok és sortestek alakítása; különböző vonulások rendes és futólépésben. c) Szergyakorlatok. Az előző osztály szereit, kiválóan korlát, nyújtó, vízszintes létra, ló- és bakugrás, rudugrás, súlyemelés, súlydobás, gyűrűhintán nehezebb gyakorlatok, körhintán is; kötélhuzás; különböző tornajátékok; labdajátékok rendszeren az óra végén. Kirándulások.

Dr. Vajda Emil.

VII. osztály.

Osztályfőnök: Hlatky Miklós.

Magyar nyelv és irodalom, 3 óra. A magyar irodalom története a legrégebb kortól Kisfaludy Károlyig. Az egyes korszakok jelleme, emlékei, írói és alkotásai, azok időszaki vagy messzebbható jelentőségének szabatos meghatározásával. Behatóbban tárgyalattak: a halotti beszéd; legendák; ének Pannonia megvéte-

léről; zoltárénekek, fordítások; Balassi Bálint, Pázmány Péter, Szenci Molnár Albert, Zrinyi, Gyöngyösi, Bod Péter, Mikes, Faludi, Révai, Bessenyei György, Gvadányi, Kazinczy, Kármán, Csokonay, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi és Kölcsey. Végül: Az egész tananyag csoportosítása 1. nyelvészeti, 2. szorosb értelemben vett irod. történeti szempontból és osztályozással. Olvasmányok: A kézi könyv összes szemelvényei. Szaválás gyakorlása.

Dr. Vajda Emil.

Német nyelv, 2 óra. Tankönyv: Dr. Heinrich G. Deutsches Lehr- und Lesebuch III. rész. Végzett tananyag: Klopstock, Lessing. Wieland, Göthe, Schiller élete és munkássága. Olvasmányok: Aus Lessing: „Sinngedichten“ 1–5. Das Lied von der Glocke (Schiller). Klage der Ceres (Schiller). Die Neujahrsnacht eines Unglücklichen (Jean Paul). Das Kind der Sorge (Herder). Der Fischer, Mignon (Göthe). Schäfers Klagelied (Göthe). Klingers „Zwillinge“ Haller, Kleist, Klopstock (Schiller). A költői olvasmányok könyv nélkül. Magánolvasmány: Emilia Galotti, Minna vom Barnhelm (Lessing). Die Räuber. Havonként egy házi írásbeli dolgozat, száma 9.

Hann Károly.

Francia nyelv, 3 óra. A 17. és 18. század irodalmának rövid jellemzése, különösen a drámai irodalom fejlődése. Olvasmányok. Molière: L'avare. I—IV. felv. Molière: Les femmes savantes. Második felv. 7. jel. Harmadik felv. 5. jel. Racine. Phèdre I—V. felv. Le roman d'un jenne homme pauvre. Elejétől végig. Emlézés L'avare-ból, Les femmes savantes-ból és Phèdre-ből. — Magánolvasmány: Sandeau: Mlle de la Seiglière.

Dr. Róssa Géza.

Történelem, 3 óra. Tankönyv: Csudai J. Világtörténelem III. és IV. k. Varga Ottó: Politikai földrajz 3-ik jav. k. Az új és legújabb kor története napjainkig. Európa 6 nagyhatalmasságu államának és gyarmatainak, valamint az Egyesült-Államok politikai földrajzának ismertetése.

Tompá Arpád.

Természetrajz. Tankönyv: Roth Samu „Ásvány- és földtan“. Ásványtan: Az ásványok természettani, vegytani tulajdonságai, előfordulási viszonyai, bányászata. 60 nevezetesebb ásványfaj. Földtan: A geológiai tényezők és hatásuk egymásra. Kőzetek képződése, szövete, elhelyezkedése a szilárd földkéregben. A főbb

összetett kőzetfajok. A föld története korszakonként, jellemzőbb kőületeivel együtt. Minden szakasznál különösen kiemeltük hazai viszonyainkat. 1 kirándulás.

Molnár Károly.

Természettan, 4 óra. Tankönyv: Fehér Ipoly „Kísérleti Természettan“-a. Az általános mozgástan, erőműtan. A szilárd, cseppfolyó és légnemű testek erőműtana Haugtan. A hang keletkezése, terjedése egynemű, változó sűrűségű közegben, magassága. A különböző hangébresztők. Consonantia, resonantia; a hang elemzése. A hang visszaverődése, törése, elhajlása, találkozása. A Doppler-féle törvény.

Hlatky Miklos.

Mathematika, 4 óra. Tankönyv: König „Algebra“, IV. füz. és Lutter „Mértan“. a) Algebra: A másodfoku függvény és másodfoku egyenlet elmélete kapcsolatban a komplex számokkal. Másodfokuakra redukálható felsőbb fokú egyenletek megoldása. Az algebra és geometria kapcsolata. Az elsőfoku határozatlan egyenlet megoldása. A végtelen geometriai haladvány. A permutatio, combinatio és variatio s a binomialis tétel pozitív egészszámu kitevőkre. A harmadfoku egyenlet. b) Geometria: A henger, kúp, csonka kúp, gömb s a gömb részeinek leírása, felszínök és térfogatuk. A gömbi kétszög s a gömbi háromszög. A gömbi háromszög alapképletei. A derékszögű s a ferdeszögű gömbi háromszög megoldása s ennek alkalmazása a föld két pontja egymástól való távolságának meghatározásánál. A pont derékszögű koordinátái s ezzel kapcsolatban két pont távolsága, a két pont távolságát adott arányban osztó pont koordinátái, a két ponton keresztülmenő egyenes hajlása. Az egyenes egyenletének különféle alakjai. Pontra és egyenesre s két egyenesre vonatkozó feladatok.

Dózsa Jakab.

Ábrázoló geometria, 2 óra. Tankönyv: Suppan „Ábrázoló geometria“. A hasáb, gúla, henger, kúp, gömb s a forgástestek ábrázolása könnyebb helyzetekben. Alkotók, pontok ábrázolása e testeken. E testeknek síkkal és egyenessel való metszései, hálói és érintő síkjai. Affinitás és collineatio a síkmetszéseknél. A pont, az egyenes és a síkidom árnyéka a testre. A testnek árnyéka a képsíkokra. A testnek árnyéka más testre. A testnek saját árnyéka. A felsorolt feladatok rajzolása.

Dózsa Jakab.

Szabadkézi rajz, 2 óra. Gazdagabb domboru ékitmények, stil-

nemű oszlopfők, párkányok, pillérek, különféle rajzmodorban. Szinezett diszitmények Audel és Racinet polychromjai után. Embéri fejek és testrészek jó mesterek reprodukált kézirajzai után.

Fankovich Gyula.

Torna, 2 óra. Tananyag, mint a VI. osztályban.

Dr. Vajda Emil.

VIII. osztály.

Osztályfőnök: **Pogány Kornél.**

Magyar irodalom, 3 óra. Tankönyv: Beöthy Zs. „A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése“ I–II. A régibb korok és az új kor ismételése és összefoglaló áttekintése után a magyar nemz. irod. fejlődését tárgyaltuk 1820-tól napjainkig. A kor jellemzése és mivelődés tört. viszonyok megismertetésén kívül, különös gondot fordítottak arra nézve, hogy az ifjak valamely költői műfaj egyes remekein kívül, az illető műfaj fejlődési történetét is képesek legyenek a legrégebb időktől napjainkig levezetni. A remekművek elemzése alkalmával az előző osztályban eltanultak ébrentartása céljából retorikai, poetikai és nyelvtani kérdések tettek folyvást. Részletesebben tárgyaltuk: az 1820-ik évvel kezdődő reformtörekvések: Kisfaludy Károly; Katona J.; Vörösmarty; Czuczor; Jósika; Eötvös; Kemény Zs.; Bajza; Tompa; Petőfi; Arany; Szigligeti; Madách; Jókai; Gyulay; Szász K.; Lévy; Endrődi; Csiky G.; Váradi Antal; Vajda János stb. A pol. szónokok közül: Széchenyi; Deák; Kossuth. A történeti és nyelvészeti legújabb kutatások eredménye.

Pogány Kornél.

Német nyelv, 2 óra. Tankönyv: Heinrich G. Tan- és olvasókönyv III. rész. Elvégzett tananyag: A romantikusok, az ifjú Németország, e két iskola hatása a modern tudományokra. A legnevezetesebb prózai írók. Olvasmányok: Belsazer (Heine). Die Wallfahrt von Kevlár (Heine). Der Zigeunerbube im Norden (Geibel). Der Blumen Rache (Freiligrath). Die drei Zigeuner. Die drei Indianer (Lenau). Ein Gewitter im Steinkar (Stifter). Über Lesen und Bücher (Schopenhauer). „Aus den Reisebildern“ (Heine). Der Cypressensumpf. Das Gewitter. Konradins Ende. Die südamerikanische Steppe. A költői olvasmányok könyv nélkül. Magánolvas-

mány. Die Braut von Messina (Schiller). Iphigenie auf Tauris. Egmont. Havonként egy házi írásbeli dolgozat, összesen 8.

Hann Károly.

Francia nyelv, 3 óra. Tankönyv. Hofer Károly: Prózai olvasmányok. V. Hugo Ruy Blas cz. drámájának olvasása elejétől végig, méltatása, elemzése lélektani s drámai szempontból. Viktor Hugo élete és művei. A romantikus iskola. 1. Béranger: Les hirondelles. 2. Reclus: La France. 3. Nisard: La poésie au XIX-e siècle. 4. Nisard Béranger. 5. Aroge: Fresnel sa vie et ses oeuvres. 6. Sully Prudhomme Priere. 7. Musset Stancer à Ninon. Emlézés az 1., 6. és 7. sz. költemény s Ruy Blas egyes jelenetei. Magánolvasmány: La famille Fourchambault.

Dr. Rózsa Géza.

Történelem, 3 óra. Tankönyv: Mangold Lajos „A magyarok oknyomozó történelme“. Őskor. Honfoglalás. A keresztény monarchia megalapítása. Arany bulla. Átmenet a hűbériségbe. Renaissance. Mátyás kora. A köz- és főnemesség küzdelme. Az ország hanyatlása. Nemzeti és vallási ellentétek. A fölkelések kora. A nemzet és a dynastia kibékülése. Reformtörekvések, kísérletek, küzdelmek és ezek végeredménye az 1848-iki alkotmányban.

Pogány Kornél.

Természettan, 5 óra. Tankönyv: Fehér Ipoly. „Kísérleti természettana.“ Az előző osztály tananyagának áttekintő ismétlése az energia megmaradása szempontjából. A meleg, hőmérsék, hőforrások, a meleg terjedés módjai és törvényei. A meleg mennyiség mérése. A meleg hatása a testek térfogata- és halmazállapotára. A meleg és légnemek feszítő ereje közti összefüggés. A párák és gőzök feszítő ereje, sűrűsége. A körlég páratartalma. A meleg átalakulása mechanikai munkává. Statikai elektromosság. Alapkísérletek és tűnények. Az elektromos mértékegységek. Légköri elektromosság. A dinamikai elektromosság keletkezése, különböző hatásai. Az elektromosság és mágnesség közötti összefüggés, természetes, mesterséges mágnesek, hatásuk a különböző testekre és egymásra; mágneses mértékegységek. Az Ohm-féle törvény, vezetési ellenállás. Az áramok kölcsönös hatása, az elektromos mértékegységek. Inductio. A hő, mint elektromosság forrás.

A cosmographia elemei. A föld alakja, méretei, mozgásai, az

ezekből keletkezett tünemények. Az égi coördinata rendszerek. Az időmérés, az égi testek nemei. A nap, hold, s a naprendszer égi testei. A napos és éves parallaxis Az égi testek távolsága, méretei, mozgásaik.

Hlatky Miklós.

Mennyiségtan, 3 óra. Tankönyv: Lutter „Mértan.“ Analytikai geometria, a pont és egyenes s az ezekre vonatkozó feladatok áttekintő ismétlése. Coördinata rendszerek transformatiója s az egyenesre vonatkozólag tanultaknak kibővítése. A kör egyenlete és annak tárgyalása, kör és egyenes, tengens, normális, subtangens, subnormális, két kör viszonylagos helyzete. Az ellipsis, hyperbola és parabola, mint geometriai helyek, tulajdonságaik kutatása és ide vonatkozó feladatok megoldása. Érintőik és normálisuk mint a körnél. Az V., VI. és VII. osztály tananyagának rendszeres ismétlése. Havonként 1 házi dolgozat.

Dóssa Jakab.

Ábrázoló geometria, 2 óra. Kézikönyv: Suppan: „Ábrázoló geometria.“ A perspectiva alapfogalmai. A metszés módszere és alkalmazása a kocka, hasáb, gúla, henger és kúp perspectivicus ábrázolására. A főpont, a távolság, a távolsági kör s a távolsági pontok. A pont ábrázolása. Az egyenes és sík ábrázolása főelemei által. A specialis helyzetek. Egyenlőközü egyenesek. Az egyenes lefordítása és felállítása vetítő síkjával. Az egyenes hossza és a képsíkhöz való hajlásköze. Adott hosszúság felrakása az egyenesre. Az egyenes osztása. A síkban fekvő egyenes és pont. Metsző és torzgyenespár. Síknak egyenesen vagy ponton való átfektetése. A sík lefordítása és felállítása. A sík hajlásszöge a képsíkhöz. A síkidom képe. Collineatio a síkidom és képe között. A síkkal egyenlőközü egyenes. Egymással párhuzamos és egymást metsző síkpár; két sík metezési vonala. Az egyenes és sík átdőfési pontja. A síkra merőlegesen álló egyenes. A pont távolsága az egyenestől és síktól. Párhuzamos egyenesek és síkok egymástól való távolsága. A kocka, hasáb, gúla, henger és kúp perspectivikus ábrázolása, e testek árnyékának szerkesztése. A felsorolt feladatok rajzolása. Geographiai fokhálózatok készítése orthographikus, stereographikus, centrikus, projectioban.

Dóssa Jakab.

Szabadkézi rajz, 2 óra. A VII. osztály tananyagának folytatólagos gyakorlása, féldomboru és domdoru fejek rajzolása teljes árnyékolással 2 krétával és színezett sík díszítmények Racynet polychromjai után.

Fankovich Gyula.

Torna, 2 óra. Tananyag, mint a VI. osztályban.

Dr. Vajda Emil.

Írásbeli dolgozatok.

A) Magyar nyelv.

V. osztály. 1. Nevezetesebb szokások Erdély régi magyarjainál (Apor után). 2. Mátyás az igazságos (jellemzés, Salamon „Hunyadiak kora“ cz. műve után). 3. Mikes, mint prózairó (értékezés). 4. Kemény „Zord idők“ cz. regénye alapján „Buda elfoglalása“. 5. A történelem az élet mestere. Kria. 6. Kölcsey Ferencz: Kazinczy Ferencz fölött tartott emlékbeszédjének vázlata. 7. Meleg szeretettel függj a hon nyelvén (Bizonyítás belső és külső érvekkel). 8. Miért nem került Sokratos a halált? 9. Buzdító beszéd kirándulás érdekében.

VI. osztály. 1. A költészet művészete (Horatius után). 2. Berzsenyi „Magyarokhoz“ cz. ódájának műmagyarázata. 3. „Kádár Kata“ cz. népballada tárgya ősi sándori versformában. 4. A „Zrinyiász“ mint a ker. magy. műéposz remeke. 5. A növények szerepe a természet háztartásában (Értékezés). 6. A monda, rege és legenda lényege (Poetikai érték.) 7. A tavasz ébredése (Költői leírás). 8. Arany János balladáinak lélektani alapja. 9. A színművészet nemesítő hatása.

VII. osztály. 1. Legrégibb verses maradványunknak, a Pannoniás énekek magyarázata tartalom és forma tekintetében. 2. Meenyiben bizonyul igaznak ama mondás Balassánál, hogy az „igazán költői mű, hű tükre a költői egyéniségnek“. 3. A tanulás és önképzés nemesíti az életet. 4. Mily költői fajoknak lett bölcsőjévé a XVI-ik század s mily fejlődést mutat a magyar iroda-

lom e korban? 5. Szabadon választott tétel. (Előleges bejelentéssel). 6. Berzsényi „A magyarokhoz“ cz. ódájának széptani fejtegetése (iskolai). 7. Kazinczy elvei a nyelvújítás terén. 8. A dráma rövid elmélete Kölcsey „Körner Zrinyijéről“ irt tanulmánya alapján. 9. Gvadányi „Peleskei Nótárius“-ának célja és hatása.

VIII. osztály. 1. Miért oly erős a magyar emberben a hazaszeretet? 2. A magyarok műveltségi állapota a vezérek korában. 3. Vörösmarty Zalán futásából, Árpád és Zalán jellemzése. 4. Jósika Miklós br. „Utolsó Báthory“ czimű regénye főbb alakjainak jelleme. 5. Földünkön minden élet, minden erő forrása a nap. 6. Magyarország fekvésének földirati előnyei és hátrányai. 7. A XVIII. század irodalmi hanyatlásának okai. 8. A társadalmi állapotok befolyása az irodalomra.

B) Német nyelv.

V. osztály. 1. Das Leben auf dem Marktplatze an einem Wochenmarkte. 2. Der Sonnenaufgang. 3. Beschreibung einer holländischen Landschaft. 4. Der Handschuh. 5. Eine Ueberschwemmung. 6. Inhalt der 1. Sc. des 1. Aufz. aus Wilhelm Tell. 7. Ein Maifest. 8. Athen und Sparta.

1. Hilderand und Hadubrand. 2. Karácsonyék. 3. Edward. 4. Erlkönig. 5. A bűvész inas. 6. Sebus Johanna. 7. A buvár. 8. Polycrates gyűrűje. 9. Ibycus Darvai. 10. Pókainé.

VI. osztály. 1. Erlkönig nach Inhalt und Form. 2. Wesen und Eintheilung der Poesie. 3. Inhalt des 1. Ges. aus Hermann u. Dorothea. 4. Das Epos und dessen Arten. 5. Adler und Taube. 6. Charakteristik der Personen aus Hermann und Dorothea. 7. Prolog von Schillers Jungfrau von Orleans. 8. Unterschied des Epos und Dramas.

1. A Nibelungenének. 2. Buda halála. 3. Gudrun. 4. Parci-val. 5. Tristan und Isolde. 6. Reineke Vos. 7. Oberon. 8. János vitéz. 9. Cid.

VII. osztály. 1. Oberon (ford.). 2. Wo rohe Kräfte sinnlos walten, da kann sich kein Gebild gestalten. 3. Klopstock und Wieland. 4. Die Personen in Minna von Barnhelm. 5. Egmont (ford.). 6. Die dramaturgischen Reformen Lessings. 7. Die Fabel aus Emilia Galotti. 8. Tell Vilmos (ford.). 9. Die Eisenbahnen

als Verkehrs- und Beförderungsmittel. 10. Die Fabel aus Schillers Räuber.

VIII. osztály. 1. A régi germanok szokásai (ford.). 2. Die Spektralanalyse und deren Anwendung. 3. Der Gegenstand der Petöfischen Lyra. 4. Die Fabel Aus Schillers Braut von messina. 5. A német irodalmi nyelv. (ford.) 6. Charakteristik der Lenau-schen Lyrik. 7. Die Fabel aus Iphigenie auf Tauris. 8. A lovag-ság (ford.).

C) Francia nyelv.

V. osztály. Házi. 1. Les quatre saisons. 2. Petites anecdotes. 3. Le grillon et le papillon. 4. Les deux amis. 5. L'anneau de Polycrate. 6. L'hiver. 7. Le passereau et le renard. 8. La mort de Ladislai Hunyadi. 9. Couronne et épée.

VI. osztály. 1. Fenelon et le duc de Bourgogne. 2. Lettre de Christophe Colomb. 3. L'art poétique de Boileau. 4. Cresus et Solon. 5. L'assiege de Belgrad. 6. Le marquis de la Seiglière. 7. Caractère de Bernard et Helene. 8. Le sujet de la Mlle de la Seiglière. 9. Caractere de Charles III. 10. Pierre Alexiovicz fondateur de la Russie moderne.

VII. osztály. Havonta egy házi dolgozat. Madame de Sévigné. Apologie de Cicéron. Colbert. Sully. Mort de Jeanne d'Arc. Les Gaulois. Vie de Racine (2 dolg.). Le sujet d'Andromaque. Mille années. Egy dolgozat a nyelvtan ismétlésére. Összesen 11 dolgozat.

VIII. osztály. Les grandes nations. Les aérostats. Charlemagne. Louis le Saint. Louis XIV. et Colbert. La défaite de Mohács (3 dolgozat). La poésie de Victor Hugo. Havonta egy, összesen 9 dolgozat.

D) Az írásbeli érettségi vizsgálat tétel.

a) *Magyar nyelv:* 1. Petöfi és Arany népies költészete. 2. Miért csatlakozott Szt. István a magyar nemzettel a római és miért nem a görög egyházhoz? 3. A vegytan szerepe a közéletben.

b) *Német nyelv:* 1. A régi germánok szokásai (fordítás). 2. Charakteristik Königs Mathias (szabad dolgozat).

c) *Francia nyelv*: Egy kis francia elbeszélés (Un petit récit français).

d) *Mennyiségtanból*: a) algebrából:

$$\log \sqrt{7x+4} + \log \sqrt{2x+3} = 1 + \log 1.5$$

Meghatározandó x értéke.

b) geometriából:

Az $y^2 = 12x$ parabola fókuszán át hirt vonunk, mely az x tengellyel 60° -u szöget alkot. Meghatározandó ezen hur hossza és az ezen hur végpontjaiban vont érintők által bezárt szög.

V.

A szertárak 1896–97. évi gyarapodása.

A) Tanári könyvtár.

A jelenlegi állapot összehasonlítva a múlt tanévvel.

	Kötet- szám	Füzet- szám	Érték	
			ft	kr
Az 1895/96. tanév végén volt .	3851	148	11528	59
Az 1896/97. tanévi gyarapodás .	136	90	539	93
Összesen .	3987	238	12068	52
Ajándék	11	—	29	60
Szerezmény	125	90	510	33

B) Ifjúsági könyvtár.*A jelenlegi állapot összehasonlítva a múlt tanévvel.*

	Kötet- szám	Füzet- szám	Érték	
			frt	kr
Az 1895/96. tanév végén volt .	1402	250	1559	85
Az 1896/97. tanévi gyarapodás .	130	—	119	79
Összesen .	1532	250	1679	64
Ajándék	4	—	2	04
Szerezmény	126	—	117	75

C) Földrajzi szertár.

A szertár áll 134 drb földgömb-, térkép- és képből, összes értéke 602 frt 68 kr.

D) Természettani szertár.

A szertár áll 375 drbból. Összes értéke 3214 frt 70 kr.

E) Szabadkézi rajzszertár.

A szabadkézi rajzszertár áll: 97 drbból 474 frt 55 kr értékben.

F) Természetrajzi szertár.

A szertár áll: 2058 drbból. Összes értéke 2158 frt 87 kr.

G) Kémiai szertár.

A szertár áll: 622 drbból 1606 frt 74 kr értékben.

H) Geometriai szertár.

Ajándék. Dózsa Jakab tanár ajándéka: 1 drb egyágu forgási hyperboloid 2 frt. 1 drb szemléltető minta a pont és az egyenes centrális ábrázolásához 2 frt 50 kr. 1 drb szemléltető

minta a sík centrális ábrázolásához 5 frt. Szemléltető készülék a forgási felületek származásához (1 forgató készülék és 10 sodronyminta) 4 frt. Összesen 14 drb 13 frt 50 kr értékben.

A szertár áll 293 drbból 669 frt 55 kr értékkel.

I) Butorzat.

A tantermek és szertárak butorzata áll 724 drbból 8984 frt 66 kr értékben.

K) Tornaszertár.

A tornaszertár áll 365 drbból 865 frt 82 kr értékkel.

L) Éremgyűjtemény.

A gyűjtemény áll 109 drb ezüst- és rézpénzből 10 frt értékben.

M) Történelmi muzeum.

A gyűjtemény áll 49 drbból 169 frt 80 kr értékben.

VI.

Kimutatás

a sz.-udvarhelyi áll. főrealiskola különböző pénzalapjairól.

I. Zenekari alap.

Bevétel		Kiadás	
frt	kr	frt	kr
1	1895/96-ról átjött a) 918. sz. bet. k. 717-19 b) 660. sz. " " 915-26	1632	45
2	Tanulók 1895/96. évi hátráléka	10	95
3	Tanulók 1896/97. évi adománya	140	20

	Bevétel		Kiadás	
	frt	kr	frt	kr
4 Kamat a 918. sz. betét után 1896-ra . . .	36	29		
5 " a 660. sz. " " " . . .	55	51		
6 Zene és ének tanításért			180	
7 Zenedarabok és másolásukért			18	79
8 Betét az udv. megy. tak. pénztárnál 918. sz. b. k. 752.48				
9 Betét a zálogkölc. intézetnél a 660. sz. b. k. 923.13			1675	61
Összesen :	1875	40	1875	40

II. Tápiintézeti alap.

1 1895/96-ról átjött: a) 3000 k. névért. járadék kölcs. kötv. 1417.50				
b) Betét az udv. megy. tak. pénzt. 842. sz. b. k. 1089.50				
c) Bet. a zálogkölc. int.-nél 692. sz. b. k. 592.91	3099	91		
2 Kamat: a) a 842. sz. betét után 1896-ra . . .	55	12		
b) a 692. sz. betét után 1896-ra . . .	34	68		
c) a járadék kölcs. után 1896. decz. 1. és 1897. jun. 1.	60			
8 A székelyegyleti tak. pénzt. adománya . . .	75			
4 Az udv. megy. tak. pénzt. adománya . . .	25			
5 Nyugtabélyegek			120	45
6 6 tanulóknak ebéddel való ellátásáért . . .				
7 1897/98-ra át megy: a) 3000 k. névért. járadék kölcs. kötv. 1417.50				
b) Betét az udv. megyei tak. pénzt.- nál 842. sz. b. k. 1144.62				
c) Betét a zálogkölc. int.-nél 692. sz. b. k. 667.14			3229	26
Összesen :	3349	71	3349	71

III. Kórház alap.

Alapítva dr. Ráczkövy Sámuel ur által.

1 1895/96-ról átjött az udv. megy. tak. pénzt. 550. sz. bet. könyvén	345	73		
2 Kamat 1896-ról	17	68		
3 Dr. Bácskövy Sámuel ez évi adománya . . .	50			
4 1897/98-ra át megy az 550. sz. betétkönyvön			413	41
Összesen :	413	41	413	41

IV. Zenejuttalmazási alap.

	Bevétel		Kiadás	
	frt	kr	frt	kr
1 1895/96-ról átjött az udv. megy. tak. pénzt. 753. sz. b. könyvéu	126	24		
2 Kamat 1896-ról	6	37		
3 1897/98-ra átmegy a 753 sz. bet. könyvön			132	61
Összesen :	132	61	132	61

V. Tankönyv alap.

1 Hangverseny jövedelme	58	30		
2 Jubileumi bankett költségeiből fennmaradt .	16	20		
3 Zálogkölc. int. adománya	10			
4 Bélyegre				
5 1897/98-ra átmegy az udv. megy. tak. pénz- tár 812. sz. b. könyvéu			84	07
Összesen :	84	50	84	50

VI. Gyertyánffy-téle alap.

Alapítva Gyertyánffy testvérek cég által.

1 Az alap kamata	6			
2 Tornajutalom fejében			5	
3 1877/98-ra átmegy			1	
Összesen :	6		6	

VII. A tanárkar jubileumi alapítványa.

1 A tanárkar részéről befolyt	353	30		
2 Gróf Haller János főispán ur adománya .	100			
3 1897/98-ra átmegy				
a) A zálogkölc. int. betétkönyvéu . . .			353	30
b) Az udv. megy. tak. pénzt. betétkönyvéu			100	
Összesen :	453	30	453	30

Sz.-Udvarhelytt, 1897. június 10.

Hlatky Miklós,
az alapok kezelője.Megvizsgáltuk és helyesnek találtuk.
Sz.-Udvarhelyt, 1897. juu. 11.*Molnár Károly,*
Dózsa Jakab.

VII.

Rendkívüli tantárgyak.

a) Latin nyelv.

Tanította : Mikó Pál dr.

I. Évfolyam. Hetenkint 4 óra. Tankönyv : Latin nyelvtan reáliskolák számára. Irta Pirchala Imre. Tananyag : Olvasás, hangsúly ; declinatio. Melléknévek. A nevek nemei jelentés és végzet szerint. A melléknév és főnév egyezése. A melléknévek fokozása. Adverbiumok. Praepositíók. Névmások ; számnevek. Nomina defectiva. Igeragozás cselekvő és szenvedő alakban. Verbum deponens et semideponens. Rendhagyó, hiányos és személytelen igék. Vocativus és locativus ; a városnevek szerkezete. Nom. és acc. c. inf. Participiumok és használatuk ; ablativus absolutus. Gerundium, gerundivum, supinum a mondatban. Fordítás : a tankönyv szöveggyakorlatai : 1—38 latin és magyar. Perzsa háborúk 1—2. Szógyűjtemény. Havonkint 2 írásbeli.

II. Évfolyam. Hetenkint 3 óra. Tankönyv : Pirchala Imre-féle Latin mondattan olvasmányokkal és gyakorlatokkal. Tananyag : Állitmány és alany ; egyezésük. A különféle casusok mondatnani szerepe, csoportosítva esetek és mondatrészek szerint. Jelző és értelmező. Szóvonzatok. Az állítás módjai. Fő- és mellékmondatok, kötőszavaik. Összetett és sajátos latin mondat szerkezetek. Oratio recta és obliqua. Fordítás : 1) A tankönyvből : 1—20 ; 24—25 ; 28—30. A világ négy kora, Újév napja, Arion (költemények, előbbi könyvnélkül is). Schmidt Attila gyakorló könyvéből ex abrupto : 7, 57—60, 62, 66, 71, 73, 75—78, 83—84, 88, 92, 94, 95, 97, 98, 106, 108. II. rész 44, 53, 57, 68—69. Szógyűjtemény. Havonkint 2 írásbeli.

III. Évfolyam. Hetenkint 3 óra. Tananyag : Sallustii Jugurthinum bellum I—XIV. c. M. Tullii Ciceronis Oratio in Catilinam I. cap. 1—9. P. Vergillii Maronis Aeneis Lib. II. 1—400 v.

Irodalomtörténeti és régiségtani adatok, vers-, alak- és mondattani fejtegetések. Szógyűjtemény. Havonként 2 írásbeli.

IV. Évfolyam. Hetenkint 3 óra. Tananyag: C. Cornelii Taciti Agricola 1—23 c. Qu. Horatii Flacci Opera Omnia: Carm. lib. I. 1, 4, 9, 14, 22, 23; lib. II. 1, 3, 7, 10, 17; lib. III. 1, 2, 3, 4, 13, 30; lib. IV. 7. Epodon 1, 7. Satirarum lib. I. 9. lib. II. VI. Libri de arte poetica versus nonnulli. Irodalomtörténet rövid vázlata. Régiségtani adatok; alak-, mondat- és verstani magyarázatok.

Latin nyelvet tanulók névsora és osztályzata:

I. Évfolyam.

Kovács Endre V. o. t.	2
Wagner Károly V. o. t.	2
Scholler Rudolf V. o. t.	2

II. Évfolyam.

Molnár Géza VI. o. t.	1
Steiner Mór VI. o. t.	1

III. Évfolyam.

Kiss Sándor VII. o. t.	2
Kupcsay Bernát VIII. o. t.	2

IV. Évfolyam.

Bekő Ferencz VIII. o. t.	2
Biró István VIII. o. t.	2

b) Gyorsírás.

Tanította: Csehély Adolf.

Hetenként 1 óra. Kézikönyv: Bódogh János „A magyar gyorsírás tankönyve“ II. kötet. Tananyag. A gyakorlati gyorsírás Gabelsberger-Markovits rendszere szerint.

A gyorsírást tanulók névsora és osztályzata:

Dömjén Lajos VII. o. t.	1	Kupcsay Bernát VIII. o. t.	1
Kiss Sándor VII. o. t.	1	Steiner Mór VI. o. t.	1

c) Ifjúsági ének- és zenekar.

Az ifjúsági ének- és zenekar dicséretesen működött ez évben is Dr. Vajda Emil zenetanár vezetése mellett. A vegyeskarnak 64 tagja volt s betanult az év folyamán 12 darabot. A zenekarnak tagjai voltak: Nagy Dénes, Kiss Sándor, Solymossy Ákos, Józsa

Mihály, Kovács Endre, Harth Frigyes, Jellinek Kálmán, Hersényi Árpád, Kertész Árpád, Gune Vilmos, Binder János, Markus Mihály, Müller János, Fabriczius Simon. A zenekar az év folyamán be-
tanult 8 új darabot. Ismételt 12 darabot a régiek közül. A
zenekar a vonós négyeseket is művelte. Az ifj. ének- és zenekar
több ízben működött nyilvánosan. Az intézet által rendezett már-
cius 15-iki hangversenyen, tanári jubileumon, az intézet fenn-
állításának negyedszázados jubileumán.

Jelentés a tornaversenyről.

A dévai kerületi tornaversenyen tanulóink közül 24-en vettek
részt dr. Vajda Emil tornatanár és Molnár Károly tanár vezetése
és felügyelete alatt. Tanulóink dicséretesen állották meg helyüket,
mert 2 (elsőrangú) arany érmet, 1 ezüst, 3 bronz érmet és 3 ok-
levelet hoztak haza. Arany érmet nyertek: *Aprili Ferencz* VII.
o. t. a 200 m. síkversenyből. (18 mp.) *Nagy Dénes* VII. o. t.
súlydobásból (8.59). Ezüst érmet nyert: Nagy Kálmán VI. o. t.
a távolugrásból (5.20). Bronz érmet nyertek: *Aprili Ferencz* (tá-
volugrásból). *Florián János* VII. o. t. (függeszkezből). *Nagy*
Dénes (függeszkezből). Oklevelet nyert: *Bozin Antal* és *Aprili*
Ferencz. Előbbi a távolugrásból, utóbbi a súlydobásból. Oklevelet
nyert az intézet a kötélhuzásból. Növendékeink magatartása igen
jó benyomást tett mindenfelé s dicséretekkel halmozták el, a hol
csak megjelentek. Kirándultak a Piski emlékszoborhoz s V.-Hunyad
várát, valamint a vashámort nézték meg, behatóan. Hazajöve az
ittthon maradt tanulótársak fogadták a vasútnál, s az igazgató
meleghangú beszédben üdvözölte őket.

Önképzőkör.

Az Eötvös József önképzőkör Pogány Kornél r. tanár vezetésével ez évben is megalakult. Alakuló gyűlését 1896. szept. 23-án tartotta meg.

A kör rendes heti gyűléseinek tárgyai: szavalatok és ezek rögtönzött bírálatai, irodalmi kísérletek bírálati és felülbírálatának felolvasása, adott tárgy felett rögtönzött vitatkozások, felolvasások stb. voltak; 25 rendes gyűlést és 2 díszgyűlést tartott a kör; továbbá rendezett — részben a saját pénztára, részben az önképzőkör kezdeményezése folytán, az ifjusági segítő-egyesület javára — tánczczal egybekötött és fényesen sikerült hangversenyt, melyet 1848. márcz. 15-iki nagy napnak emlékére, annak előestéjén, vagyis márcz. 14-én tartottunk meg.

Zárógyűlést május 9-én ünnepélylyel, a tanárikar jelenlétében, tartottuk meg. Ez alkalommal az ifjuság egy zene- és énekdarabbal közreműködött. Kováts Dénes pályanyertes és Nagy Dénes dicséretes munkájakat olvasták fel. A versenyszavalon jutalmat kaptak: Nagy Dénes VII. 4 koronát, Kupcsay Bernát VIII. 3 koronát, Florián János VII. 2 koronát.

VIII.

Név- és érdemsorozat.

I. Az érdemsorozatban használt számjegyek értelme.

- a) Előmenetelre nézve 1 = jó, 2 = jeles, 3 = elégséges, 4 = elégtelen.
 b) Magaviseletre nézve 1 = jó, 2 = szabályszerű, 3 = kevésbé szab.-sz.

II. Egyéb rövidítések magyarázata:

Ism. = ismétlődő, tm = tandíjmentes, ftm. = féltandíjmentes, fm. = felmentetett
 * = internatusbeli, r. k. = római kath., g. k. = görög kath., ev. ref. = evangélikus
 református, ág. ev. = ágostai evangélikus, unit. = unitárius, izr. = izraelita vallású,
 öszt. = ösztöndíjas.

Előkészítő osztály.

Osztályfőnök: Miklós Sándor.

A tanuló neve	Vallás	Magy. nyelv	Földrajz	Számítan	Rajz	Írás	Testgyakorl.	Ének	Magaviselet
Benczédi Mózes ev. ref.	2	2	3	2	3	3	3	.	2
Csép Gergely ev. ref.	1	2	3	2	1	1	2	.	2
Csép Ödön ev. ref.	3	3	3	3	2	1	2	.	2
Csont Jónás ev. ref.	3	4	4	4	3	3	3	.	2
5 Gáspár Tamás r. kath.	2	3	3	3	1	1	2	.	2
Keszler Dénes ev. ref.	2	3	3	2	2	2	3	.	1
Schneider Gusztáv ág. ev.	2	2	2	1	2	1	2	.	1
Schuller Albert ág. ev.	2	3	3	4	3	3	2	.	1
Staedel János ág. ev.	m	e	g	h	a	l	t	.	
10 Szabó Dezső r. kath.	3	2	3	2	3	3	3	.	1
* Weisz János ág. ev.	1	1	1	2	2	2	3	.	1
Zöld Sándor r. kath.	3	1	1	1	3	2	3	.	2

I. osztály.

Osztályfőnök: Dr. Vajda Emil.

A tanuló neve	Vallás	Magy. nyelv	Német ny.	Földrajz	Természetr.	Számítan	Rajz. geom.	Írás	Testgyakorl.	Ének	Magaviselet
Balázsi Rezső ev. ref. tm.	2	2	3	4	2	3	3	2	1		1
Birt. Balázs Móz. ev. ref. tm.	1	1	2	2	2	2	2	3	3		1
Boies Vilmos r. kath.	3	2	2	2	2	3	2	2	2	2	1
*Csizsár József ev. ref.	2	2	3	3	2	3	2	2	2	2	1
5 Frank János ág. ev.	2	3	2	3	3	3	3	3	3		1
Gagyai Dénes ev. ref. tm.	2	2	3	3	2	3	2	2	2	2	1
*Gaibel Aladár r. kath. tm.	2	1	1	2	2	1	2	1	2	1	1
Hart Gyula ág. ev. tm.	2	2	2	3	2	2	3	2	2	1	1
Hermann Károly ág. ev.	3	2	3	1	2	3	3	3	2		1
10 Hermann Lajos unit. tm.	2	3	3	3	2	3	3	2	3	2	1
*Jaeger Elemér r. kath. tm.	2	1	2	1	2	1	1	1	2	1	1
Jakabos György r. kath.	3	2	3	3	3	3	4	2	2		2
Jakabos Károly r. kath.	3	2	4	3	3	4	4	3	3		1
*Jánosí Flóris r. kath.	2	2	3	3	2	3	3	2	2	2	1
15 Kakasi Jenő ev. ref. tm.	3	3	4	3	2	3	3	3	3		1
Lebovits Zsigmond izr.	1	1	2	2	1	3	2	2	2	1	1
Likmann Jenő r. kath.	3	3	4	4	3	4	3	2	3		1
*Markus Mihály ág. ev.	2	2	1	3	2	1	2	1	2	2	1
Miklós Ferencz r. kath.	3	3	3	3	3	3	4	3	3		2
20 Pelger István ág. ev.	2	3	1	3	3	3	3	3	2		1
Schneider Károly ág. ev.	2	1	1	4	3	1	3	1	1		1
Stern Manó izr. tm.	1	2	2	3	2	3	3	2	3		1
*Szabó András r. kath. ftm.	2	2	3	3	2	3	3	1	2		1
Szibián László g. kath.	1	2	3	3	2	2	3	3	2	2	1
25 *Wolf Márton ág. ev.	2	3	1	4	2	2	3	3	2		1

III. osztály.

Osztályfőnök: Barabás Jenő.

A tanuló neve	Vallás	Magyar ny.	Német ny.	Francia ny.	Történelem	Természettan	Számтан	Rajz. geom.	Szab. k. rajz	Testgyakorl.	Ének	Magaviselet
*Bárczy Gyula r. kath.	3	3	2	2	3	3	3	3	2	3	2	1
Bihary László ev. ref.	2	3	4	3	2	3	2	2	2	3	2	2
Bocskor Ernő r. kath.	1	3	1	3	2	2	3	2	1	2		1
*Fabritius Simon ág. ev. tm.	1	2	1	1	2	1	2	2	3	2	2	1
5 Galter Vilmos ág. ev.	2	1	1	1	1	1	1	1	1			1
Gr. Haller János ev. ref.	2	2	3	3	3	3	3	3	2	3		2
Harth Frigyes ág. ev. tm.	2	2	1	1	2	2	3	2	1	1	1	1
Laiber Dénes r. kath. öszt.	2	2	3	3	2	2	3	3	3	2		1
Loschdorfer Aladár r.k.tm. ösz.	1	2	3	2	2	2	3	3	3	1	2	1
10 *Machat Albert ág. ev.	2	3	1	1	3	3	3	3	3	3	2	1
Nussbaum Adolf izr.	2	3	4	3	2	3	3	3	3	2		1
*Mélász Vilmos ág. ev. tm.	1	2	1	1	2	2	1	1	2	1	2	1
Réther Mihály ág. ev.	2	3	2	4	3	3	3	3	3	3		2
*Sebesi Géza ev. ref.	1	2	2	2	2	1	3	2	2	2	1	1
15 Sucher Ábrahám izr.	1	2	1	1	2	1	3	2	2	2		1
*Tschurl Alfréd ág. ev. tm.	2	2	2	3	2	3	3	2	2	1	1	2
*Vörös Elemér ág. ev.	2	3	3	3	2	3	3	3	2	2	1	2
*Zenn Mihály ág. ev.	2	3	1	2	2	2	3	3	3			1

IV. osztály.

Osztályfőnök: Dr. Rózsa Géza.

A tanuló neve	Vallás	Magyar ny.	Német ny.	Francia ny.	Földrajz	Vegytan	Mennyiségt.	Rajz. geom.	Szab. k. rajz	Testgyak.	Ének	Magaviselet
Balázs Jenő r. k. tm. öszt.	2	1	1	1	2	1	2	1	2	1	1	1
*Depner Mihály	1	2	1	1	1	2	1	1	1	2	2	1
Fankovich László g. k. tm.	1	2	2	2	2	2	2	2	1	2	1	1
*Guné Vilmos ág. ev.	1	3	1	2	2	2	1	1	1	2	2	1
5 *Gyorgyevits Mihály r. k.	2	2	2	2	3	3	2	2	3	3		2
Hann Károly ág. ev.	2	2	2	3	2	3	3	3	2	2		1
*Hausmann Béla r. kath.	2	1	1	1	1	3	2	1	1	2	1	1
*Haydl Ágost ág. ev. tm.	1	2	1	1	2	2	2	1	2	3	2	1
Horváth Rezső rk. tm. öszt.	2	1	2	2	2	2	2	3	2	2	1	1
10 Káli Albert ev. ref.	1	2	3	3	3	3	2	2	3	2		1
Keresztes Mihály ev.ref.tm.ösz.	1	2	2	2	2	2	2	2	3	1	1	2
Kertész Árpád ev. ref.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Kiss Ágoston r. k. ftm.	1	2	3	2	2	2	1	2	2	2		1
Loschdorfer Kál. r. k. tm. öszt.	1	2	2	2	3	2	2	2	3	2	2	2
15 *Masznyik Gyula ág. ev.	2	2	2	2	2	2	2	1	3	1	2	1
Br. Orbán Bódog unit.	2	3	4	3	3	3	3	3	3	1	1	1
Reichert Jenő r. kath.	2	3	3	3	3	3	3	3	3	2	2	2
Solymossy Ákos ev. ref. tm.	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1
Schuller Gusztáv ág. ev. tm.	2	2	2	2	1	2	1	1	2	2	2	1
20 Szabó Ignác ev. r. tm. ösz.	1	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	1
*Szabó Lajos r. kath. tm.	2	1	3	2	2	2	2	1	3	3	2	2
Szakács József ev.r.tm.ösz.	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2	2	1
*Török Károly ev. ref.	2	2	2	3	2	2	2	2	2	3		1
*Vörös Tibor ág. ev.	2	3	2	3	3	3	3	2	1	2	2	2
25 *Zimmermann Richárd ág.e.	2	3	2	3	2	2	3	3	2	3		1

V. osztály.

Osztályfőnök : Csehely Adolf.

A tanuló neve	Vallás	Magyar nyelv	Német nyelv	Francia nyelv	Történelem	Természetrajz	Vegytan	Mennyiségtan	Ábr. geometria	Szabdkézi rajz	Testgyakorlat	Ének	Magaviselet
	*Bossányi Osmán ág. cv. tm.	2	2	2	3	3	3	2	3	3	2	1	1
*Bosin Antal r. kath.	2	3	2	3	4	2	3	3	2	2	1		2
*Debitzky Mihály ág. ev.	2	2	1	3	2	1	3	3	3	2	2		1
Ferentzy Géza r. kath.	2	4	3	4	3	3	3	4	3	3	1	1	2
5 *Gábor Frigyes ág. cv. tm.	1	2	1	3	2	1	2	2	3	1	1	1	1
Gálter Frigyes ág. ev.	k i m a r a d t												
*Hampel Gyula r. kath.	3	3	2	3	2	3	3	2	2	2	2	2	1
Klein Mihály ág. ev.	1	3	1	3	2	2	3	2	3	2	1		2
*Kovács Endre ev. ref.	2	3	2	2	2	2	3	2	3	3	2	1	1
10 Martini Adolf ág. ev.	2	2	1	3	2	1	3	3	3	2	1	1	1
Nagy Gyula ev. ref.	3	4	4	4	4	3	3	3	3	3	2	2	1
Scholler Rezső r. k. tm.	1	3	3	3	2	3	3	3	3	2	3		1
Szalay Béla ev. r. tm. öszt.	3	2	3	3	2	2	2	2	3	3	1	2	3
*Wagner Károly ág. ev. tm.	1	2	1	2	2	2	2	1	1	1	1		1

VI. osztály.

Osztályfőnök : Tompa Árpád.

A tanuló neve	Vallás	Magyar nyelv	Német nyelv	Francia nyelv	Történelem	Természetrajz	Kémia	Mennyiségtan	Ábr. geometria	Szabdkézi rajz	Testgyakorlat	Ének, zene	Magaviselet
	Gáspár Pál ev. ref.	3	3	2	3	4	2	3	3	3	3	1	
*Jellinek Kálmán r. kath.	1	3	2	2	2	2	2	3	3	1	2	2	2
*Józsa Mihály ág. ev.	2	4	2	3	4	2	3	3	3	2	2	2	2

A tanuló neve	Vallás	Magyar nyelv	Német nyelv	Francia nyelv	Történelem	Természetrajz	Kémia	Mennyiségtan	Ábr. geometria	Szabadkézi rajz	Testgyakorlat	Ének, zene	Magaviselet
Molnár Géza ág. ev.	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	2		2
5* Nagy Kálmán ev. ref.	3	3	3	4	3	2	3	3	2	1	1	2	1
Neuwirth János r. k. tm.	2	1	1	2	2	2	2	3	2	1	1	2	2
*Pap József ev. ref.	3	4	4	4	4	3	4	4	4	2	3		2
*Steiner Mór izr. ftm.	1	2	1	1	2	2	2	2	2	2	3		1
Várterüsz Jenő r. kath.	2	2	2	3	2	1	2	2	3	2	2	2	1
10 *Zsoldos Miklós r. kath.	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2		2

VII. osztály.

Osztályfőnök: Hlatky Miklós.

A tanuló neve	Vallás	Magyar nyelv	Német nyelv	Francia nyelv	Történelem	Természetrajz	Mennyiségtan	Természetan	Ábr. geometria	Szabadkézi rajz	Testgyakorlat	Ének, zene	Magaviselet
Aprily Ferencz r. kath.	1	1	1	3	2	2	2	2	2	1	1		1
*Dömjén Lajos ev. ref.	3	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2	1	1
Fleischer Mihály ág. ev.	1	4	1	4	4	3	3	2	3	2	2		1
Flórián János r. kath.	2	3	2	3	2	2	3	2	2	2	1	1	1
5 Kapácsy Béla r. kath.													
Kiss Sándor r. kath. ftm.	1	2	3	2	2	2	1	2	1	2	2	1	1
*Kovács Dénes unit. tm. öszt.	1	1	2	1	1	1	1	1	1	2	2		1
Linkner Ede r. kath. tm.	2	1	1	2	1	1	2	2	3	2	2		1
*Márton Benedek r. k. öszt.	1	1	2	3	1	2	1	2	1	2	1	2	2
10 Merle Géza r. kath.	3	3	3	3	3	2	3	3	3	1	2	1	2
Nagy Dénes r. kath.	1	1	3	2	2	2	1	2	1	1	1	1	1
Seifert Károly r. kath.	3	2	2	3	4	2	2	2	2	2	1		2

VIII. osztály.

Osztályfőnök: Pogány Kornél.

A tanuló neve	Vallás	Magyar nyelv	Német nyelv	Francia nyelv	Bölcsélet	Történelem	Mennyiségtan	Természettan	Abr. geometria	Szabadkézi rajz	Testgyakorlat	Ének, zene	Magaviselet
	*Bekő Ferencz ev. ref. tm. öszt.	1	2	3	2	1	2	1	1	1	2	2	
*Biró István ev. ref. tm.	1	1	1	1	1	2	3	3	2	2	2		1
*Draaser Frigyes ág. ev. tm.	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	2		1
*Hersényi Árpád cv. ref.	2	2	3	3	2	2	2	3	2	2	2	1	1
5 Joó Gábor ev. ref. ftm. öszt.	2	1	2	2	2	2	3	3	2	2	2	1	1
*Kupcsay Bernát r. k. tm. öszt.	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1
*Máthé István unit. tm. öszt.	1	2	2	1	1	2	1	2	1	2	2	2	1
Puskás Attila r. kath.													
*Stepper Károly r. kath. tm.	1	1	3	2	1	1	2	2	2	2	1	1	1
10 *Szálassy János r. kath.	1	2	3	3	2	1	3	2	1	1	1	2	1
*Szolga István unit. tm. öszt.	1	2	2	2	1	1	1	1	1	2	1	1	1
Török Mihály r. kath.		2	2	2	3	2	2	3	3	3	2	m	1
*Zimmermann Gy. ág. ev. tm.	1	2	1	2	2	1	1	1	1	1	2		1

IX.

Statisztikai kimutatások.

I. A tanulók általános áttekintése.

I.	II. A tanulók összes száma osztályonként				III. A tanulók közt váltásra nézve volt						IV. A tanulók közt anyanyelvre nézve volt		V. A tanulók nyelv-ismerete		IV. A tanulók szülei közt polgári állásra nézve volt																				
	Osztály	Felvétel az egész év folyamán	Vizsgálatot tett	Vizsgálati maradt	Kimaradt	Róm. kath.	Gör. kath.	Gör. kel.	Ag. evang.	Év. reform.	Unitárius	Izraelita	Magyar	Német	Román	Más nyelvű	Csakis magyarul beszél	Hányan tudtak magyarul	Östermelő		Ipsaros		Kereskedő és vállalkozó		Tisztviselő		Katonák	Más érdeklődésű: orvos, ügyvéd, lelkész, tanár, tanító, mérnök, író, művész stb.	Személyes szolgálatból élő: munkás, postás, mos, szolga stb.	Magán-, nyugdíjas, kölcsönzések jövedelméből stb. élő.					
																			Önálló	Önálló	Önálló	Önálló	Önálló	Önálló	Önálló	Önálló									
E.	12	11	—	—	—	3	—	—	3	5	—	—	9	2	—	—	—	7	11	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
I.	25	25	—	—	—	3	—	—	8	5	1	—	18	6	—	—	—	16	25	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
II.	30	28	—	—	2	4	—	—	12	6	1	—	21	7	—	—	—	17	25	1	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
III.	18	18	—	—	—	6	—	—	9	3	—	—	10	8	—	—	—	6	18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
IV.	25	25	—	—	—	8	—	—	8	—	—	—	20	5	—	—	—	17	25	—	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
V.	14	13	—	—	1	4	—	—	6	3	—	—	9	4	—	—	—	4	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VI.	10	10	—	—	—	4	—	—	2	3	—	—	1	10	—	—	—	5	10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VII.	12	11	—	—	1	5	—	—	1	1	—	—	9	2	—	—	—	6	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
VIII.	13	12	—	—	1	4	—	—	2	4	—	—	10	2	—	—	—	4	12	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Reáliskolában	147	142	—	—	5	46	1	1	40	32	6	8	107	34	1	—	—	75	142	—	5	21	—	—	3	9	—	19	11	—	—	19	7	15	—
Az Elők. együtt	159	153	—	—	5	49	1	1	51	37	6	8	116	36	1	—	—	82	153	—	7	22	—	—	3	9	—	21	11	—	—	19	9	15	—
						153						153						153																	

VII.

A tanulók életkora a tanév végén

	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	több	Ösze- sen
életévét betöltötte															
E.	1	2	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11
I.	—	3	6	6	4	4	2	—	—	—	—	—	—	—	25
II.	—	—	3	8	8	7	2	—	—	—	—	—	—	—	28
III.	—	—	—	4	6	4	3	1	—	—	—	—	—	—	18
IV.	—	—	—	—	3	8	11	2	1	—	—	—	—	—	25
V.	—	—	—	—	—	1	3	2	—	5	2	—	—	—	13
VI.	—	—	—	—	—	—	—	5	2	—	3	—	—	—	10
VII.	—	—	—	—	—	—	—	—	6	2	2	1	—	—	11
VIII.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	3	1	2	—	12
Reálskolában	—	3	9	18	21	24	21	10	9	13	10	2	2	—	142
Az E. együtt	1	5	14	21	21	24	21	10	9	13	10	2	2	—	153

II. A tanítás eredménye összefoglalva.

A tanuló előmenetele	Oszályonként																Ösze- sen			
	E.		I.		II.		III.		IV.		V.		VI.		VII.			VIII.		
	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint	szám szerint	% szerint		szám szerint	% szerint	
Tanulók száma	11	—	25	—	28	—	18	—	25	—	13	—	10	—	11	—	12	—	153	—
Felsőbb osztályba léphet	9	82	19	76	23	82	15	83	24	96	10	77	6	60	9	82	12	100	127	83
Javító vizagát tehet	1	9	4	16	4	14	3	17	1	4	1	8	2	20	1	9	—	—	17	12
Az oszt. ismételnie kell	1	9	2	8	1	4	—	—	—	—	2	15	2	20	1	9	—	—	9	6

III. Érettségi vizsgálatok eredményének áttekintése.

Vizsgaidő	Jelentkezett				Érettnnek nyilvánított			Egyetemre szándékozott				Műegyetemre			Más pályára
	Jelentkezett	Írásbeli vizsg. tett.	Visszalépett	Szóbeli vizsg. tett.	jelesen	jól	egyszerűen	theológiai	juridikai	medikái	philosophiai	építészeti	méru. s. gépeszi	vegyészi	
1897. jun. 18—19.	12	12	—	12	2	6	—	—	2	—	1	—	5	—	—

Az érettségi vizsgálatokon éretteknek nyilvánítottak:

Draaser Frigyes	jelesen	érett.
Kupcsay Bernáth	"	"
Bekő Ferencz	jól	"
Biró István	"	"
Máthé István	"	"
Stepper Károly	"	"
Szolga István	"	"
Zimmermann György	"	"

IV. A tanulmányok eredményének áttekintése osztályonként.

Tantárgyak	Előkészítő				I. osztály.				II. osztály.				III. osztály.				IV. osztály.							
	jéles	jó	elégséges	elégtelen	Nem osztályoztatott	jéles	jó	elégséges	elégtelen	Nem osztályoztatott	jéles	jó	elégséges	elégtelen	Nem osztályoztatott	jéles	jó	elégséges	elégtelen	Nem osztályoztatott				
Hittan	2	5	4	—	—	4	14	7	—	—	13	11	4	—	—	6	11	1	—	—	10	15	—	—
Magyar nyelv	2	4	4	1	—	5	13	7	—	—	5	11	12	—	—	1	9	8	—	—	6	13	6	—
Német nyelv	—	—	—	—	—	5	7	10	3	—	10	8	9	1	—	8	4	4	2	—	7	12	5	1
Francia nyelv	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	4	7	1	—	6	11	8	—
Földrajz	2	1	7	1	—	2	4	15	4	—	5	5	13	5	—	—	—	—	—	—	5	13	7	—
Történelem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	13	4	—	—	—	—	—	—
Mennyiségtan	2	5	2	2	—	4	4	15	2	—	6	6	16	—	—	2	2	14	—	—	7	12	6	—
Mértani rajz	—	—	—	—	—	1	7	14	3	—	7	8	13	—	—	2	7	9	—	—	11	8	6	—
Természetrajz	—	—	—	—	—	1	17	7	—	—	6	11	11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Természettan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	6	8	—	—	—	—	—	—
Vegytan	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	14	8	—
Szabakézi rajz	2	4	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3	8	7	—	—	7	9	9	—
Szépírás	4	3	4	—	—	5	11	9	—	—	8	7	11	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torna	—	5	6	—	—	2	15	6	—	—	6	16	6	—	—	5	7	5	1fm	—	5	15	5	—
Magaviselet	5	6	—	—	—	23	2	—	—	—	17	11	—	—	—	13	5	—	—	—	18	7	—	—

V. A tanulmányok eredményének áttekintése osztályonként.

Tantárgyak	V. osztály.				VI. osztály.				VII. osztály.				VIII. osztály.							
	jeles	jó	elégseges	elégtelen	Nem osztá-lyoztatott	jeles	jó	elégseges	elégtelen	Nem osztá-lyoztatott	jeles	jó	elégseges	elégtelen	Nem osztá-lyoztatott	jeles	jó	elégseges	elégtelen	Nem osztá-lyoztatott
Hittan	4	6	3	-		4	3	3	-		6	2	3	-		9	3	-	-	
Magyar nyelv	6	6	5	2		3	2	3	2		5	3	2	1		5	7	-	-	
Német nyelv	5	4	3	1		4	4	1	1		3	4	4	-		4	4	4	-	
Francia nyelv	-	2	9	2		3	2	3	2		1	3	6	1		3	6	3	-	
Bölcsészet	-	-	-	-		-	-	-	-		-	-	-	-		7	5	-	-	
Történelem	-	9	2	2		2	4	1	3		3	4	2	2		5	7	-	-	
Mennyiségtan	1	5	6	1		1	3	5	1		4	3	4	-		6	2	4	-	
Ábrázoló geometria	1	2	10	-		1	4	4	1		4	3	4	-		7	4	1	-	
Természetrájz	3	5	5	-		2	7	1	-		2	7	2	-		-	-	-	-	
Természettan	-	-	-	-		-	-	-	-		1	8	2	-		5	3	4	-	
Kémia	-	4	9	-		2	4	3	1		-	-	-	-		-	-	-	-	
Szabadkézi rajz	2	7	4	-		4	5	1	-		3	8	-	-		4	8	-	-	
Testgyakorlat	8	3	1	-	1fm	3	5	2	-		5	6	-	-		4	7	-	-	1fm
Magaviselet	9	3	1	-		3	7	-	-		8	3	-	-		12	-	-	-	

VI. A tanulók születésük s szüleik lakhelyének áttekintése.

Megyék	Születésük helye										Szülők lakhelye											
	E.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Össze- sen	E. nélkül	E.	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Össze- sen	E. nélkül
Aradmegye	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2	2	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Alsó-Fehérmegye	—	1	—	1	1	—	—	—	—	3	3	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2	2
Biharmegye	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1
Brassómegye	—	1	2	1	1	1	1	—	1	8	8	—	—	2	—	1	1	1	—	2	7	7
B.-Naszódmegye	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Csanádmegye	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Csikmegye	—	2	—	—	2	—	1	2	—	7	7	—	2	—	—	2	—	1	2	—	—	—
Esztergommegye	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	7	7
Fogarasmegye	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	2
Győrmege	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Hunyadmegye	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Háromszékmegye	—	—	—	—	—	1	1	—	2	4	4	—	—	—	—	1	1	—	—	1	4	4
Kolozsmegye	—	—	—	1	1	—	—	—	—	2	2	—	—	—	1	1	—	—	—	1	3	3
Komárommegye	—	—	—	—	—	—	1	1	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	1
Krassó-Szörénymegye	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	1
Maros-Tordamegye	3	1	—	—	—	1	1	1	—	7	4	1	1	—	—	1	—	2	1	—	6	5
Mármarosmegye	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nyitra megye	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2	2	—	—	1	—	—	1	—	—	—	2	2
Nagy-Kükölkömegye	1	4	6	7	5	1	—	—	2	26	25	1	4	6	6	4	2	—	—	2	25	24
Pest-Pilis-Soltmegye	—	1	4	2	2	1	2	1	—	13	13	—	2	4	2	2	1	2	1	—	14	14
Pozsonymegye	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Szolnok-Dobokamegye	2	—	—	—	—	—	—	1	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Sz.-Udvarhelyváros	4	6	8	2	9	3	1	—	1	31	30	8	8	8	7	11	4	—	—	1	47	39
Szebenmegye	1	2	—	—	—	1	—	1	—	5	4	—	—	—	—	—	—	—	1	—	2	2
Temesmegye	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Torda-Aranyosmegye	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1
Udvarhelymegye	—	4	6	2	2	1	1	2	4	22	22	1	5	6	1	2	2	1	2	4	24	23
Zólyommegye	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen	11	25	28	18	25	13	10	11	12	153	142	11	25	28	18	25	13	10	11	12	153	142

X.

Értesítések a jövő iskolai évre.

A) Feltételek a beiratáshoz.

1. A beiratásra f. évi szeptember hó 1., 2. és 3. napjainak délelőtti órái tüzetnek ki.

A javító, pótló és felvételi vizsgálatok ugyanazon napok délutáni óráiban tartatnak meg. Hivatalos órák 9—12-és d. u. 3—5.

2. A főreáliskola I. osztályába csak oly növendékek vétetnek fel, kik életök 9-ik évét már betöltötték, s vagy arról, hogy a népiskola IV. alsó osztályát jó sikerrel végezték, nyilvános népiskolától nyert bizonyítványt mutatnak elő, vagy felvételi vizsgálaton igazolják, hogy hasonló mértékű képzettséggel bírnak. (1883. XXXI törvényczikk.)

A felvételi vizsgálat díja 10 frt.

3. A főreáliskola valamelyik osztályából a következő felsőbb osztályába csak az a tanuló léphet, ki az elvégzett osztály rendszeres tantárgyaiból — nem számítva ide a szépírást és tornázást — legalább is elégséges osztályzatot kapott.

4. Azon tanulók, kik más reáliskolából lépnek át, előbbi intézetök iskolai okmányaival tartoznak igazolni, hogy a megelőző osztályt a rendszeres tantárgyakból legalább is elégséges sikerrel végezték.

Azon tanulók, kik nyilvános gymnasiumból, polgári iskolából vagy felső népiskolából a reáliskolába akarnak átlépni, kötelesek felvételi vizsgálatot tenni, mely vizsgálat az elhagyott iskola s a reáliskola tantervei közt mutatkozó különbözetre terjed ki.

Az ilyen kiegészítő vizsgálat díja tantárgyanként 5 frt.

5. Minden tanuló a felvételt személyesen és rendszerint atyja, anyja vagy gyámja, illetőleg azok külön megbízottja kíséretében tartozik az igazgatóságnál jelentkezni. Ugyanakkor köteles minden tanuló bemutatni születési bizonyítványát, továbbá orvosi bizonyítványát arról, hogy mikor volt utólszor beoltva s milyen eredménnyel?

6. Ha valamely tanuló a fent kitett beíratási napokon valamely elfogadható ok miatt nem jelentkezett, felvétethetik az igazgató által a beíratás utolsó napjától számított 8 napon belül, ezentúl jelentkezők felvétele a tank. kir. főigazgatóság által eszközöltetik.

7. Azok a szülők vagy gyámok, kik nem laknak az intézet helyén, gyermekek vagy gyámfiok felvételekor alkalmas helyettest tartoznak bejelenteni, kire a házi nevelés és felügyelet tekintetében kötelességüket és jogukat átruházzák, hogy a gondviselésére bizott tanuló felől az igazgatóság vagy osztályfőnök értesítését elfogadhassa.

8. Azon tanulók, a kik betegség vagy egyéb fontos ok miatt az év végén vizsgálatot nem tehettek vagy megszakítani kénytelenek voltak, folyamodhatnak a tanári testülethez a következő iskolai év kezdetén tartandó pótló vizsgálatra való engedélyért. A betegség igazolására hatósági vagy hatóságilag megerősített orvosi bizonyítványt kell mellékelni. A pótló vizsgálat minden tantárgyra kiterjed, de díjat nem kell fizetni.

9. Azon tanulók, kik az év végén egy tantárgyból nyertek elégtelen tanjegyet és osztályismétlésre nem utasítottak, javító vizsgálatot tehetnek.

Azon tanulók, kik 2 kötelező tantárgyból kaptak elégtelen érdemjegyet, az igazgatóság útján a nagytekintetű főigazgatósághoz címzett s legkésőbb július 5-ig benyújtott folyamodványukban vizsgálati engedélyért kérelmezhetnek.

10. A felvételnél a következő díjak fizetendők: 2 frt beíratási díj; 1 frt könyvtár díj; 80 kr értesítő díj. E díjak fizetése alól senki sem menthető fel.

11. Az évi tandíj 18 frt, mely négy részletben; október 1., decz 1-ig, február 1. és május 1-ig fizetendő. A tandíj fizetése alól azon szegénysorsu tanulók, kik jó magaviseletet és előmen-

telt tanusítanak, az intézet igazgatóságához címzett s legújabb keletű hiteles szegénységi bizonyítvánnyal ellátott folyamodványokra tandíjmentességet nyerhetnek, melyet mindaddig élveznek, míg az élvezhetésre szükséges fölvételeknek eleget tesznek. A folyamodványok a beiratás alkalmával nyujtandók be.

B) Latin nyelvi tanfolyam.

12. Azon növendékek részére, kiknek esetleg a latin nyelv ismeretére szükségük van, a nmélt. vallás- és közokt. min. 1891. évi 12,535. sz. intézménye értelmében az 1897—98-ik iskolai évben is latinnyelvi tanfolyam nyittatik négy folyamban. Ezen tanfolyamokban mindazon tanulók résztvehetnek, a kik a megelőző osztályt, nem számítva a tornát, legalább elégséges eredménnyel végezték. Az önként vállalkozók a tanfolyamból csak szülőik indokolt kérésére bocsáttatnak el.

C) Iskolai segélyek.

a) Dávid A. Mózes-féle ösztöndíj.

A nmélt. vallás és közoktatásügyi min. 1893. évi 14434. sz. r. folytán főreáliskolánknál a Dávid A. Mózes-féle alap kamataiból az 1897—98. iskolai évben 385 frtot fog segélyképpen kiosztatni, melyekre ezennel pályázat hirdettetik.

b) Tápiintézeti segély.

A főreáliskola mellett fennálló internatus konyhájáról 20 szegényebb sorsu, künn a városon lakó tanuló ebéddel való ellátást kaphat. Ezen ellátásért a felvett tanulók évi 20—20 forintot tartoznak fizetni előleges félévi részletekben.

E kedvezményért a beiratások alkalmával külön e célra készített folyamodvánnyal kell folyamodni az intézet igazgatóságához.

D) Előkészítő osztály.

Azon tanulók részére, kik elemi iskoláikat nem fejezték be, vagy előkészültségük a reálisk. első oszt. való felvételre nem ele-

gondó, az intézettel kapcsolatban egy „előkészítő” osztály tartatik fenn. Ez osztályban a tanítás egészen ingyenes, csupán az értesítődért tartozik minden tanuló a beiratás alkalmával 80 krt fizetni. Ez osztály igénybevételét, különösen a helyi iparosoknak melegen ajánlja az igazgatóság, a mennyiben tanterve ugy van összeállítva, hogy nemcsak előkészít a reáliskola első osztályára, hanem azon előismeretekből is kellő tájékoztatást és gyakorlatot nyújt, melyekre minden iparosnak feltétlenül szüksége van.

XI.

Internatus.

A kir. áll. főreáliskolával kapcsolatosan a nagyméltóságú vallás- és közokt. ministerium intézkedéséből egy, a szerényebb igényeknek megfelelő internatus szervezetett, melynek célja a főreáliskolába járó tanulókat gondos felügyeletben, tanításban és nevelésben részesíteni.

Az internatusba 65 tanuló vétetik fel, kik közül 30 tanuló egész díjat azaz 400 koronát, 10 tanuló 300 koronát, 10 tanuló 200 koronát és 15 tanuló 150 koronát tartozik fizetni.

E helyekre az 1897–98. tanévre ezennel pályázat hirdettetik.

1. Azon szülék vagy gyámok, kik fiaikat az internatusba felvétetni óhajtják, ebbeli kérésüket f. évi *julius 10-ig* az igazgatósághoz nyujtsák be pontosan megjelölve lakásukat. A kérelemhez melléklendők: *a)* legutóbbi kelt iskolai bizonyítvány, *b)* testi épességét igazoló orvosi bizonyítvány, *c)* jogérvényes kötelezvény arról, hogy a szülök vagy helyetteseik a felvételi díjakat a kiszabott időben előre megfizetik, ruházatról, gyógytárról s más a tanulókat illető évközi kiadások fedezéséről gondoskodnak.

2. Azon szülék vagy gyámok, kik mérsékeltbb díj mellett óhajtják gyermekeiket felvétetni, legujabb keletű s az illetékes

lelkész által is láttaozott vagyoni kimutatással is tartoznak kérésüket támogatni.

3. Az internatusi díj féléves részletekben előre fizetendő; indokolt kérésre negyedéves előleges részletekben is fizethető.

4. A felvett növendékek részére lakás, fűtés, világítás, mosás, felügyelet, időnként fürdés és ételmezés jár. Az ételmezés a következő: reggeli tej kenyérrel, ebéd 3 tál étellel (vasárnap és csütörtöken 4 tál étel), vacsora 1 tál étel, rendszeren sült. Ezenkívül délelőtt 10 órakor és délután 4 órakor egy-egy szelet kenyér jár. Minden más a tanítással járó költségeket a szülők vagy gyámok tartoznak hordozni.

5. A felvett tanulók a belépéskor a következő felszereléseket tartoznak magokkal hozni: a) egy-egy a téli és nyári időszakra való tisztességes ruházatot, téli köpenyt vagy kabátot és főrevalót; b) legalább két pár cipőt; c) ágyfelszerelést és pedig: 1 párnát, 1 paplant gombokkal, 2 paplanlepedőt gomblyukkal, 2 alsó lepedőt, 2 párnahéjat; d) fehérneműt: 6 fehér inget, 6 lábravalót, 2 hálóinget, 6 zsebkendőt, 6 pár harisnyát, 4 törülköző kendőt, fésűket, ruha-, fog- és cipőkeféket. A fehérneműekre azon szám, himzendő, legalább is 2 cm. nagyságban, mely szám alatt a felvétel történt.

6. Az internatusba felvett növendékek az intézetet a megszabott sétákon kívül lehető ritkán s csak a szülők vagy helyetteseik kérelmére és kíséretében hagyhatják el.

7. Az internatus élvezete megszűnik, ha a tanuló, szülők vagy gyámok által be nem vallott ragályos vagy bármely veszélyes betegségben szenved, rossz magaviseletet s folytonos szorgalomhiányt tanusít.

TARTALOM.

	Lap.
Női magyar levélstílus a 17. században <i>Mikó Pál dr.</i>	1
I. Adatok az iskola történetéhez	73
II. Tanári kar	79
III. A tanárok irodalmi működése	84
IV. Bevégzett tananyag	85
Írásbeli dolgozatok	106
V. A szertárak 1895–96. tanévi gyarapodása	109
VI. Kimutatás az intézet különböző pénzalapjairól	111
VII. Rendkívüli tantárgyak	114
Jelentés a tornaversenyről	116
Önképzőkör	117
VIII. Név- és érdemsorozat	118
IX. Statistikai kimutatások	1
X. Értesítések a jövő iskolai évre	132
XI. Internatus	135

